

IRAKLI KOÇOLLARI ME KADARENË NË ATHINË MË 1984: NJË BISEDË QË MË TRONDITI

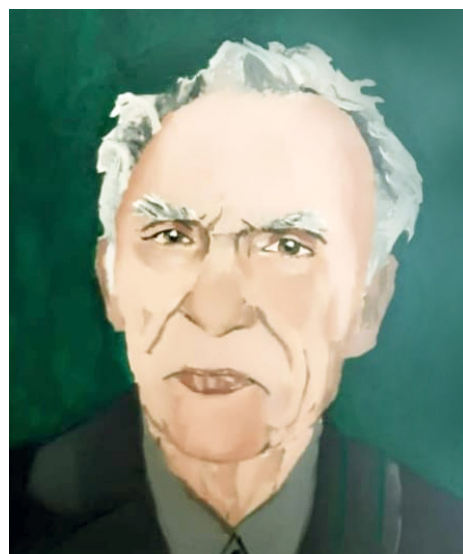

NJË ROMANCIER BEFASUES, QË E FSHEH EMRIN E TIJ!

Nga Floresha Dado

Por, kur erdhi edhe “Flama” (2021) dhe, kur mësova (me vonesë) vlerësimin që ky autor “i panjohur” kish marrë më parë në konkurs kombëtar, njoha emrin e vërtetë: Enkel Demi!

(fq. 9)

SOKOL ZEKAJ NJË REALITET SI TË GJITHË NJERËZIT, POR ME SHENJËN E POEZISË NË SHPIRT

Bisedoi Andreas Dushi

(fq. 12)

Ribotohet pas 25 vjetësh libri i parë i Agron Tufës

ATY TE PORTAT SKÉE

Aty te portat Skée është libri im i parë, i botuar para 25 vjetësh nga shtëpia botuese “Onufri”, që asokohe ishte në Elbasan. Me të nis rishtaria e rrugëtimit tim letrar. Më 1996, kur doli libri, unë isha student i institutit të letërsisë botërore “A. M. Gorki”.

(fq. 18)

IMAGOLOGJIA DHE ARTI POETIK I THOMA KACORIT

Nga Kosovare Krasniqi

Në ditët e sotme një detyrë e rëndësishme për kulturën shqiptare është të jepet kontribut edhe në disiplinën moderne krahasuese të quajtur Imagologji. Shfaqja e imagologjisë si disiplinë e rëndësishme e studimeve krahasuese, ne, studiuesve na sjell dëshirën për të bërë hulumtimin rreth saj, për të gjeneruar ide dhe mendime të reja apo këndvështrime krahasuese të cilët i krijojnë të tjerët për ne ose e kundërta, ne për të tjerët.

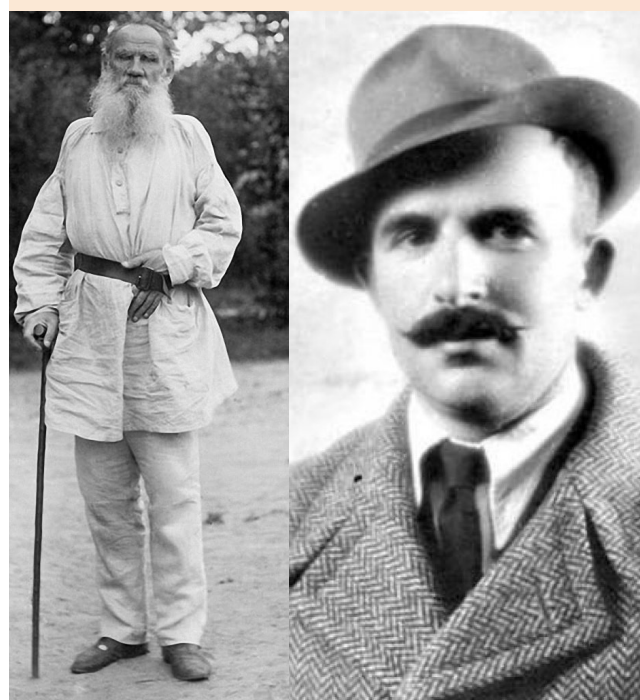
(fq. 8)

Tregimi “Atë Sergi” i Lev Tolstoit
dhe tregimi i Kutelit “E madhe
është gjëma e mëkatit”

TAKIMI I KUTELIT ME LEV TOLSTOIN

Nga dr. Sadik Bejko

(fq. 22)

BIBLIOTEKË

- Ismail Kadare (fq. 4)
Skaner në Athinë
- Andrin Kabashi (fq. 14)
Dy tregime
- Nora Prekazi (fq. 15)
Pesë poezi
- Roland Gjoza (fq. 16)
Surpriza
- Istref Haxhillari (fq. 17)
Iluzion optik
- Gabriel Garcia Márquez (fq. 21)
Dy tregime
- Graham Greene (fq. 20)
Unë përgjoj

RAMADAN SOKOLI, STUDIUESI QË U DHA ZË SHEKUJVE

Nga Enver Kushi

(fq. 10)

IRAKLI KOÇOLLARI ME KADARENË NË ATHINË MË 1984: NJË BISEDË QË MË TRONDITI

KADAREJA NË VITET E RRIJTJES TONË

Nuk e mbaj mend saktësisht se kush ka qenë krijimi i parë i Kadaresë, që kam marrë në duar për ta lexuar, nuk di nëse ishte poezi apo prozë, novelë, tregim apo roman. Edhe sot ajo më fshihet mes të panjohurave të këndshme, të korpusit të pafund të veprës së atij krijuesi që i solli aq shumë botës së letrave shqipe, pse jo edhe moralit civilizues shqiptar.

Megjithatë, mbaj mend mirë se në tetëvjeçare dhe në gjimnaz lexoja “Gjeneralin” që më fuste në një botë të çuditshme, të vranët dhe të ngarkuar me shi, personazhe varrëmihsish të pazakontë, me imazhe ushtarësh kthyer në skelete dhe në vejusha të veshura në të zeza. “Qyteti në gur” dhe “Dasma”, më sillnin imazhe të tjera, të gjalla, të një qyteti të largët jugor dhe të fshatrave rreth tij me një botë e jetë të veçantë...

Ndërsa botimi i “Dimri i vetmisë së madhe” krijoi ato vite të rinisë time një tjetër klimë. Ai u shfaq si një ciklon që përfshiu në vorbullat e tij lexues të rregullt dhe jo lexues, pasionantë të letrave dhe amatorë të tyre. Ai botim u duk se tronditi rutinën e heshtur të letrave shqipe, apo më mirë të them çeli një stinë të ndezur, përhap një aromë të veçantë... ngjalli debate, nxiti vlerësime, kundërshti, madje edhe grindje mes lexuesve, të njohur apo anonimë, që flisnin tërë pasion,

rrëmbim, simpati, adhurimin por dhe inate ... shtypi, studiuesit, kritikët, nxitën mbledhje dhe analiza, një gjithëpërfshirje që ndoshta nuk do të përsëritet më në historinë e botimeve dhe të letrave shqipe.

“Ura me tri harqe” dhe veçmas novela “Kush e solli Doruntinën” ishte një tjetër rrëfim që do të më çonte aso kohe si me magji në mesjetën arbërore Fillimisht, historinë e asaj vajze të mjerë, Doruntinës, ma kishte treguar gjyshja, ndjesë pastë! Vargjet e asaj kënge popullore të lashtë ajo mi nanuriste shpesh në mbrëmjet e fëmijërisë time. Gjyshja, një fshatare nga malet e larta të Çajupit përballë Gjirokastrës, dinte poemthin përmendësh dhe jo rrallë bënte komente për vargjet që më kallnin frikën, më mbanin në ankth dhe më fusnin si me çudi në botën e të vdekurve që ngjallehin. Por, kur lexova Doruntinën e Kadaresë skenat që nuk i shpjegonte vargu popullor fjalëpak mi plotësoi me imazhe tronditëse Doruntina e Kadaresë....

Me një vëmendje të veçantë kam lexuar dhe stërlexuar ato vite “Autobiografi e popullit në vargje”, që më magjepste. Edhe tani ai libërth i vogël, i vjetërsuar nga koha dhe mbushur me nënvizimet e shumta nëpër vite, gjendet ende në bibliotekën e shtëpisë time si një relike nostalgjie dhe adhurimi të veçantë. Nuk e fsheh, ai më duket edhe sot se qëndron ende i denjë dhe sfidues pranë dhe krah botimeve të shumta në raftet e bibliotekës time, mes enciklopedive, filozofëve të mëdhenj të antikitetit dhe kohëve moderne, juristëve

dhe statuteve të lashtë të qyteteve mesjetare shqiptare, poetëve dhe prozatorëve, tragjedianëve, piktorëve, dhe monografive që reshtohen bri këtij studimi aq të dashur...

STUDENT NË TIRANË...

Kur erdha në Tiranë, në vitet studentore, do të ndiqja edhe më tej botimet e tjera të shkrimtarit, madje tani do të kisha mundësinë ta shihja edhe fizikisht nga larg atë. Brezat e atyre kohëve e mbajnë mend mirë xhiron në bulevardin “Dëshmorët e Kombit” në Tiranë, çdo mbrëmje. Ishte një ritual i bukur dhe i veçantë, shumë i populluar, i frekuentuar kryesisht nga të rinj dhe të reja. Jo rrallë, në këtë xhiro shfaqej Kadareja. Me ecjen e tij të ngadaltë, pak buzagazas dhe më shpesh i menduar... Më kishte qëlluar t’i kaloja pranë, përballë apo në krah, dhe e kisha parë nga afër shkrimtarin, por vetëm kaq!

Me bashkëmoshatarët në Tiranë, bisedat për krijimtarinë e Kadaresë kishin tjetër nivel dhe pretendime. Lexonim përkthimet e tij, veçmas vargjet e Eseninit dhe shpesh debatonim se tek kush tingëllonte më bukur, përkthimi i poezisë “Letër Nënës”? Tek Zikua, Agolli apo Kadareja...!??

Vinin përballë tij Pushkinin dhe Lermontovin, Antologjinë poetike të Hygoit, apo Gëten, Rambidronat Tagorën apo Ricon, Kavafin, por mua gjithmonë më është dukur se vargu i Kadaresë kishte një gjë disi të veçantë që e dallonte qartazi nga ata.... Por, nuk e dija çfarë!

Vite më pas do të lexoja shkrimet “Pallati i ëndrrave”, “Dosja H”, “Darka e gabuar”, “Eskili ky humbës i madh”, Homerin, ... do të mësoja për tragjeditë e lashta greke frekuentimin e teatrove në botën antike, dhe artin e madh të asaj bote. Çuditërisht, shekujt e largët të antikitetit dhe të artit të papërsëritshëm të epokës së klasicizmit, Kadareja do të na i sillte pranë, bri çapitjeve tona. Ai largonte misteret e një kohe të zhytur në katakombe të mistershme, të largët me shekuj, mbushur me mite dhe perëndi dhe na bënte të shkelnim në qendrat urbane të asaj kohe si qytetarë të lashtë veshur me tunika apo të hynim në arenat, amfiteatrot apo teatrot dhe të duartrokisnim mes turmave...

VITE MË PAS, ATHINË - 1984

Në fillimin e viteve '80 ndodhesha në Greqi si diplomat. Ishte viti i dytë i qëndrimit tim në Athinë, kur papritur një njoftim nga Tirana na bënte me dije se do të vinte aty, i ftuar në një takim të shkrimtarëve më në zë europianë, Ismail Kadareja.

Nuk e di për çarsye Ambasadori nuk do të ishte

Kadare dhe Koçollari, në Bar Juvenilja, prill 2021

në Athinë dhe menjëherë u thashë kolegëve se do të shkoja unë ta prisja në aeroport, Kadarenë. Tanimë do të kisha rastin ta takoja dhe flisja nga afër me të. Një dëshirë e hershme dukej se më ofrohej për t'u realizuar larg vendit tim. Sigurisht, në aeroport kishin dalë për të pritur shkrimtarin edhe organizatorët e eventit, të cilët i prezantuan edhe një herë programin dhe na përcollën në zonën e "Vulagmenit", në një prej hoteleve më të mira të Athinës, "Astir Palace". Në bisedat e shkurta që patëm me të dhe nga njoftimi zyrtar i MPJ, ishim vënë në dijeni se Kadareja kishte një shqetësim shëndetësor serioz, prandaj ne duhet të interesoheshim të organizonim një vizitë mjekësore për shkrimtarin. Mbasditet vonë dhe mbrëmjet do të ishin kryesisht të lira, çka do të na jepte mundësinë për të qëndruar në shoqërinë e Kadaresë dhe organizuar shëtitje dhe vizitën e nevojshme mjekësore.

NË SHTËPINË E DEPUTETES GREKE AMALIA FLEMING

Ditën e dytë apo të tretë të qëndrimit në Athinë, në pasdite shkova në ambientet e "Astirit" për të takuar Kadarenë, që paraprakisht e kishim bërë me dije se ishte i ftuar për një darkë, në shtëpinë e një prej grave me të kulturuara dhe të njohura në Greqi, prej deputetes Amalia Fleming.

Flemingu ishte bashkëshortja e shpikësit të famshëm të penicilinës, britanikut Aleksandër Fleming. Banonte në një prej lagjeve më luksoze të Athinës. Ishte një grua e moshuar me një reputacion evident dhe mjaft e dashur për opinionin e gjerë në Greqi. Një antifashiste dhe antijuntiste e njohur, e burgosur disa herë prej juntës së kolonelëve. Arratisur nga burgjet dhe mandej me një aktivitet të shquar politik nëpër Europë, për sensibilizimin e opinionit ndërkombëtar

për përmbysjen e juntës së kolonelëve. Një ndër themelueset e PASOK-ut dhe deputete e Parlamentit grek në disa legjislatura.

Flemingu ishte një grua mjaft e kulturuar, por ajo që na lidhte më shumë me të ishte fakti se ajo ishte një dashamirëse dhe një mikeshë e deklaruar dhe e vërtetë e vendit tonë. Asnjëherë nuk e mësova faktin se nga i buronte ai respekt dhe ajo ndjenjë e thellë emocionale dhe dobësie për vendin tim, Shqipërinë! Shpesh e kisha në mendje ta pyesja, por ndoshta mosha ime fare e re përballë autoritetit dhe moshës e saj të thyer më bënte të ndjehesha i pavendosur ta kërkoja këtë të panjohur të këndshme!

Lexonte pareshtur. Në disa biseda me të kishte përsëritur vlerësimet dhe emocionet e saj për librat e Kadaresë, botimet në greqisht të të cilit i kishte në raftet e bibliotekës. Në Shtator të vitit 1984, kur mori vesh se në Athinë do të vinte vetë Kadareja në një takim të shkrimtarëve më në zë europianë, Amalia kërkoi me insistim që një mbrëmje shkrimtari ynë të ishte mik i ftuar në shtëpinë e saj. Ftesën ja përcollëm Kadaresë dhe ai e pranoi atë me kënaqësi.

Mbasi ia njoftuam përgjigjen pozitive të Kadaresë, në biseda i bëmë me dije Amalisë se shkrimtari kishte një shqetësim shëndetësor, që dukej se ishte serioz. Ajo menjëherë u tregua e gatshme për të na ndihmuar dhe na tha se mjekun më të mirë ortoped e kishte mikun e saj e me këtë rast nëse do të ishte e nevojshme mund ta ftonte edhe atë që ta shihte nga afër. Dhe vërtet atë mbrëmje Ismaili shfaqti një gjendje të rënduar shëndetësore, çka alarmoi Amalinë të thërriste menjëherë mjekun aty.

Ortopedi, një burë i moshuar, i thatë dhe i gjatë, diplomuar në shkollat britanike, që erdhi menjëherë atë natë e pa me kujdes, e pyeti gjatë Kadarenë dhe mandej filloi të prekte me gishtërinjtë e tij vertebrat e shtyllës Heshti gjatë dhe foli fare pak. Në thelb ai shprehu bindjen e tij se problemi nuk ishte serioz, por skaneri ishte i nevojshëm të kryhej. Sidoqoftë, mbrëmja kaloi nën një klimë mjaft të ngrohtë dhe miqësore dhe

me kërkesën e Amalisë u bënë edhe fotografi, të cilat mbetën të rralla dhe unike në fondin e kujtimeve të mija të bukura me shkrimtarin!

NJË BISEDË QË MË TRONDITI!

Mbas vizitës dhe skanerin e kryer në një prej klinikave të Athinës, që konfirmuan se shqetësimi nuk lidhej me sëmundjen e keqe, të paktën mua më dukej se Ismaili ishte shumë më i qetë. Ditën tjetër në mbasdite, meqë në axhendën e shkrimtarëve nuk kishte ndonjë aktivitet të veçantë, e kishim lënë të shkoja përsëri në "Astir Palace" për ta marrë Kadarenë dhe bërë një guidë të shkurtër nëpër Athinë.

Në hollin e Hotelit e dallova Ismailin të ulur në një prej kolltukëve. Iu afrova dhe pasi më ftoi të ulesha filluam të bisedonim. Por, pas pak aty erdhi një burë i gjatë, tip i çliruar në qëndrimin dhe komunikimin e tij, me një çantë të hedhur në njërin sup që e mbante pak më të varur se supin tjetër, me flokë të shpupurisur. Ai iu afrua Kadaresë, diçka bisedoi me të në frëngjisht dhe mandej Kadareja e prezantoi të porsaardhurin me mua duke i treguar se isha një bashkëpatriot i tij. Burri më zgjati dorën, ndërsa Kadareja më tha se ishte shkrimtari serb Danilo Kish. ("E kam thënë vazhdimisht, shtoi serbi, duke u ndarë nga ne, - që ju shqiptarët jeni njerëz të pashëm.....")

Mbas përshëndetjes me serbin, së bashku me Kadarenë nuk u ulëm më, por dolëm jashtë, morëm makinën dhe filluam të lëviznim nëpër kryeqytetin helenik. Kisha rastin të bisedoja dhe të dëgjoja nga afër një idhull të formimit dhe kulturës time që prej adoleshencës dhe më tej nëpër vitet e mia. Kisha dëshirë ta pyesja për shumë e shumë gjëra, por bashkë me të edhe droje të madhe.

Megjithatë, folëm jo pak me njëri tjetrin, por një çast, papritur rrjedhën rutinë e bisedave tona ndryshoi! Në njërën prej sediljeve të makinës time ndodhej libri

NË SHTËPINË E NJË PREJ GRAVE ME TË KULTURUARA DHE TË NJOHURA NË GREQI, DEPUTETES AMALIA FLEMING.

“Me Stalinin”, i cili ato kohë do të përkthehej në Greqi. Kadareja e pa librin dhe nën vetullat e ngrysurat dhe u drejtua nga unë duke thënë:

“Po ky është në terezi me këto që shkruan? Ç’i thotë mëndja këtij njeriu që vazhdon dhe merr në mbrojtje Stalinin?!

Heshta, i tronditur, me atë që lëshoi si pa të keq shkrimtari kundër Enver Hoxhës!!!

“Po, Stalinin nuk e marrin në mbrojtje vetë sovjetikët, madje as vetë gjeorgjianët me ato që ka bërë, tani na del ky dhe na e mbron. Jo vetëm kaq por shkruan edhe një goxha libër!!!! Marrëzira....!

Përsëri heshta dhe u shqetësova jo pak. Kadareja e dinte fare mirë që unë isha i Shërbimeve Inteligjente, ashtu sikurse e dinte që ato që ai deklaroi nuk ishin as më shumë dhe as më pak veç “agjitacion e propagandë”, sikundër përcaktoheshin në fjalorin ligjor të kohës.

Heshta përsëri, pa u prononcuar në ato që lëshonte tek unë shkrimtari me një kurajë të çuditshme!!!

Dhe pa kaluar gjatë, ashtu duke vazhduar rrugën, ndaluam në një semafor në krah të të cilit ishte një kishë e ritit ortodoks, ndoshta e ndërtuar rishtazi. Me kokën e kthyer nga kisha, sikur të mos ishte mjaftuar me ato që më tha, Kadareja vazhdoi:

“Po ja, me thuaj, - Ç’ të keqe ka të hapen kishat dhe xhamitë? Përse duhet të qëndrojnë të mbyllura vetëm tek ne? Përse ne duhet të bëjmë ndryshe nga e gjithë bota? Po le të besojë kush të dojë në atë zot e perëndi që do! Çfarë e keqe do t’i vinte Shqipërisë nga liria e besimit dhe bindjeve religjioze?

Me këto e shumë të tjera në marrim përsipër urrejtjen e botës sepse kështu do e mendon ai...”

Heshta, heshta, heshta....

Megjithatë, edhe mbrëmja e asaj nate para largimit të Kadaresë për në Shqipëri kaloi bukur.

RRËFIMI TEK NJË MIK...

Por duhet të them se bisedat për Stalinin, lirinë e fesë.... etj. kishin lënë jo pak gjurmë e tronditje tek unë dhe më kishin vënë në mendime të thella. Pra, kishte edhe një tjetër mënyrë të menduari, kishte edhe alternativa të tjera gjykimi rreth çështjeve që gjer atëherë konsideroheshin tabu... për më tepër kur këto i thoshte një mendje që e vlerësoja racionalisht prej vitesh.

Por, duke qenë njohës i mekanizmave të shërbimeve inteligjente, sigurisht nuk kish si të mos deduktoja se – Ky njeri, siç foli me mua mund të flasë edhe me të tjerë dhe nuk përjashtohet që në rrethet njerëzore të ishte i pranishëm edhe ndonjë bashkëpunëtor i Shërbimit, i cili me siguri do të informonte për rebelimet e Kadaresë kundër qëndrimeve zyrtare të sistemit!

Pas disa javësh, erdha me një shërbim nga Athina në Tiranë. Sigurisht, kërkova të takoja menjëherë Ferid Hudhrin, një mikun tim, i cili ishte gjithashtu mik i afërt i Kadaresë. Mbas bisedave të para i tregova me hollësi dhe shqetësim Feridit gjithë ç’më kishte folur Kadareja dhe në vazhdim i thashë ta porosiste, si mik i afërt i shkrimtarit, të ishte i kujdesshëm e të mos fliste vend e pa vend se mund të kishte pasoja.

Feridi më dëgjoi me kujdes, qetë qetë, dhe për çudinë time përsëri me një qetësi të habitshme më tha: - Ohooo, po ti e ke për herë të parë, prandaj shqetësohesh. Por, Kadareja ashtu flet vazhdimisht.

Përsëri i shqetësuar, i thashë Feridit se me atë mënyrë të foluri Kadareja mund të rrezikohej...

- Mirë, more, mirë, thua ti, por ja që ai është Kadareja, ashtu siç i mendon gjërat ashtu edhe i flet. Ne ia dimë këto Ismailit.

Nga përgjigjet e Feridit kuptova se do të ishte e kotë që miqtë e tij të merrnin kurajë për “të ndrequr apo kthyer nga rruga e tij Kadarenë...” Mesa dukej ajo ishte udha e tij, e pëlqenin ose jo të tjerët, e pranonin ose jo të tjerët, e kundërshtonin ose jo të tjerët. Itinerarin e atij shtegu dukej qartë se ai e kishte përcaktuar me bindje të plotë, prandaj dhe çapitej qartas në të. ... dhe koha do të provonte saktësinë e orientimit drejt horizonteve tek të cilët ai shkonte.

SKANER NË ATHINË

Tregim nga Ismail Kadare

1.

Jam ftuar në një takim ndërkombëtar shkrimtarësh në Athinë. Ftesa qëllon në kohë të favorshme. Shqipëria më 1984 me këmbëngulje kërkon përmirësim marrëdhëniesh me fqinjin e Jugut. Takimi është në shtator. Ftesa është miratuar qysh në pranverë.

Kam dëshirë të shkoj në këtë takim. Dëshira shoqërohet me dyshimin se mos atmosfera politike turbullohet. Befas këtij dyshimi i shtohet një pengesë e re. Një krizë e përsëritur e shiatikut më rëndohet në fillim të verës, duke më bllokuar në shtrat.

I pari mendim i zymtë që më vjen, është rrezikimi i udhëtimit. Është hera e parë që ai nuk rrezikohet prej shtetit.

2.

Vizitë nga dr. Preza. Si përherë, shoqërohet nga dr. Basha, dr. Preza nuk thotë asgjë pa kërkuar mendimin e dr. Bashës. Ky i fundit, nga ana e tij, përsërit përpiktazi ato që thotë dr. Preza.

Me sa duket, kam hernie diskale (dhjamth i shtyllës shpinore). Ndërkaq, përpara gjetjes së mjekimit të duhur afatgjatë, duhet përjashtuar dyshimi i kancerit. Ky është mendimi i dr. Prezës. Dhe, natyrisht, i dr. Bashës. Kur marrin vesh udhëtimin në Athinë, të dy këmbëngulin se duhet bërë një skaner atje. Për këtë do të më nxjerrin një autorizim.

Gjatë verës përpiqem të bëhem i riaftë për ecjen. Gjithë shqetësimin e kam se a do të jem në gjendje t’i bëj ata 200 a 300 hapa nga porta e daljes së ndërtesës së aeroportit gjer te shkalla e avionit.

3.

Ndodhem në Athinë, në hotelin Astir Pallas. Pishinë, diell, luks, shkrimtarë. Mjedis që i jep dyshimit për kancer një ngjyrim të veçantë pikëllimi. Ia tregoj shqetësimin Danilo Kishit, fqinjit tim në hotel, me të cilin u njoha që në minutat e para të mbërritjes. Për çudi, në vend të më thoshte ‘s’ka gjë, mos çaj kryet!’, i jep rëndësi dhe më nxit të mos i shmangem vizitës. (Pak kohë më pas, ai do të kalonte vetë nëpër kalvarin e njohur.)

4.

Në Athinë është ende nxehtë. I shmangem marrjes së fjalës në forum, ngaqë s’di ç’të them. Ose më mirë çdo gjë që mund të them mund të merret për keq. Nga të dyja anët: nga vendi im në radhë të parë, nga auditori ndoshta.

Atmosfera politike midis Shqipërisë dhe Greqisë befas keqësohet. Ajo që kisha frikë ka ndodhur, por tani s’më bën përshtypje fort. Në një darkë te zonja Fleming, vejusha e shpikësit të famshëm të penicilinës, më merren mendtë dhe rrëzohem. E zonja e shtëpisë e shqetësuar thërret një nga mjekët e njohur, mik të saj. Doktor i vjetër i shkollës angleze, me kostum të zi dhe orë me qostek, mbërrin në orën 11 pas darke. Më viziton. I them se kam një autorizim për skaner. Më thotë se duhet ta bëj patjetër. Më premtan se do të ndërhyjë për të gjetur një vend në radhën e gjatë.

5.

Në Athinë vazhdojnë prej disa ditësh manifestimet kundër Shqipërisë. Ambasada shqiptare është e rrethuar nga forca të shumta policie.

Nisem për të bërë skanerin me një makinë të ambasadës. Një makinë e policisë na ndjek pas. Në fillim punonjësi i ambasadës e quan atë ndjekje përgjim. Pas pak e ndërron vetë mendimin dhe e lavdëron: thjesht një kujdes për të na mbrojtur nga ndonjë provokim.

Në oborrin e spitalit makina e policisë nuk e fsheh që na shoqëron hap pas hapi. Madje njëri nga policët hyn brenda në spital fill pas meje. Tjetri rri te hyrja.

6.

Një infermiere e hijshme interesohet për mua. Flet një frëngjishte të këndshme dhe më thotë të mos mërzitem.

Në të vërtetë, kam një lloj qetësie që mund të quhet edhe mpirje.

Infermierja hyn dhe del disa herë. Gjatë kalimeve vjedhurazi më shikon gjithë kureshtje, me sytë e saj gri të çelët. Më në fund, qëndron përballë meje.

-Më falni që po ju pyes, – më thotë me zë të ulët. – Ç’jeni ju?

Unë ngre supet.

-Pacient, – i them.

-E di që jeni i huaj, – vazhdon ajo, – por...

Nga një kthim i kokës drejt derës që çon në sallonin ngjitur, e kuptoj në çast përse e ka fjalën. Ka parë ose ka folur me policin, që ka zënë vend atje.

Buzëqesh dhe i them:

-Nuk jam i burgosur. Jam shkrimtar.

-Natyrisht, – thotë ajo, – s’e kisha fjalën atje... Më falni...

Sytë i ka të bukur, tepër të ëmbël dhe bardhësia e petkut të saj më duket tronditëse.

Gjithë mjedisi duket sikur fsheh një mundësi dashurimi, nga ato që për arsye që merren me mend, nuk kryhen kurrë.

7.

Doktorët që do të më shikojnë, vijnë për të më takuar. Ata gjithashtu flasin frëngjisht. Janë tepër të sjellshëm, i ngajnë mjekut me kostum të zi dhe me orë të vjetër me qostek. Të dy përmendin rekomandimin e zonjës Fleming.

Sytë e infermieres bëhen edhe më të ëmbël.

Është ajo që më ndihmon për t’u shtrirë në mbulesën e rëndë të aparatit.

S’bëj ndonjë përpjekje për të mos menduar. Mendimet kanë ikur të gjitha, si të duan të më lënë të qetë. Mpirjes i shtohet përgjumja. Kërkëllimat e lehta të aparatit e shtojnë atë. Vizita vazhdon gjatë dhe më duket se mund të dremit. Por diçka e papritur më sjell në vete. Befas më ngjan se po e kuptoj të folurën e dy doktorëve që ndjekin në këmbë pamjen që jep aparati. Nuk kam ditur kurrë greqisht, veç disa fjalëve të pista, mësuar prej shokëve minoritarë të gjimnazit.

Befas vë re se veç fjalëve të pista, di edhe ca fjalë normale. Pikërisht ato që nuk duhej t’i dija.

-Dhenine dhiskales, – thotë njëri nga mjekët. – Ine allos. (S’është diskale. Është tjetër gjë.)

Pikërisht ajo që, me sa duket, ka dyshuar dr. Preza, mendoj. Dhe natyrisht, dr. Basha.

Dhe më tepër se ata të dy, unë vetë.

8.

Një trishtim i një lloji të veçantë më kaplon befas. Si prerjet kirurgjikale që zbuten nga qetësuesit, ai nuk arrin të më shkaktojë therje të dhimbshme. Është ndoshta trajta prej sarkofagu e aparatit, zëri i mjekëve që vjen sipër tij, gjuha e huaj në të cilën shpallet dekreti, vetë thelbi i dekretit, që nuk pranon mëdyshje. As falje e stratagjema për t’i bërë bisht. Janë, me sa duket, të gjitha këto që, në vend të panikut më krijojnë njëfarë qetësie. Ine allos... Kaq ka qenë caktuar që të ndodhem në këtë botë. Të tjerë e kishin pasur afatin më të gjatë. Dhe po aq të tjerë më të shkurtër.

Një copë herë nuk arrij të gjej se ç’moshë kam. Natyrisht, po të përqendrohem qoftë edhe një grimë mund ta gjej, por, i mpirë siç jam, nuk i kap dot vetvetishëm, pa fjalë dhe pa shifra, vitet e qëndrimit tim në botë. Më parë se të ndodhë kjo, në trurin

tim bëhet një tjetër njehsim. Shumë shkrimtarë kanë vdekur më të rinj se unë. Ndoshta gjysma, ka mundësi shumica... Pushkini, për shembull. Përse më kujtohet pikërisht ai? Nuk e di. Dhe aq më pak nuk jam në gjendje të gjej sa vite ai është më pak se unë. Për gjendjen time kjo ngjan vërtet tejet e vështirë.

Pra, Pushkini ka qenë më pak në këtë botë. Kjo është kryesorja. Ine allos. Ashtu si ai, ashtu si mijëra sivëllezër të mi, unë do t’i bindem dekretit. Nga të gjitha dekretet që kemi vuajtur ky është më i pranueshmi. Je vetëm për vetëm përballë qiellit. Pa ndërmjetës. Pa duar të huaja.

Dhenine dhiskales. Ine allos. Fjalët më përsëriten pa dashjen time. Ka diçka që më ikën, që fshihet. Herë-herë më ngjan se e kap. Ka lidhje me atë që ky kumt i keq më erdhi nëpërmjet gjuhës greke. Asgjë tjetër s’më ka ardhur nëpërmjet saj. Në gjimnaz, midis marrëzive të shumta, kam qeshur si gjithë të tjerët, me greqishten e nxënësve minoritarë. Ka ndodhur shumë vjet më parë. Veç kësaj, s’kam menduar kurrë se një gjuhë mund të hakmerret kështu. Ine allos.

9.

Mbulesa e shurdhët e aparatit nis të lëvizë ngadalë. Jam prapë i shtrirë, por tani jashtë bunkerit. Me sytë e lodhur shoh infermierën. Pastaj mjekët. Janë po ata, mjekët me sahatë të vjetra me qostekë, që numërojnë orët që më mbeten në këtë botë. Bëj të ngrihem për të zbritur, por infermierja bën dy hapa drejt meje me ngut: ‘Non’, më thotë me zë të butë. ‘Vous ne pouvez pas’.

Më shpjegon se askush s’është në gjendje të zbresë menjëherë për shkak të marramendjes së fortë.

Dy mjekët vazhdojnë të flasin me zë të ulët, por kuptimi im i greqishtes ka marrë fund përgjithmonë. Infermierja më afrohet edhe më.

-Tani mbështetuni tek unë për të zbritur.

Më kap krahun tim dhe ma vë rreth qafës së saj. Nga qafa, që ngjan edhe më e lëmuar nën petkun e bardhë, i vjen një erë e mirë. Ndërsa zbres, e lë kryet të afrohet edhe më te supi i infermieres dhe gjithë pikëllimi i lënies së kësaj bote, përpara se të lidhet me të afërmit, tempujt, katedralet dhe plazhet e gëzueshme, mblidhet befas tek ajo qafë vajze të panjohur.

Ajo më shoqëron gjer te ndenjësja dhe ulet përbri meje. Mjekët janë ende në këmbë përbri aparatit.

-Unë e di ç’kam, – i them vajzës.

Ajo vështron e habitur për të thënë ‘jo’.

-I dëgjova mjekët kur thanë ‘dhenine dhiskales. Ine allos’. Ce n’est pas une discale.

C’est autre chose.

-Kjo s’do të thotë ende asgjë, – thotë ajo. – Dëshifrimi i fotografive të aparatit kërkon mjaft kohë. Ju kuptoni greqisht?

-Jo, përveç atyre fjalëve.

Vajza buzëqesh dhe përsëri bën ‘jo’ me krye. Ajo vështron nga mjekët. Heshtja bëhet e vështirë.

-A është polici përjashta?

-Me siguri. Pse pyesni?

Në të vërtetë, pyetjen e kisha bërë kot. Ose për të dëgjuar atë fjalë, që befas m’u duk e rëndësishme.

Sikur të mos ishin mjekët, e ndieja se do ta përqafoja atë vajzë dhe po aq natyrshëm do ta puthja. Një gjë të tillë e kam pasur gjithmonë të lehtë. Jam i sigurt se nuk do të kishte kundërshtim. Rituale nuk prishen në fund të jetës.

Mjekët afrohen më në fund. Shtojnë se s’duhet të shqetësohem.

Sytë e vajzës janë të thellë, me një gri të dendur, të pafund. Më shoqëron në sallonin përbri, ku nëpunësi i ambasadës shqiptare dhe polici grek rrinë sikur s’kanë lidhje me njëri-tjetrin.

Dalim njëri pas tjetrit të tre.

NJË ROMANCIER BEFASUES, QË E FSHIEH EMRIN E TIJ!

Nga Floresha Dado

Pak vite më parë, kur u botua romani “*Hide mbi kalldrëm*” (2016) me autor Tom Kuka, nuk pata asnjë kuriozitet. Janë shtuar shumë shkrimtarët këta 30 vitet e fundit! Përsëri u shfaq Tom Kuka me “*Gurët e vetmisë*” (2018). Epo mirë, është një pasionant i letërsisë që jeton me ëndrrën për të qenë shkrimtar! Por, përsëri, i pandalshëm ky Tom Kuka, me romanin “*Ora e ligë*” (2019). Epo, sikur e teproi, mendova pa patur asnjë kuriozitet për ta lexuar. Por, kur erdhi edhe “*Flama*” (2021) dhe, kur mësova (me vonësë) vlerësimin që ky autor ‘i panjohur’ kish marrë më parë në konkurs kombëtar, njoha emrin e vërtetë: Enkel Demi! Kaq misterioz ky autor! Atëherë i lexova katër romanet e tij me kuriozitet, përsëri me një farë skepticizmi, dhe, u befasova! Takova një romancier me intuitë jo të zakonshme krijuese. Mjeshtër të rrëfimitarisë, që të bënte të besojë se ky autor duhet të kish ngjizur brenda vetes, prej vitesh, artin e rrëfimit (thelbësor për romanin), imagjinatën krijuese, që i qaset përfytyrimeve e pamjeve vizive sikur lëviz kamera filmike, ligjërimin specifik që ish mbrujtur e mbrujtur brenda procesit të mendimit të tij artistik. Dhe hyra, tashmë me kuriozitet, në sistemin e tij krijues, që m’u shfaq sa i strukturuar intuitivisht aq edhe unik në narracion, sa i veçantë nga njera vepër të tjetra, aq edhe truall i përbashkët i asaj bote artistike që E.Demi ndërton në romanet e tij. Ndonëse ngjarjet zhvillohen në Tiranë e viteve ‘20 dhe në

zonën e Çamërisë në periudhën e persekutimit, ndonëse të katër romanet lëvizin përmes mjedisve dhe personazheve të shumtë e të ndryshëm, ata më shfaqen si katralogji, që ndërtojnë së bashku një realitet dramatik në vite mjerimi, injorance, vuajtje apo dhe persekutimi tragjik. Mënyra e perceptimit të realiteteve, përmes një stili rrëfimtari të kuruar mjeshtërisht dhe me ndjeshmëri të veçantë, si dhe rishfaqja e disa personazheve nga njeri roman te tjetri, që hyjnë e dalin sipas stilit kinematografik, që lëvizin, këmbehen, më krjuan vizionin e një realiteti që nuk ‘shihet’ një herë e ikën, por që është aty, që rizbulohet vazhdimisht në katër romanet, me ngjyra sa impresionuese aq edhe dramatike. Një intertekstualitet me finesë, i pa ekzagjeruar, që krijon të përbashkëtën, por duke ruajtur mjeshtërisht individualitetin filozofik dhe emocional të secilës vepër. Specifikë e shfaqjes së këtyre realiteteve është një rrjedhë në dukje e qetë, përgjithësisht pa britma e bujë, ndonëse mjediset dhe personazhe kanë tragjizëm apo dramë të brendshme të thellë.

Është e pamundur që ky sistem krijues të zbërthehet në pak faqe, prandaj zgjodha të flas (shkurt, sigurisht) për disa prej çështjeve më specifike që dallojnë individualitetin e këtij romancier.

Rrëfimtaria

Në romanet e Tom Kukës/E.Demit shfaqet si një proces, brenda të cilit çdo ngjarje, lëvizje personazhesh përfaqëson, gjithashtu, një proces në sfondin e atij tërësor. Ato bashkëjetojnë ose kombinohen, duke ndërtuar së bashku rrjetin narrativ, që në thelb i përgjigjet strukturës së brendshme të rrëfimitarisë. Ndonëse në vështrim të parë ngjarjet, lëvizjet i shohim në strukturën e jashtme të veprimt, pra në *nivelin rrëfimtari të dukshëm*, në të vërtetë janë lëvizjet e *nivelit të brendshëm* ato që ekzistojnë para se ai të shfaqet në rrjedhën e subjekteve. Pra, nëse thashë më sipër që katër romanet i konceptoj si një korpus katrologjik, kjo ka të bëjë me faktin se struktura kuptimore e brendshme e tyre, në një kuptim, është e përbashkët, por realizohet përmes katër formave të ndryshme të strukturave sipërfaqësore, çka i bën veprat të formësojnë botë dhe realitete të papërsëritshëm. Në secilin nga romanet autori e ka orientuar rrëfimin në ndërtimin e ndryshimeve, lëvizjeve nga një gjendje në një tjetër, nga një marrëdhënie njerëzore në tjetrën. Dihet se në një vepër rrëfimtare (romani si lloji më i plotë) autori ndërton, sipas përfytyrimit të tij, një ‘lojë’ narrative ku kanë peshën e tyre aspekte të tilla: mënyra si paraqitet ngjarja (në distancë apo drejtpërdrejtë); shkalla e gjerësisë së përshkrimit (dhënia në detaje, apo stili telegrafik); distanca që krijon rrëfimtari me personazhin e ngjarjen; pikëvështrim i ngjarjeve duke venë në fokus historinë, apo më shumë përjetimin e ngjarjes nga rrëfimtari, pra rrëfim i shtruar sipas një logjike të qartë, apo shkarkesa të pakontrolluara emocionale, etj. Sigurisht, përpjekjet për t’i vënë në punë këto lojra i gjejmë në estetikën realiste, ku qëndron përgjithësisht romancieri ynë, por në trajta më specifike hasen edhe në qasje tjetër, në skena që të kujtojnë realizmin magjik, mpleksur mrekullisht me realizmin.

Zakonisht në një roman ngjarjet janë dy lloje: ose të tilla që shtyjnë përpara veprimin, duke hapur një lëvizje të re, ose të tilla që zgjerojnë dhe shtyjnë të mëparshmet. Në narracionin e romaneve të E.Demit lëvizin të dy llojet e veprimeve. Gjithashtu në ngjarjet, marrëdhëniet, historitë e tyre figurat vendosen në një sfond të përcaktuar e të qartë *kohor* dhe *hapësinor*. Po aq reale është në këtë strukturë edhe *shkakësia* e veprimeve të personazheve. Kështu, vazhdimësia kohore bashkohet me parimin e shkakësisë, ndonëse në thelbin e funksioneve të tyre të brendshme ato realizojnë kuptime të caktuara të marrëdhënieve midis personazheve dhe ngjarjeve në të cilat janë përfshirë. Këto parime, pothuaj të domosdoshëm, ndonëse i vendosin personazhet në boshtin sintagmatik, që i referohet pikërisht strukturës

narrative sipërfaqësore, në të cilën lexojmë se ndodh diçka, se ngjarja është një ndryshim nga një gjendje në një tjetër, në të vërtetë kanë shtytjet e brendshme, janë pjesë e asaj strukture, të cilën autori e ka ‘fshehur’ mjeshtërisht. Dhe, duket sikur synimi është thjesht të përcjellë njohje, realitete, varfëri e mjerim të një mjedisi e konteksti historik të caktuar. E gjithë kjo vjen përmes një narracioni me rrjedhshmëri të qetë, ndonëse në brendësi të vet ka shumë lëvizje, përplasje, ndryshim, disfatë dhe trishtim. Përtej njohjes së drejtpërdrejtë zbulojmë disa nënështresa të brendshme kuptimore. (*Ora e ligë, Flama*).

Në stilin e romaneve të Enkel Demit roli i rrëfimitarit përgjithësisht duket si neutral, autori mban monopolin e rrëfimit, merr pozicionin e një vëzhguesi që ndjek dhe përcjell te lexuesi ato çka ndodhin. Shpesh ky ‘neutralitet’ prishet, duke e shndërruar rrëfimin në pohime dialogjike të brendshme, apo kur pa e kuptuar ndjen se stili i rrëfimitarit shkrihet me atë të personazhit (*Gurët e vetmisë*), apo kur momentet e përjetimit kombinohen natyrshëm me rrëfimin e veprimeve. Rrëfimi sikur lodron, rrëshqet dhe krijon njëkohësisht konkretësi, qartësi...sikur shohim çdo gjë (*Hide mbi kalldrëm, etj.*). Por, duhet thënë se ritmi i rrëfimit nuk konceptohet thjesht si teknikë e jashtme, por një lëvizje e brendshme e shqetësimeve të personazhit (*Ora e ligë*). Në vështrim të parë karakteristikë e stilit rrëfimtari të këtij autori duket rrëfimi ‘i shtruar’, që sikur rrjedh në mënyrë lineare, por kalimet pas, shkrirjet e momenteve të së shkuarës me të tashmen e personazhit i japin këtij rrëfimi energji të brendshme. Pas qetësisë së jashtme, kombinimit të zërit të brendshëm, që i përket momenteve të shkuara, me komunikimin e drejtpërdrejtë të çastit të rrjedhës, ndjehet gjësimi i brendshëm shpirtëror. Është proces i njëkohshëm i ndërthurjes, i kapërximeve, në dukje të qeta por dhe shumë të shpejta, të përjetimit të së shkuarës me përjetimin e momentit. Parimi i kontrastit të situatave që rendin pas dhe kthehen përsëri, futja e një dialogu të shkurtër (të narrativizuar) apo thjesht si cikërrimë e një rrëfimi, zërat që nxisin njeri tjetrin, koloriti i jashtëzakonshëm etnokulturor, mprehtësia e një realizmi kritik, shpesh ndërthurur me realizëm magjik, zëri i rrëfimitarit që shkrihet me një zë të paidendifikuar, sjell kështu thjesht një mendim, dyshim, pohim... (*Gurët e vetmisë*) etj. Në vija të përgjithshme suksesi kryesor i procedimeve narrative është krijimi me realizëm të fuqishëm i realiteteve historike si dhe i skenave magjike, që zgjojnë te lexuesi përfytyrime të jashtëzakonshme, me konkretësi perceptimi dhe ndjeshmëri emocionuese. Shpesh romani vjen si një pikturë me ngjyra të ndezura, me qartësi vizuale...(*Ora e ligë*).

Dy ndjenja, mendoj se përjeton lexuesi në leximin e këtyre romaneve: nga njera anë kënaqësinë e rrëfimit, të njohjes, të përfytyrimit të personazheve... nga ana tjetër një trishtim pikues për atë që mbart përfytyrimi mbi një realitet mjerimi, me problematika historike dhe shumë drama njerëzore...

Ku qëndron sekret i narracionit në stilin e E.Demit? Është një pyetje që vjen natyrshëm....Krijon një vizualitet si në film, tabllotë, lëvizjet, veprimet gjallërojnë aftësitë përfytyruese të lexuesit, i jep fjalës lirinë e lëvizjes, loja me kohën-bashkim i përshkrimit të momentit me vizionin të një moment të shkuar, shkrirja e njohjes historike me emocione të fuqishme, dhe e gjithë kjo rrëshqet, butë, qetë, natyrshëm... Narracion i zhdërvjellët, i matur, pa ngut, por me dinamikë të brendshme.

Figurat-personazh

Mjeshtëria e një rrëfimtari shfaqet së pari në krijimin e figurës-personazh, sepse ky është një ndër organizuesit

më aktiv të tekstit narrativ, por njëkohësisht edhe një efekt i organizimit të këtij teksti. Personazhet e shumtë të katrologjisë së E.Demit kanë rol të dukshëm në paktin e leximit, në krijimin e iluzionit referencial, dhe, kjo ndodh nga që autori krijon njësi figurative të individualizuara, që nëpërmjet formave tekstuale specifike i referohet personave të një konteksti konkret historiko-social. Të konceptuar përgjithësisht sipas iluzionit referencial, ata luajnë rol të rëndësishëm në prodhimin e efekteve të reales si edhe në vendosjen e një ‘pakti të leximit’, nga njera vepër në tjetrën.

Personazhi duket sikur vepron në rend linear, atëhere kur midis zhvillimit të ngjarjeve dhe lëvizjes së tij në to ka një përputhje në rend...Por personazhi i Tom Kukës/E.Demit lëviz edhe në sfondin e një mospërputhjeje midis rendit të fakteve dhe rendit me të cilin këto fakte janë referuar. Në këtë lloj raporti të përmbysjes së rendit të ngjarjeve risillen veprime që kanë paraprirë veprimin e personazhit, ose veprimet e personazhit i paraprijnë së ardhmes (*Gurët e vetmisë*, etj.)

Dihet se në letërsi, si arti i formësimit përmes fjalës, konturet e personazheve nuk i hapen një perceptimi të drejtpërdrejtë. Ata kërkojnë një perceptim imagjinar. Në ciklin e romaneve të këtij autori formësimi i personazheve ngrihet mbi përshkrimin dhe detaje ekspresive, paraqitja krijon perceptim imazhesh me një vërshim të fuqishëm të ndjenjave, pasioneve të brendshme...çka qartëson karakterin visual të tyre. Mjeshtër i portretit, të jashtëm por dhe të brendshëm, në të katër romanet, pikturues i ndjenjës (*Ora e ligë*), portrete si në pikturë, ngjyra të trishta ose me shumë dritë. Rrëshqet butë përshkrimi i lëvizjeve të personazhit, i cili ndiqet nga rrëfimtari si me kamera xhirimi; përfshirja, ndonëse jo shpesh, e personazhit në rrëfimin që sjell momente dramatike të realitetit... (*Flama*). Detaji shfaqet jo vetëm në portretizimin që i jep qartësi përfytyrimit visual të personazhit, por edhe lëvizjeve që ndodhin në botën e

brendshme të tij. Kombinimi i veprimit të jashtëm të Sali Kamatit (*Ora e ligë*) me lëvizjet e brendshme, që janë më të fuqishme se ato të jashtme, zbulojnë një ndër karakteret më interesantë të këtij cikli romanor. Përplasje ndjenjash që gërryejnë shpirtin, konflikti midis asaj që duhet të bëjë (gjakmarrja në vrasjen e Çelo Mezanit) dhe brenga që nuk i shlyhet; dilema, pafuqia shpirtërore ndaj pushtetit të ‘dalldisë’, si fuqia më e madhe që e mposht një burrë... Dy brenga të mëdha, vrasja dhe dashuria, drama e shpirtit të dyzuar, dilema njerëzore gjejnë shprehje në metaforën ‘ora e ligë’si pjellë e shpirtit dramatik të personazhit, e fanepsur në ëndërr, si kërkim i mbështetjes për ‘mekatin’ e tij..... Konceptimi i kësaj figure-imazh (orës) në dy pjesë, në mënyrë metaforike mbart dilemën e udhëkryqit të personazhit. Irealja, imagjinaria e realizmit magjik, ku më shumë e ku më pak, shkrihen në formësimin e botës së brendshme të këtij personazhi. Kamera ndjek lëvizjet e brendshme shpirtërore dhe të jashtme të personazhit. Drama e Sali Kamatit, rrëfimi me veten : e qëlloi vetëm një herë (për të bërë zakonin) e jo tre herë, se nuk ishte egërsi; mbasi kryen detyrën e gjakmarrjes përkujdesjet për t’i dhënë ujë, rregulluar kokën, duart, këmbët.... Dramë që përsëritet kur djali i gjakësit e qëllon po me aq dhimbje edhe atë... Ngjarja tragjike e kapërcen realen, duke marrë përmasa të tjera nga këngëtari popullor. Shprehja “kënga erdhi para teje” i jep rastit, momentit përmasa përtej reales. Autori ka një imagjinatë krijuese që e çon në figura fantazmagorike.

Në stilin rrëfimtari të autorit dramat e personazheve nuk krijojnë britma, efekte, por godasin lexuesin me thellësinë e dhimbjes së brendshme, drithëruese. (*Gurët e vetmisë* dhe të tjera.)

Duke mbështetur plotësisht pikëpamjen strukturaliste se rrëfimtaria ka të bëjë kryesisht me mënyrën se si ngjarjet dhe karakteret i ofrohen lexuesit në subjekt, do të thoja se i rëndësishëm është jo vetëm parimi i kronologjisë së rrjedhës

së ngjarjeve dhe raporti i shkakësisë, por në radhë të parë struktura e brendshme e ndërtimit të rrëfimit, përmes ndërthurjeve dhe këmbimeve të të cilit formësohet dhe shfaqet para nesh, tërësisht e prekshme figura-personazh. Për këtë arsye, edhe në këto katër romane koncepti i *subjektit* merr rëndësi të veçantë në trajtimin e poetikës së rrëfimtariisë, në të cilën ngjarjet shkaktohen dhe janë pasojë e *veprimit të personazhit*.

Nëse do t’i referoheshim përcaktimeve teorike mbi tipologjinë e romaneve do të thonim se, në përgjithësi romanet e Enkel Demit/Tom Kuka janë romane të ngjarjes dhe të figurës. Ato paraqiten si një teatër i madh, ku personazhet luajnë në mjedise të ndryshme dhe me disa variante të shumta dhe ku kuptimi i secilës formë narrative është në funksion të zbulimit të marrëdhënies midis dy botëve : bota ‘reale’, e realitetit të shqiptarëve në dy mjedise dhe momente historike të ndryshme, me botën trilluese të autorit, që ka shumë ngjyra e përjetime...Në stilin krijues të romancierit gjejmë një marrëdhënie të natyrshme midis këtyre dy botëve. Personazhe të tillë të spikatur si Di Hima (përballja e qytetërimit që vjen me mundim, deziluzion, por me këmbëngulje përballë vështirësive të një realiteti tronditës...), Tom Kuka me filozofinë e sigurisë dhe qetësisë së veprimit, etj. janë pjesë e një galerie të gjerë, me larmi karakteresh, me qasje në pika të ndryshme të vendosjes së kamerës së rrëfimtariit.

Realizëm

Aspekti themelor i logjikës së letërsisë është opozicioni, në dukje, midis letërsisë dhe realitetit. Problemi i kuptimit të raportit trillim letrar dhe realitet është i dyfishtë: themi se fiksioni është gjë tjetër nga realiteti, por në të njëjtën kohë, çka duket si kontradiktore, themi edhe se realiteti është lënda e fiksionit, i cili ka natyrë të ndryshme nga realiteti.

Janë dy procese dalluese që vihen në lëvizje nga akti trillues. Realiteti i riprodhuar bëhet një ‘realitet’ përtej vetes dhe imagjinaria transformon. Si pasojë, realiteti jashtëtekstual shkrihet në realitet tekstor, pra, funksionon si pikë që luan midis reales, procesit formësues-trillues dhe shfaqjes. Ndonëse çdo komponent i treshes ka funksion të ndryshëm, akti i formësimit është i rëndësishëm më të lartë. Ai çon realen te imagjinaria dhe imagjinaren te realja. Në romanet e Tom Kukës kufiri midis fiksionit dhe realitetit është i hollë..... Autori vë në veprim shumë elemente të teknikës narrative që të ndikojë në imagjinatën e lexuesit, që të krijojë imazhe të realiteteve dramatike të shqiptarëve, që të përcjellë parodinë e situatave të konteksteve të caktuara historike. Konfuzioni, paqartësia e Tiranës (edhe kur u shpall kryeqytet), pamjet trishtuese të rrugicave dhe shtëpive me qerpiç, çative prej kashte, ambjenteve ku njerëzit dhe minjtë vrapojnë krahas njeri tjetrit, skenat tragjike e drithëruese të pasojave të flamës, varfëria dhe injoranca, ku “arsyeja ishte përjashtimi nga rregulli, kurse bestytnitë , e zakonshmeja” (*Flama*, *Hide mbi kalldrëm*)...., tablotë e mjerimit dhe jetës si në kënetë, fallxhore që sundojnë shpirtra të trazuar, gjymtime njerëzore etj. janë tablo me ngjyrime realiste, që godasin fort. Mjeshtër i vizatimit të psikologjisë së një qyteti oriental përmes tablosh trishtuese që, gjithsesi, po bën hapat e para drejt një zhvillimi (skenat e bicikletës, makinës, operas...) dhe qasje të tjera bëjnë që në stilin e autorit realizmi të shfaqet fuqishëm: në përshkrimin e pasojave të luftës italo-greke, të masakrave mbi shqiptarët dhe shpërnguljet tragjike të tyre (*Gurët e vetmisë*)... Janë interesante raportet midis reales dhe bestytnisë, magjisë, legjendës.... Ngjarjet tragjike e kapërcejnë realen, marrin përmasa të tjera (*Ora e ligë*). Romani në thelb ngrihet mbi një tragjedi që ka në themel sarkazmën dhe parodinë. Por, nga ana tjetër, e gjithë skena e takimit me orën e ligë është imagjinatë e realizmit magjik, ëndrra që risjellin emocione, jehonë të legjendave... (*Ora e ligë*); ka përshkrim dhe situatë halucinaive, rishfaqje të viktimës, të hijes së saj dhe bisedë me të (Di Hima te *Flama*). Parimi i kontrastit ndez dramën dhe fatet tragjike të shqiptarëve, deri në skajet e Çamërisë. Kontrasti i dhimbshëm : Tirona e luleve, e pemëve dhe Tirona e mjerimit, e injorancës, e pocaqisë, e mjediseve dhe atmosferës trishtuese... Duke ndërtuar me realizëm tablo të jashtëzakonshme të këtij realiteti, autori sjell skena, personazhe, raporte mes tyre me forcën e një realizmi të fuqishëm që, siç e thashë, herë-herë ngjyroset me stilin e realizmit magjik. Mjeshtër i detajit, i ndërtimit të figurave-personazh dhe të marrëdhënieve mes tyre, romancieri ka ndërtuar në katër romanet e tij një realitet historiko-social, u ka dhënë ngjyra të forta pikturuese galerisë së personazheve, të zakonshëm e të pazakonshëm.

Ligjërimi

Befasia e poetikës rrëfimtare të Tom Kukës/E.Demi shfaqet edhe në mjeshtërinë e përpunimit ligjërimor, në pasurinë gjuhësore krahinore deri në perfeksion, në ndërtimin e strukturave ligjërimore, ku ritmi, rendi, kuptimet dhe

(Vijon në fq. 9)

(Thoma Kacori dhe vëllimi i tij *“Romance dashurie dhe brengje”* (Argeta-LMG). Tiranë. 2011).

IMAGOLOGJIA DHE ARTI POETIK I THOMA KACORIT

Nga Kosovare Krasniqi

Universitetit i Sofjes St. Klement Ohridski

Analiza aktuale do të përqendrohet kryesisht në klasifikimin e marrëdhënieve ndërkulturore për autorët me prejardhje shqiptare jashtë shtetit dhe aplikimi i konceptit të imagologjisë po për këta autorë të cilët e shohin edhe popullin e vet, edhe popullin tjetër.

“Hapi i parë në çdo analizë imagologjike është hartëzimi i hapësirave gjeokulturore. Në fillim ekziston caktimi i kufijve të vetvetes nga hapësira të panjohura, pra caktimi i kufijve të vetë prezantimit (autoimazhi) nga koncepti i huaj (heteroimazh)”. (Dukić, 2014:166).

Imazhet letrare ekzistojnë që nga antika. Ato ishin edhe para vitit 1950, kur krahasuesit francezë Marius-Francois Guyard dhe Jean-Marie Carré, kur fushës së tyre të hulumtimit, brenda letërsisë krahasuese, i dhanë një profil të caktuar.

Zhvillimi i studimit të kësaj disipline hasi në kundërshtarin e ashpër dhe krahasuesin e shquar amerikan René Wellek i cili kritikoi për shkak të mungesës së një objekti specifik të studimit, dhe shkruan se, *“imagologjia është një lloj tjetër raportimi mbi fakte, raporte de faits, rëndësia e të cilave vihet në dyshim më shpesh. Fokusi i një studimi të tillë, sipas Wellek, bazohet në rrethanat e jashtme të krijimit të veprës, e cila udhëheq studimin letrar të psikologjisë dhe sociologjisë. Një hulumtim i tillë mbi nocionet e popujve të huaj në letërsi, sipas Wellek, ndan nga shkenca e letërsisë të njëjtën lëndë, por jo të njëjtat qëllime, një studim i tillë lëviz në fushën e psikologjisë sociale”*. (Ivon, 2008. 41)

Qasjes hulumtuese në zgjerimin e rrjetës së disiplinës

së imagologjisë i dhanë jetë shumë studiues, si, Joep Leerssen, J. Moura, M. Beller, H. Dyserinck, etj. Shumica e imagologëve janë përpjekur të përcaktojnë këtë disiplinë, dhe ndër tjerë, edhe Joep Lerson, i cili është një nga studiuesit më të aftë të fushës dhe i cili tashmë është i njohur në studimet letrare krahasuese si njëri ndër themeluesit dhe përkrahësit e kësaj disipline. Në studimin e tij mbi disiplinën e imagologjisë na ofron informacion për origjinën dhe historinë e saj, me argumentin se *“imagologjia i përket letërsisë krahasuese”, duke veçuar se “Imagologjia ka ‘arkeologjinë’ e saj dhe ‘historinë para-historike’ të saj”*. (Leerssen: Imagology: History and method).

Fusha e imagologjisë është disiplinë e cila ka futur në rrjetën e saj edhe shkenca tjera, ndërsa, studiuesi kroat Vladimir Biti për ta vendosur kornizën përkufizuese në fushën e psikologjisë për tjetrin thekson: *“Tjetri është gjithmonë një projektion i Vetes, ndërsa në psikanalizë, Unë jam gjithmonë një projektion i Tjetrit”*. (Biti. 1997: 74).

Studimet letrare krahasuese shqipe nuk merren shumë me studimin e imagologjisë si një orientim i ri modern në shkencën e letërsisë krahasuese, megjithëse ka shumë shkrimtarë shqiptarë, krijimtaria e të cilëve hynë në këtë fushë.

Unë për herë të parë për *“Imagologjinë”* kam lexuar në studimin e profesorit Osman Gashi *“Letërsia, Identiteti dhe identitetet letrare”*, në materialet e punimeve të Seminarit XXXII Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare, i cili ndër të tjera shtron pyetjen e cila është me interes të veçantë: *cili është imazhi apo pamja që kanë krijuar të tjerët për letërsinë tonë? Kjo është një temë krejtësisht e veçantë me të cilën merret midis tjerash, disiplina e imagologjisë. Sa njihet letërsia shqipe tek fqinjët, sa lexohet, sa përkthehet e sa shkruhet për të? Sa njihet tek popujt e gjuhët e mëdha, sa lexohet, sa përkthehet e sa shkruhet për të? Shembulli më kuptimplotë gjithësesi është vepra e Ismail Kadaresë dhe mendimi kritik letrar për të në gjuhët e vendet tjera”*. (Osmani, 2013: 383)

Në një hallkë lidhëse me pyetjet e profesor Osman Gashit, vije Majlinda Bregasi, njëra ndër studiueset shqiptare, me vendqëndrim në Itali, studiuese e cila sheh tej kulturës së saj. Studimi me titullin *“Imazhet letrare si përfaqësuese të identitetit kulturor”*, botuar tek revista *“Symbol”*, sjell një qasje tjetër transmetimi, imazhet e letërsisë shqipe në Itali, dhe, duke treguar për arsyt e një studimi të tillë, gjithashtu, përgjigjet në pyetjen: *cilat janë imazhet që letërsia shqipe apo autorët shqiptarë transmetojnë sot në Itali? Kjo për katër arsye: e para, se letërsia shqipe e publikuar në Itali rezultoi të jetë më e hershme; e dyta, se numri i autorëve shqiptarë të botuar në Itali është më i madh se në vendet e tjera; e treta, duke pasur në dorë tekstet shqipe dhe versionet italiane, hulumtimi filologjik bëhet më sfidues dhe, e katërta, se kritika letrare evropiane është përqendruar më shumë te këta autorë”*. (Bregasi, 2020: 82)

Kohët e fundit, kërkimet në fushën e imazheve janë shtuar në një numër mjaft mbresëlënës, sidomos, tri konferencat, të cilat janë zhvilluar nga In-

stituti i Trashëgimisë shpirtërore në Maqedoninë e Veriut, *Ballkanologjia sot dhe komunikime ndërbalkanike* (2018), *Figura e tjetrit në kulturën ballkanike* (2019), *Ballkani midis mitit, realitetit dhe perspektivës* (23 tetor, 2020).

Vetë historia Kombit shqiptar i ka dhënë një dimension tjetër kufitar, një vijë kufitare shqiptare ndarëse, *“Ne”* dhe *“Ata”*. Hartëzimi në kufij i trojeve shqiptare dhe drama tragjike e mërgimit që e përjetoi populli shqiptarë, ndërton idenë themelore, e cila është pikërisht ideja e Tjetrit/Tjetërsisë.

Përtej kufijve

Tek shqiptarët të cilët natyra dhe historia i kanë ndarë, kujdesi kryesor ka qenë bashkimi (Skendi. 1980. 53), andaj, jo të pakët janë poetët të cilët duan t’i përkasin një kombi të vetëm shqiptar, pa ndarje. Një përmasë e tillë e lidhjes së poetit me atdheun është realizuar edhe në poezinë e poetit Thoma Kacori i cili e vë atdheun si pjesë e tematikës së poezive të tij.

Përjetimin e tjetërshmërisë autori e ndjeu kur u largua nga një emër gjeografikë i quajtur Shqipëri dhe kaloi në mërgim me emrin tjetër Bullgari. Rrethanat politike të cilat ndodhen në Shqipërinë e viteve të 40-ta, të shekullit të kaluar, bënë që Thoma Kacori të mërgojë në Bullgari.

Sipas studiueses maqedone Elizabeta Sheleva *“Interesimi për studimin e tjetërshmërisë në letërsi lind dhe bazohet mbi praninë e empatisë, si një komponentë psikologjike burimore, e drejtuar ndaj tjetrit, ose, thjeshtë si një aftësi e autorit jo vetëm që të përjetojë empatinë, dhembshurinë me tjetrin”, por, sipas shkrimtarit bullgar Georgi Gospodinov, edhe të bëhesh tjetri, alteriteti (tjetërshmëria)”* (Sheleva, 2020:129). Pra, tjetri luan një rol të rëndësishëm në letërsi, andaj, pikërisht qëllimi i këtij punimi është, të orientohejmë tek poeti i cili jetoi dhe krijoi jashtë atdheut të tij. Dhe, nëse duam ti vendosim një përkufizim më të saktë këtij punimi, do të përmbledhet në fjalët kyçe, atdheu në kornizat e tjetërsisë.

I lindur në Kolonjë, Thoma Kacori përveç kontributit të tij si autor i disa romaneve dhe vëllimeve me tregime, duhet përmendur edhe kontributet e tij në dy kulturat në të cilat merr pjesë aktive –shqipe dhe bullgare, si hulumtues-albanolog dhe pedagog. Thoma Kacori ka lënë një veprimtari të gjerë edhe në fushën e studimeve shkencore.

Prania më e dukshme qasjes së tij shkencore dhe letrare ishte në vitet ’50, kur Thoma Kacori ishte i vetmi përkthyes letrar në gjuhën bullgare.

Më 1998 u botua në Sofje libri *“Albania”*, me bashkautor, albanologun, Bobi Bobev, ambasador në atë kohë i Shqipërisë e më vonë edhe ambasadori republikës së Bullgarisë në Republikën e Kosovës në vitin 2010. Vëmendja për qasjen e tij si shkencëtar tërhiqet edhe me botimin e fjalorit *“Fjalorit bullgarisht-shqip”*, ku ishte bashkautor dhe redaktor i pjesës në gjuhën shqipe. Krijimtaria e tij plotësohet edhe si autor i dy librave tjerë për mësimin e gjuhës shqipe nga të huajt, libra të cilët vijnë në dy versione, në versionin bullgarisht dhe anglisht.

Qëndrimi ndaj “tjetrit”

Fusha e hulumtimit të disiplinës së quajtur imagologji, merret kryesisht me kërkimin e nocionit të tjetrit. Klima e tjetërsisë ose imagologjike e krijuar tek autorët e mërguar është një terren i favorshëm për të ngjallur interesimin që do të mund të paraqitet para lexuesit shqiptarë.

Historia e tjetërsisë në letërsinë e autorit Kacori filloi atëherë kur ai kaloi në ‘atdheun e tij të ri’ Sofjen. Pra, çfarë do të thotë ta konsiderosh bashkëkombësin tënd si një *“të huaj”*?

Në thelb, imazhi i atdheut, tek autorët e mërguar, është imazhi më i zakonshëm “*i huaj*” gjatë gjitha periudhave në kulturën letrare shqipe.

Tjetërsinë në poezitë e autorit Kacori, e tërheqin vëmendjen, sidomos titujt si, Shqipëria, Gjuhës sime, Shqiptarëve, Kolonjës, Kosova jonë, Korça, Vjosa etj.

Nga ana tjetër siç mund të shihet nga titujt, përfundon me mendimin se, ‘*Tjetërsia*’ e tij karakterizohet vetëm si ndarje gjeografike, por jo shpirtërore.

Opusi i tij letrar kompletohej me poezi, pa brengen e poetit se do botoheshin, dhe se do lexoheshin nga lexuesit. Por rastësia e fatit ndryshon, dhe kohë më vonë, pas vdekjes së tij, gruaja e tij Violeta Kacori, poezitë e tij i përmbledh me një vëllim dhe i boton nën titullin “*Poezi brengje dhe dashurie*”.

Nuk ka asnjë mënyrë për të prerë rrënjët e poetit nga atdheu i tij. Atdheu kujtohet me nostalgji. Imazhet e atdheut i nënshtrohen faktorit subjektiv që në vargjet e para, katër-vargëshi, tek i cili ndjeshëm shpreh dashurinë për atdheun:

Mi i bukuri je nga e bukura e dheut, \ Për mua, këtu larg, në mërgim. \ Nektar i ëmbël, muzikë e Orfeut. \ Dashuri mbi dashuritë - je atdheu im. (Kacori, 2011; 7)

Dy pikëpamje të kundërta për të njëjtën temë janë paraqitur tek poezia “*Kosova*”. Ndër motivet e shumta të trajtuara në poezitë e tij, ku materia historike zë vendin e saj, është tema e Kosovës. Ai asnjëherë nuk arriti ti këpusurat e komunikimit me Kosovën. Poezia titulluar “*Kosova*” bartë subjektin, ku zbulon kundërtëhëniet e thella në mes një shteti etnikisht tjetër, Serbisë, dhe atij etnikisht të pastër shqiptarë, Kosovës.

“Serbët thonë: \ Kosova jonë. \ Aty Dushani themeloi shtetin, \ Aty na vranë edhe mbretin, \ Aty është edhe katedralja, \ ku kryqëzoheshin mbreta e krajla. \ Prandaj është djep i Serbisë”. (Kacori, 2011; 21)

Autori në poezi merret me kujdes në çështjen e konfliktit ndëretnik, shqiptarë-serbë, dhe krijimin e një imazhi të remë nga ana serbe që bëhet pastaj në shekuj, thelbi i shumë mosmarrëveshjeve ndëretnike. Synimi i subjektit të poezisë është të tregojë disa nga ngjarjet dhe vendet më të rëndësishme prej të cilave bazohen se Kosova është pjesë e tokës së tyre.

Në këtë kod të dyfishtë, vargjet krijojnë atmosferë emocionale dhe fatkeqësisht, miti i krijuar se “*Kosova është djep i Serbisë*”, tek serbet ende funksionon. Kontrasti midis tyre është i dukshëm. Në dy rastet është i theksuar funksioni i fokusimit, edhe në atë serb edhe tek ai shqiptar.

Qëndrimi i plotë i poetit përcaktohet veçanërisht në vargjet, të cilat ofrojnë një qelës për një zgjidhje:

“E në qoftë se kujtesën e shkurtë e kanë, \ Ua kujtojmë: \ Aty kanë jetuar dhe jetojnë dardanë” (Kacori, 21; 2011)

Poezia në të cilën konfiguracioni i të huajve, në këtë rast, serbëve, jep një mesazh të qartë. Prandaj, një nga aksiomat më të rëndësishme imagologjike mund të formulohet si më poshtë, Ata (serbët) janë falsifikues të historisë.

Diskursi letrar që është ndjekur në poezinë e autorit Kacori është mbështetur kryesisht në motivet kryesore at-

dhetare. Të ndjekësh dhe të analizosh trajektoren poetike të vëllimit nuk të lë përshtypjen e një renditje kronologjike të poezive.

Orientimin që do të vazhdojmë me poezitë e radhës, më tej do na fusin edhe në tematika tjera. Një mjeshtër i lir-ikës si poeti Kacori e ndjen se poezia është ndjenja e shprehur me fjalë të bukura. Andaj, duke vlerësuar subjektin e poezisë “*Poetit*”, e së cilës poezi përqendrohet kryesisht edhe në rrethanat personale të tij si poet, ai shkruan se të qenit poet, është *që në gjakun tënd të ndjesh stuhi të flakës, mallit, dashurisë*. Poet je, edhe atëherë kur, i gjithë shpirti njerëzor të gjykojnë dhe kur fytyrat e tyre njerëzore gjithnjë e më shumë u ngajnë maskave, e ti të mbledhësh ndjenja dhe me erërat e frymëzimit të vazhdosh para me dhimbje e shpresë përzier.

Kacori dhe krijimtaria e tij prej shkrimtari, bëhen objekt edhe i studimit të studiueses bullgare dhe albanologes Russana Beyleri. Në studimin e saj për krijimtarinë e Thoma Kacorit, ajo e quan si *Rilindësin e fundit shqiptar*, dhe shkruan: “*Thoma Kacori me të drejtë është konsideruar si rilindësi i fundit shqiptar, meqë jeta dhe krijimtaria e tij ishin në vazhde të programit të Rilindjes kombëtare, sidomos në zgjimin dhe kalitjen e idesë kombëtare për çlirim dhe bashkim. Ai punoi dhe veproi në Bullgari ku për shumë kohë kishte mbijetuar kolonia vendëse shqiptare, i cili në shekullin 19-të kishte luajtur rol të madh në përhapjen e ideve të Rilindjes Kombëtare*”. (Rusana, 2009)

Është e rëndësishme të theksohet se, sa i përket kontekstit poetik, studiuesja Beyleri flet edhe për poezinë e tij, për çfarë mendon se, fakt i krijimit të poezive është pesha e rëndë e mërgimit, dhe, poeti Kacori “*Duke qenë i pashkëputur nga vendlindja dhe nga gjuha amtare përmes gjinive dhe aktiviteteve të tjera, nuk ka rënë në sy heshtja e tij poetike veç si preferencë personale*”. (Rusana, 2011; 504)

Sa i përket strukturës së poezive të vëllimit, nga ana stilistike, poezia është mjaft e pasur me figura të larmishme, gjë që, në poezi ato japin veçse ritmin dhe shkëlqimin e tyre.

Përmbyllje

Në ditët e sotme një detyrë e rëndësishme për kulturën shqiptare është të jepet kontribut edhe në disiplinën moderne krahasuese të quajtur Imagologji. Shfaqja e imagologjisë si disiplinë e rëndësishme e studimeve krahasuese, ne, studiuesve na sjell dëshirën për të bë hulumtimin rreth saj, për të gjeneruar ide dhe mendime të reja apo këndvështrime krahasuese të cilët i krijojnë të tjerët për ne ose e kundërta, ne për të tjerët. Në kulturën letrare shqipe, disiplina e imagologjisë përmbushet edhe me hulumtimin imagologjik të poetëve me prejardhje shqiptare, ndër të cilët, në këtë studim veçohet poeti Thoma Kacori.

Letërsia shqipe në përgjithësi arrin të komunikojë më lehtë me ide krahasimtare, dhe, në kontekstin e këtij punimi, kur bëhet fjalë për poezinë dhe imagologjinë, si mund e shpjegojmë faktin se ka rëndësi një studim i tillë?

Përgjigja, megjithatë është: Letërsia shqipe nuk është e njohur mjaftueshëm me imagologjinë si një rrymë e re e letërsisë krahasuese, e gjithashtu edhe me poezinë e Thoma Kacorit, andaj, ky artikull jep një studim të shkurtër të poezisë së Kacorit dhe disa nga çështjet kryesore teorike të Imagologjisë, një disiplinë moderne me kontekst të gjerë ballkanik, pak e studiuar dhe trajtuar në letërsinë shqipe.

Referencat

- BEYLERI Rusana (2009) *Albanskata literatura kato ogledalo na narodnata dushevnost*.
- BEYLERI Rusana “*Poezi të pabotuara të Thoma Kacorit në ‘Romancë dashurie dhe brengje’ Seminarin Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën shqiptare, Materialet e punimeve të Seminarit XXX Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare, Universiteti i Prishtinës “Hasan Prishtina” Prishtinë, gusht 2011*.
- DAVOR Dukić “Vezirët dhe Konsujt - Një Analizë Imagologjike” Zagreb, 2014.
- BREGASI Majlinda “*Imazhet letrare si përfaqësuese të identitetit kulturor*”, Revista “Symbol” Nr. 2020. Prishtinë.
- BITI, Vladimir. (1997). *Pojmovnik suvremene književne teorije*. Zagreb: Matica. Hrvatska. (e-article) [https://www.academia.edu/8596413/Wesire_und_Konsuln_eine_imagologische_Analyse\(4.7.2021.\)](https://www.academia.edu/8596413/Wesire_und_Konsuln_eine_imagologische_Analyse(4.7.2021.))
- IVON. Katarina. (2008). *Suvremena strujanja u komparativistici. Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja. Pregledni članak Sveučilište u Zadru. Review article. Magistra Iadertina* 3(3)2008. (e-article)
- GASHI, Osman, “*Letërsia, Identiteti dhe identitetet letrare*”, Materialet e punimeve të Seminarit XXXII Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare, Fakulteti i filologjisë – Prishtinë, Fakulteti histori-filologji – Tiranë, Prishtinë, 19-30.08.2013.
- JOEP Leersseen. *Imagology. History and method*. (e-article)
- Kacori, Thoma “*Romance dashurie dhe brengje*”(Argeta-LMG). Tiranë. 2011.
- SKENDI. Stavro (1980). *Studime kulturore ballkanike*. IDK. Tiranë.
- SHELEVA, Elizabeta –Ballkanologjia 2. “*Modalitetet e tjetërsisë në letërsi dhe kulturë*” Figura e tjetrit në kulturën ballkanike-IKSHK. 2019-2020-Shkup.

(Vijon nga fq. 7)

raportet e brendshme midis fjalëve e fjalive krijojnë një strukturë ligjërimore të punuar me dashuri dhe intuitë të rrallë gjuhësore. Nëse i referohemi pikëpamjes së Genett-it mbi llojin e përshkrimit në prozë do të thonim se në romanet e autorit tonë mbizotëron përshkrimim *ornamental në nivelin e ligjërimit*. Nga ana tjetër, mund të themi, në to mbizotëron narracioni mimetik, që respekton thelbin e karaktereve dhe mjedisit ku zhvillohen ngjarjet. Është befasuese aftësia gjuhësore e autorit në përpunimin ligjërimitor, çka u ka dhënë romaneve një kolorit gjuhësor fantastik... Ligjërimi i personazheve po sidomos i rrëfimitarit rrjedh, gurgullon, ngroh, rrënoqeth, trondit... (*Ora e ligë*, etj..). Ligjërimi, sipas estetikës realiste, e ka refuzuar lojën ekstreme të fjalëve, konfuzionin literal/metaforik; duke synuar qartësinë e komunikimit artistik, ky ligjërimit shmang dukshëm ndarjen midis ‘qënies’ dhe ‘dukjes’ së objekteve dhe personazheve.

Në katër romanet, ligjërimi nuk ka thjesht vlerën e nuhatjes me intuitë të jashtëzakonshme të fjalorit tipik tiranas apo të variantit çam, por dhe strukturimin e përgjithshëm ligjërimitor. Ndërkohë ai ndiqet me kënaqësi si një ligjërimit i ngrohtë, i paqtë, që përcjell qetësi...Lexuesi zhytet, rrëshqet lehtëazi nëpër ligjërimet e rrëfimitarit-autor dhe të personazheve.

Poetika rrëfimtare e Tom Kukës ngjizet mbi shumë metafora të kuptimit, që ndërtojnë raporte të rëndësishme kuptimore dhe që jetojnë në nivelin e brendshëm të strukturës së rrëfimit. Metafora Ora e ligë mbart dilemën gërryese të shpirtit që ka humbur ekuilibrin dhe qetësinë shpirtërore; metafora e gjarpërijve, që shpërndahen ngado rrugëve, kopshtijeve; skena metaforike “Lumi është bërë i zi”...(*Gurët e vetmisë*); metafora e filxhanit që ‘nxirrte në shesh’ të fshehtat, krimet...(*Hide mbi kalldrëm*) ; metafora e minjve, si mallkim për fëlliqësitë e njeriut.; metafora e murtajës (*Flama*); metafora e zhdukjes dhe më pas e kthimit të zogjve...(*Flama*); metafora e leskrës (përfoljet e njerëzve...); grotesku (i përgjithshëm...); absurdi etj. janë pjesë e rëndësishme e strukturës ligjërimitore-kuptimore të botës artistike që krijon romancieri, janë thelbi i kuptimit filozofik-emocional që i përcillet lexuesit. Në secilin roman ka një raport të caktuar midis planit të shprehjes dhe planit të domethënies. Plani i thënies është shumë i përpunuar në aspektin ligjërimitor dhe i fuqishëm në stilin e autorit, por plani i domethënies (kryesori dhe thelbësori në letërsi) në stilin romanor të autorit është i qetë, provokues në ngjalljen e përfytyrimeve të lexuesit dhe me pushtet të madh tek ai.

Preferova t’i shoh të katër romanet si një strukturë artistike e plotë, sepse cikli i tyre nis në Tiranë dhe mbaron në Tiranë; sepse ka shumë histori njerëzore, fate tragjike që drejtpërdrejtë, apo tërthorazi, lidhen dhe ndikojnë te njeri tjetri; sepse në galerinë e personazheve një pjesë shfaqen e rishfaqen nga njëri roman te tjetri dhe se në lëvizjet e tyre përplasen normaliteti me shnjërrëzoren, qartësia e mendimit me devijimin psikik, sepse kalimet e situatave janë aq të natyrshme, ka shumë përshkrime, tablo të jetës reale...Është paksa e çuditshme njohja e autorit mbi realitetin e Tiranës së viteve ’20, kohës kur ndërtohen ngjarjet.... Si ka ardhur ai realitet me aq kolorit në të gjitha aspektet, aq i gjallë dhe me kolorit në të spikatur në imagjinatën krijuese të këtij autori?

Sigurisht, është e pamundur që në kaq pak faqe të analizohen njëkohësisht katër romane, por, gjithsesi, ishte dëshira për të përvijuar disa nga aspektet e stilit rrëfimtari të Enkel Demit, intuita artistike e të cilit befasisht më imponoi një autor që lëviz mjeshtërisht në artin narrativ dhe me origjinalitet të spikatur.

* * *

Për Tom Kukën: si lexuese e zakonshme, do të kërkoja nga ty, që ke dëshmuar se je shkrimtar me intuitë krijuese, të mund të kapërcesh tashmë tematikën e zymtë të një mjerimi dhe injorance rrënoqethëse, të realiteteve të shekullit të shkuar, që përcjellin trishtim, pocaqitë e kohës (sigurisht, siç e thashë, kontribut i madh dhe origjinal në romanet e tua !) ...Këtë e bëre me mjeshtëri! Por lexuesi kërkon edhe vepra me filozofi të tjera, me trajtime që kanë të bëjnë me thelbin e njeriut, me problematikat komplekse të jetës të sotme... Sigurisht nuk është normale t’i sugjerohet një autori problematika që duhet të trajtojë, sepse një autori të vërtetë kjo i vjen natyrshëm, intuitivisht... Megjithatë, një shkrimtar që zotëron artin e rrëfimitarisë, të përdorimit të detajit artistik, të depërtimit në shtresën e brendshme të shoqërisë dhe individit, shkon natyrshëm drejt kësaj qasjeje... Letërsia është raport specifik, emocional, i shpirtit njerëzor me realitetin...Dhe ky raport gjithnjë ka qenë dhe mbetet kompleks, i vështirë për t’u trajtuar, por magjik në forcën ndikuese te njeriu. Jam e bindur se romane ende të paardhur do të vinë prej teje së shpejti.

RAMADAN SOKOLI, STUDIUESI QË U DHA ZË SHEKUJVE

Nga Enver Kushi

KRENARIA DHE DINJITETI

Kam patur fatin të jem një nga miqtë e prof. Ramadan Sokolit. Kthehem dhe rikthehem në kohë të ndryshme, duke sjellë ndërmend bisedat e shumta me të, udhëtimet në Shkodër, Berat, Krujë, Strugë, e deri në Vjenë dhe më pas në Bratislavë. Kujtoj me mall jo vetëm bisedat e herëpashershme me të në telefon, por veçmas vizitat e shpeshta në shtëpinë e tij ose më saktë, në bodrumin e saj, që ndodhej pranë ish kinema "17 nëntori". (Pikëllohem kur para shumë objekteve të rëndësishme të kulturës shqiptare në Tiranë, vë fjalën "ish"). Dhe nga vitet "gërmadhë" të së shkuarës jo të largët, më vjen zëri i ngrohtë, bujar dhe mikpritës, e folura e tij karakteristike, me një kolor të veçantë, sjellja fisnike dhe kultura e gjerë që shpaloste gjatë bisedës... Vite dhe vite më parë, kur Ramadan Sokoli e njihja vetëm si emër, sa herë që e shihja në rrugën e Durrësit, ose në ndonjë rrugë tjetër të Tiranës, ngadalsoja hapin dhe ndiqja me admirim ecjen e tij. Ishin ca kohëra gri, kur njeriu shqiptar dhe veçanërisht intelektual e në rastin konkret intelektual si Ramadan Sokoli, ishin nën trysinë dhe vëzhgimin e diktaturës komuniste. E pra, në ato kohëra gri, dituraku Ramadan Sokoli ecte me kokën lart, vështrimin drejt, duke mbajtur në dorë një çantë të madhe me libra. Asnjëherë nuk e kisha parë ndryshe, por vazhdimisht me kokën lart dhe krenar. Ishte një krenari normale, jo e stisur apo mendjemadhësi. Ishte dinjiteti i njeriut që koha e rëndë e diktaturës komuniste nuk kishte mundur ta denatyronte, tkurte apo t'i ulte kokën dhe servilosej... Nga ana tjetër Ramadan Sokoli u fliste shqiptarëve jo vetëm me veprën, por edhe me krenarinë, mënyrën sesi ecte, dinjitetin që nuk mund ta përbalte askush.

Ramadan Sokoli jetonte në ca epoka të tjera, thellë mijëvjeçarëve, duke sfiduar mediokritetin e kohës, egoizmin,

thashethemet, zërat dashakeqe, cmirën, luftën e klasave. Nga ana tjetër Ramadan Sokoli shihte përtej kohës ku jetonte jo vetëm si studiues, por edhe si pinjoll i një prej familjeve të mëdha të Shkodrës e Shqipërisë. Gjyshi i tij, Hodo Beg Sokoli, ishte pjesë e kujtesës shqiptare, e një kujtese të pashlyeshme. Ai dhe pasardhësit e tij kishin bërë dhe shkruar histori. Ramadan Sokoli ishte i fundit që mishëronte lavdinë e një dere të madhe dhe që vazhdimisht ka qenë i rrethuar prej tyre, shpirtërave të paraardhësve të Sokolajve. Ai mbeti deri në fund të jetës pjesë e lavdisë së largët dhe të afërt në kohë të fisit të tij, por edhe si një pasardhës i një lavdie tjetër: asaj të kulturës.

Mbaj mend se një nga vjeshtat e vitit 1996, rrugëtimin me prof. Ramadan Sokoli në qytetin e Shkodrës. Nuk do të harroj kurrë vizitën në shtëpinë e Sokolajve. Profesori qëndroi pak çaste para portës së madhe e pastaj pasi hapi atë, u fut brenda...Ecja pas tij duke ndjekur çdo gjest dhe veprim të profesorit. Heshtje. Asnjë zë. Një erë e lehtë dhe gjethe që binin. Përballë shtëpia e madhe e Sokolajve me dritare të mbyllura... Atje kam parë dhe ndjerë nga afër emocionet e njeriut, ose më saktë marrëdhëniet e tij me vatrën ku kishte lindur dhe ishte rritur... Ramadan Sokoli në heshtje fliste me muret rrethues, pemët, lulet e rralluara, shkallët, dritaret... Fliste me shpirtërat e të parëve të tij. Dhe kam menduar, se përtej mureve rrethues të asaj shtëpie ishin shtëpi të tjera dhe Shkodra me përjetësinë e saj. Dhe përtej Shkodrës, Shqipëria, pastaj hapësirat e Ballkanit, të Europës dhe botës që vraponin udhëve të globalizmit... Atje, në oborrin e madh, larg erërave globale, ishte bota e madhe e Sokolajve... Në heshtjen, vështrimet, ecjen e ngadaltë, fytyrën e zbehtë të prof. Ramadan Sokolit, vinin dhe shkonin kohët e fisit të Sokolajve.

RINGJALLJA E SË SHKUARËS

E kam të vështirë të jap portretin shumëdimensional të prof. Sokolit. Sa herë kam shfletuar librat e tij më është dukur sikur kam kapërcyer qindra shekuj, humnera mijëvjeçarësh, gërmadha vitesh dhe kam dëgjuar zëra njerëzor e veçanërisht ca tinguj mistikë, që vijnë prej thellësive të kohërave... Ai ka jetuar me të shkuarën e historisë dhe kulturës së kombit shqiptar, që nga viset skajjugore të Thesprotisë së lashtë e deri në ato skaj veriore të Dardanisë. E tashmja sikur nuk ekzistonte për të, ose më saktë, ajo është e kyçur brenda mureve të shtëpisë kulturëmuze. Dritaret e vogla të dhomave bodrum dhe të studios, drita, muzgjet apo errësira që vinin prej tyre, e lidhnin më shumë me të shkuarën sesa me çastin. Vetëm miqtë e shumë që hynin e dilnin, telefonatat, letrat, befas ndërprisnin lumenjtë e kujtimeve, bisedat me vdektarët e mëdhenj të historisë dhe kulturës shqiptare... Edhe kur rikthehej në të tashmen, prap e shkuara me zërat dhe hijet e saj, e merrte për ta zhytur thellë e më thellë në kohëra. Sepse ata ishin me të pushtetshëm e më të fuqishëm. Atyre prof. Ramadan Sokoli u kishte dhënë jetë, gjak, zë...

Ai i kishte ringjallur ata. A nuk flisnin me bashkohësit, nëpërmjet librit "16 shekuj", Niketë Dardani (muziktar i shekullit IV), Muziktar Arbër Jan Kukuzeli, apo edhe disa muziktarë të tjerë arbër, si Dragan Prizreni, Kolë Durrsaku, Filip Pjetër Drishti, Progon Burizani, Xanet Agustini, Kristofer Ulqini, Aleksandër Tivarasi, Martin Baltisari, Stojan

Shkodrani. Prof. Sokoli u dha jetë dhe zë skulptorëve dhe arkitektëve arbër në Dalmaci, si Radovani, (skulptor i shek. XIII), Andrea Aleksi (skulptor dhe arkitekt i shek. XV), mjeshtër Donati, kryearkitekti i Shkodrës, që e përmend edhe Marin Barleti tek “Rrethimi i Shkodrës”. Lista e këtyre figurave të shquara, që prof. Sokoli i ringjalli, vazhdon me piktorë, skulptorë e dijetarë shqiptarë nëpër Italinë Veriore, si Leonik Tomeu, Marin Beçikemi, Maksim Artioti nga Arta e Çamërisë, njeri i jashtëzakonshëm dhe nxënës i të sipërpërmendurve, albanezët e Vinçensës, Mark Bazaiti, Viktor Karpaçi, si dhe arkitektët shqiptarë në Turqi: Arkitekt Sinani, Mehmet Saqefqari, Arkitekt Kasemi, Usta Mehmet Isaja, apo edhe shumë të tjerëve.

Duke shkruar për këtë veprimtari kërkuese, që është pjesë e pandarë e veprës së tij, prof. Ramadan Sokoli flet “për drithërime kënaqësie e ngazëllime kur pas shumë përpjekjesh e përsëriatjesh saktëson një datë, kur zbërthen një nyjë të ngatërruar e sidomos, kur mbërthen ndonjë figurë që dukej si e pakapshme, sikur kridhej nëpër mjegullnajë, për t’u shmangur vëzhgimit të tij e që hera – herës i duket sikur ta dëgjon edhe zërin duke të thënë:”More, po përse gërmon nëpër jetën dhe veprimtarinë time?”.

INTERMEXO: VITET E FUNDIT TË JETËS

Ai kthehej dhe rikthehej shpesh, në bisedat që bëja me të, në Shkodër dhe vitet e fëminisë dhe rinisë.

Shkodra, lagja e vjetër dhe shtëpia e madhe ku kishte lindur më 14 qershor 1920 , oborri ku ishin mbjellë dhjetëra lloje lulesh e pemësh, zërat e fëminisë, vdekja e babait, nëna burrnesh, vëllezërit dhe motrat... Pastaj shokët e rinisë, qyteti i Firences, ku kishte studiuar, lufta dhe vitet e para të terrorit komunist në Shkodër, shoku i tij, intelektual i shquar Qemal Draçini i mbytur në gjak nga torturat e Sigurimit të Shtetit, arrestimi dhe burgosja e vëllezërve, pastaj edhe e tij. Vuajtjet në burg. Prap nëna, që edhe në agoninë e fundit, vështron nga dera se mos i kthehen Ibrahim i dhe Hodua të liruar nga burgu... Një vajzë e bukur shkodrane që vrapon nëpër shiun e rrëmbyer. Kënga “Turtulleshë” që ia kushton bukurisë që nuk munda të bëhej e tij... Gruaja fisnike tiranase me emrin Lili, që iu përkushtua tërë jetën bashkëshortit të saj... Të trokitura. Zëra... Hije që lëvizin. Disa nga impresionet e takimeve dhe bisedave me prof. Ramadan Sokolin, i kam hedhur në një nga blloqet e mia të shënimeve...

14 QERSHOR 2005. E MARTË.

Tirana ka qiell shumë të pastër dhe pas shirave, ajri duket i pastruar. Edhe Dajti duket shumë afër. Kaloj bulevardin, ku punohet për ta shtruar dhe në orën dhjetë trokas në derën e shtëpisë së profesorit. Sot ai ka ditëlindjen. E përqafova dhe e urova për 85 vjetorin. Më falenderoi i prekur... Pastaj më pyeti se përse nuk ishte përfshirë emri i tij në një nga botimet e fundit për Çamërinë. Unë kam shkruar për kulturën çame, shtoi pas pak. Vështroj me vëmendje muret e mbushura me piktura, foto, objekte të ndryshme arkeologjike, vegla muzikore... Profesori thyen heshtjen. Kujton Lilin, bashkëshorten e tij fisnike. Atë asnjë nuk ma zëvendëson, përshpërit i mallëngjyer. Asnjë. Ime bijë çdo të dielë shkon në varreza, thotë profesori. Çdo të dielë shkon me lule tek e ëma... Pastaj kujton nënën. Isha atje para se të vdiste ... E falën Ibrahimin, i thashë tek koka.

Ajo hapi sytë dhe hodhi vështrimin tek dera... Kështu bënte vazhdimisht. I dukej sikur i biri i burgosur do t’i vinte. Ka vuajtur shumë.

6 PRILL 2006. RRETH ORËS DHJETË.

Prof. Ramadan Sokoli më mori mbrëmë vonë në telefon... Jashtë bie shi dhe koha është freskuar. Me vete kam të fotokopjuar një fletë të madhe me pentagramet muzikore të Hilë Mosit. E kam fotokopjuar nga arkivi i MHK... Profesori duket i lodhur. E kam edhe nga moti, thotë. Dje dola në diell dhe sikur mora fuqi, shton. Biseda rrjedh ngadalë. Thërret gruan, që i shërben dhe i thotë të sjellë 5 albumet mbi artin dhe kulturën romake. I shoh. Janë të mrekullueshme, them. Emrin e Hil Mosit, vite më parë, ma hoqën nga një

studim imi, thotë... Pastaj flet për shtëpinë në Shkodër. Po rrënohet, thotë. Unë jam mashkulli i fundit, i Sokolajve. Jam dega e fundit. Kam patur dobësi për nënën. Ka vuajtur shumë. Babai hynte e delte nga burgu ose ikte jashtë. Kam qenë shumë i lidhur me nënën. Nuk e kuptoj pse e pati këtë fat të keq familja jonë... Dy vëllezër të burgosur. Edhe unë... Motra ime këndonte shumë bukur... Më duket sikur jam 800 vjeç... Kam rrojtur shumë. Dhe kam parë shumë. Ndjej se më mungon Lili. Iku shpejt.

Kalova një jetë me të. As pesë fjalë nuk shkëmbyem bashkë. M’u përkushtua mua Lili... Dhe iku.

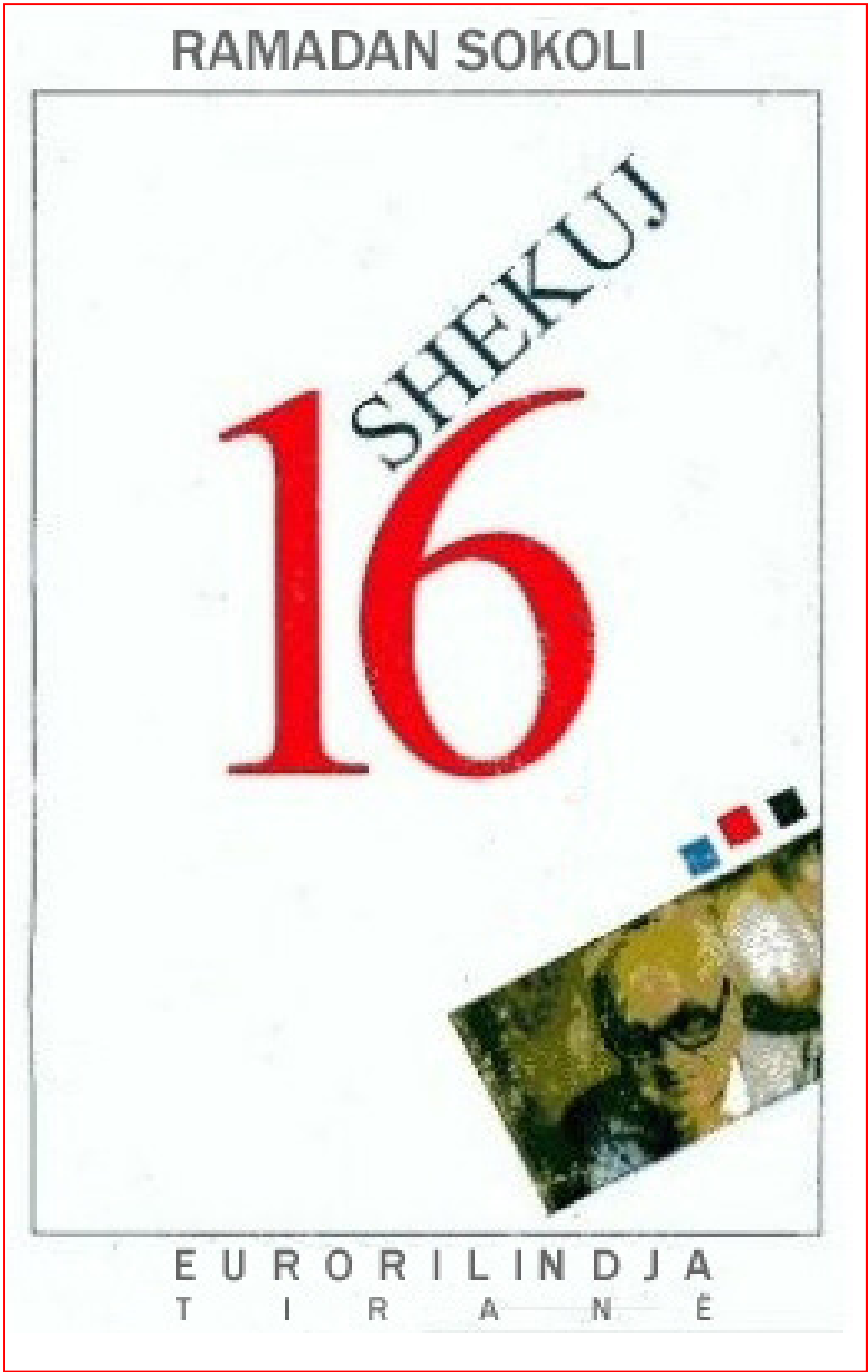
12. 12. 2007. E MËRKURË. ORA 11 00

itë paksa e përgjumur, herë e dielltë dhe herë e mugët. Me Osman Xhatufën nisemi për tek prof. Ramadan Sokoli. Osmani i bie ziles. Del gruaja që i shërben. Po fle, pyes unë. Jo, thotë ajo. Zbresim shkallët që të çon në bodrumin e shtëpisë dhe dëgjojmë të lehurat e qenit... Ulemi në dhomën ku profesori ka bibliotekën, fotot e gjyshit, të prindërve dhe Lilit. Hapet dera dhe gruaja sjell ulur në karrocë profesorin. Ai ulet në vendin e tij, ndërsa ne në kolltukun dysh pranë tij. Keni humbur, thotë ai. Kam patur ekspozitën e Pavarësisë, them unë. Ai sheh herë-herë i papërqëndruar jashtë, ku është dritarja dhe duket një pjesë e qiellit dhe oborri. Ndjek vështrimin e tij. Duket sikur pret dikë, ose sheh diçka që ne nuk e shohim... Bota ka ndërruar, thotë befaz profesori. Njerëzit janë bërë më të ftohtë. Ke folur me Rexhep Munishin, pyet Osmani. Më ka shkruar, thotë. Çfarë ka shkruar? Heshtje. Vështrimi i tij në dritare dhe prap fjalët:” Ka ndërruar bota... Shaqir Rexhvelaj më ka marrë në telefon”, thotë pastaj... Prap heshtje... Osman, thotë befaz profesori. Gjeje pak statujën. E ke prapa. Osmani kërkon në një kosh, ku është një numëror telefonik. Nuk ka gjë, thotë Osmani. Atje e ke. Është prej qeramike. Nuk ka gjë, thotë prap Osmani. Jam 84 vjeç, thotë me zë të përhumbur. Pyet për motin. Osmani thotë se koha do të ftohet. Vështron prap tek dritarja krejt i përhumbur... Flet edhe për një koncert, ku nuk mundi të marrë pjesë....

PËRGJIMI I JEHONËS SË LARGËT TË TINGULLIT

Ata që janë marrë me studimin e veprës së prof. Ramadan Sokolit dhe mes tyre do të veçoja prof. Rexhep Munishin me “Mbi veprimtarinë hulumtuese e shkencore të Ramadan Sokolit” (botuar në librin “Probleme muzeologjike”) dhe veçmas ndoshta librin më serioz e më të plotë të mikut tim, Osman Xhatufa, kushtuar jetës dhe veprës së prof. Sokolit, kanë theksuar me të drejtë, se Ramadan Sokoli me veprën e tij përbën një institucion më vete.

Autor i rreth 20 librave, filmave, kumtesave në veprimtari kombëtare e ndërkombëtare, i disa këngëve që janë bërë popullore, ai është personaliteti më i shquar në fushën e muzikës dhe etnomuzikologjisë. Vepra të tilla madhore si “Folklori muzikor shqiptar” (morfologjia) “Veglat muzikore dhe muzika e të parëve tanë”, “Gjurmime folklorike”, “16 shekuj”, “Këngët patriotike”, etj etj janë një kontribut i jashtëzakonshëm në kulturën shqiptare.

Ai, siç shkruan në parathënien e librit “Veglat muzikore të popullit shqiptar”, ka “përgjuar jehonën e largët të një muzike me të cilën na ndanë një kohë kaq e gjatë, që na qëndron përpara si një humnerë e pakapërcyeshme”... Përfytyroni prof. Sokolin, si observatorët e fuqishëm që janë vendosur në pika të ndryshme të globit në përgjim të jehonave nga kozmosi, edhe ai gjithë jetën ka qenë në përgjim të tingullit, të tingullit muzikor shqiptar. Duke lexuar veprën madhore të prof. Sokolit, përfytyrimi bëhet konkret dhe fantazia ulet në tokë.

Qendrat e mëdha të qyteteve ilire, odeonet, teatrot, arenat e argëtimit, befaz mbushen me mijëra spektatorë. Ai, nëpërmjet të dhënave historike dhe arkeologjike, na njeh me pasqyrimin e disa kushteve dhe mjeteve shprehëse të muzikës së të parëve tanë. Prof. Ramadan Sokoli “theu” heshtjen e përgjeshme të të parëve tanë në lëmin e muzikës e veglave muzikore.

Ai jetonte në botën e muzikës dhe tingullit ose më saktë, iu kushtua përgjimit të tingullit, lashtësisë së tij dhe jehonës së tij gjatë mijëvjeçarëve. I rrethuar me tingujt, që ai dhe vetëm ai i njihte e dallonte, Ramadan Sokoli ishte më shumë se shok dhe mik me ta. Ai kishte kultin e tingullit, i falej magjisë, lashtësisë dhe veçanësisë së tingullit me ngjyrim shqiptar. Muzika, shkruan ai në parathënien e librit “Veglat muzikore të popullit shqiptar”, është e gatuar me tinguj. Nisur nga tërësia e veglave muzikore që përdor populli ynë, prof. Sokoli flet për “laryshi të madhe tingujsh me lartësi, dendësi dhe ngjyrësi të ndryshme”.

Vështrimi i tij i butë shihte thellë mijëvjeçarëve, ndërsa veshët e tij dëgjonin atë, që njeriu i zakonshëm e ka të pamundur.... Mënyra sesi fliste, gjestikulacioni, artikulimi ndryshe nga të tjerët i fjalëve, ecja, bisedat, vështrimi gjithmonë lart, ndoshta edhe gjumi e ëndrrat, kishin diçka nga jehonat e largëta të tingujve.

Prof. Ramadan Sokoli është nga ata studiues, që me veprën e tij madhore u dha zë shekujve, historisë dhe kulturës shqiptare. Emri dhe vepra e tij do të mbeten në kujtesën e brezave të paharruara.

SOKOL ZEKAJ

NJË REALITET SI TË GJITHË NJERËZIT, POR ME SHENJËN E POEZISË NË SHPIRT

Bisedoi Andreas Dushi

nuk i shpjegon arsyeja, por një energji krijuese, me sa duket kryen një punë shumë të sofistikuar. Kjo punë do mbetet e pandriçuar plotësisht pasi ka të fshehtat e veta. Por kjo gjë përbën thelbin e asaj shprehjes së njohur: poeti lind, nuk bëhet. Tek e mbramja edhe për lexuesin, nga këto të fshehta të panxjerra dot në dritë, besoj se krijojnë ajo që do mund të quhej “qershia mbi tortë” e poezisë.

“Ndonjëherë shiu vjen si gëzim/ Ndonjëherë si mërzi,/ Edhe në qofshim në t’njëjtin pyll/ A nën të njëjtën çatë,/ Edhe në qofshim pranë t’njëjtë zjarr/ A pranë t’njëjtës dashuri,/ Ndonjëherë shiu vjen si gëzim/ Ndonjëherë si mërzi.” Në vijim të pyetjes së mëparme, mes motiveve, shiu është ndër më të pranishmit. Është kjo zgjedhje e vetëdijshme, apo ku mund të burojë poezia më mirë se “në shi”, për sa kohë shiu është dëshmia e një procesi të përjetshëm, fillimi i të cilit nuk dihet dhe fundi, as që mund të parashikohet?

Shiu është një nga elementet e natyrës, përkrah diellit, erës, borës etj. Ne të gjithë jemi të lidhur fort me natyrën. Madje vetë ne jemi krijesa të saj. Lidhja jonë me natyrën është egzistenciale. Frederik Rreshpja ka dikund një shprehje shumë të bukur për shiun, diçka si një shreptitje poetike. *Shkrova*, thotë Rreshpja, *se shirat janë krenaria e fenomeneve qiellore*. Dhe vërtet, përfytyro se jeta mbi tokë do ujë, dhe ja uji vjen nëpër qiell, dhe bie. Po si bie? Bie me pika ose bie fije-fije. Dhe gjithë një hapësirë ajrore ndoshta kontinentale, deri te retë, në një lartësi jo të madhe, ditë dhe natë, zihet nga ky manifestim i madh natyror: rënia fije-fije e ujit mbi tokë. Unë jam lindur dhe rritur në fshat. Më pas kam pasë një profesion të lidhur me natyrën, me kushtet e saj. Kështu, unë jam edhe një regjistër i natyrës. Unë e di që shirat shpirtërisht janë edhe muzikë, janë edhe imazh, edhe diçka prej ëndrrë. Por shirat janë edhe mërzi, edhe vuajtje. Kështu besoj, më vijnë shirat edhe në poezi. Në poezinë me titull *Kantik për hijeshinë e shiut*, shirat më vijnë si buisje, si mugullim, si përtëritje e jetës, dhe gjithmonë përmes një muzikaliteti spontan por të kandshëm. Ky asht rasti kur unë kam pasë ma parë idenë me shkruar një poezi për shiun, dhe e shkrova. Por nuk është se më erdhi ideja, dhe e ktheva në poezi menjëherë, është dashur kohë. E shkrova në një varg të shkurtë ku ritmet vinin të shpejta ndërsa rimat, të përsëritura si një shi i butë që bie mbi një gjelbërim. Ndërsa konkretisht për poezinë që ju sollët në vëmendje, nuk më kujtohet se si e kam shkruar, por di që nuk kam diçka të përcaktuar. Ndoshta thjesht dëshira për të bërë diçka në një rast qetësie, një përjetim në një ditë me shi ose qoftë edhe pa shi, ku me e ditë, por gjithnjë si një muzikë me refren. Kjo poezi sugjeron diçka që nuk e dimë: përse gjendja jonë shpirtërore është e ndryshme, në kushte të njohura të njëjta? Diçka e fshehtë vepron brenda nesh. E vërteta është se gjithmonë kam jetuar në intimitet me shiun, por si me të gjithë elementet e natyrës. Për diellin gjithashtu kam shkruar poemën *Kantik për diellin*. Më vjen keq që sot natyrën nuk e kam në masën që dua.

“Kur poeti shkruan, era hyn nga dritarja/ duke lëvizë perden e hollë/ ndalet tek një libër, e shfleton/ por e mbyll në heshtje/ dhe kujdeset anekand për qetësi/ nga dera ku mbështetet për t’mos e hapur asgjë.” Çfarë mund të na thoni për procesin Tuaj krijues? Si fillon ndijimi, nxitja fillestare për të shkruar një poezi, pastaj shkrimi i saj e në fund, ajo pika e mbrame, mbylla përfundimtare e këtij cikli?

Duhet thënë se për poetin, vetëdija e të qenit i tillë, pra poet, ndaj mendimit dhe botës së tij shpirtërore, është si një bateri diellore që është e lidhur me një mekanizëm

Sokol, pas një krijimtarie të shtrirë përgjatë dekadave, vendosët të botonit gjithë poezinë tuaj në një vëllim të vetëm. Përse pikërisht tani ky libër?

Në fillim të vitit që kaloi, kisha në duar një libër me poezi të reja, dhe po mendoja për ta botuar. Poezitë e plota, sipas një plani, do t'i botoja më pas, ndoshta mbas dy vitesh. Pikërisht në këtë kohë ndërhyri pandemia e Covidit, që siç dihet, ndryshoi shumë gjëra në jetën tonë, ndërsa mori edhe mjaft jetë njerëzish. Këtu ndryshoi edhe plani im i botimit, duke afuar pikërisht këtë, të dytin, dhe duke e bashkuar me poezitë e reja. Nganjëherë ndodh kështu, vjen një e keqe dhe bëhet shkak për një punë të mirë. Kisha botuar shumë libra, shumë poezi ndër vite, dhe gjithçka duhej parë, duhej sistemuar, ndërsa dihet që nuk ka diçka standarte por ka mënyra të ndryshme të përgatitjes. Në këtë proces të përgatitjes, mund të bëhen ndërhyrje edhe në tekst, të imta dmth pak të dukshme, por që autori i konsideron të duhura. E mendoja këtë punë si të ndërlikuar, prandaj duhej bërë nga unë. Atëherë jam takuar me Irena Buzin, botuese e *Princ*, dhe piktores, me të cilën kishim një përvojë bashkëpunimi, pikërisht në botimin e veprës poetike të Frederik Rreshpjes. Irena më propozoi botimin e poezisë si pjesë e kolanës së saj. Kështu unë punova gjatë gjithë verës dhe vjeshtës, dhe në dhjetor libri u dërgua në shtyp.

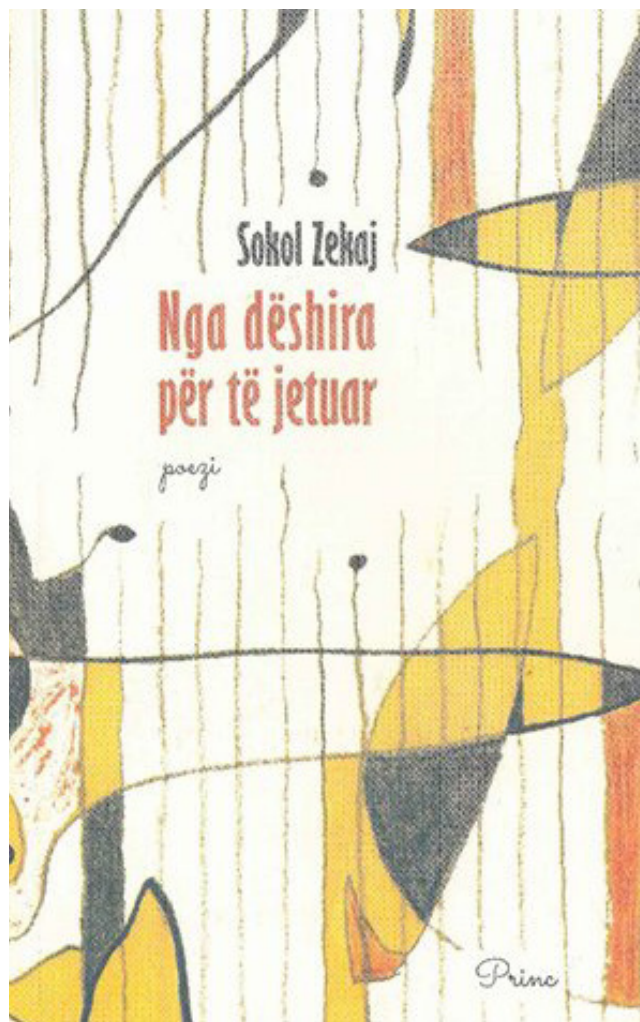
A nënkupton titulli i librit, “Nga dëshira për të jetuar” se ka qenë pikërisht kjo arsyeja përse keni shkruar poezi?

Them se jo, një dëshirë abstrakte për të jetuar, nuk është e mjaftueshme për të shkruar poezi. Poezinë e shkruan Poeti, jo një njeri që ka dëshirë për të jetuar. Por besoj se poezia është një mënyrë të jetuari për atë njeri që është Poet. Kam thënë diku tjetër se poezia është si një qytet fantastik ku poeti ka banesën e vet. Në fillimet e veta, kemi një njeri (për mua, një fëmijë) që ka probleme me realitetin - shfaqje e pëditshme mungese, moskuptimi dhe pandjeshmërie - dhe në takimin e parë me letërsinë a poezinë, ai ndalet aty, vëzhgon me njëfarë habie dhe ndjen një ngrohtësi shpirtërore të pakuptueshme por joshëse, ndjen një vezullim gjërash në mendje. Ai rri aty, dhe ditë mbas dite hyn në intimitet me këtë botë të re, të sapozbuluar. Pak nga pak ndjen se mund të jetojë në këtë banesë, te ky qytet fantastik, si të thuash. Megjithatë në fillim domosdo se nuk i kupton gjërat, nuk e di se çfarë po ndodh me jetën e vet, por një ditë do ta kujtojë se aty ka nisur udhëtimi i jetës së tij të poetit. Sidoqoftë kjo vendosje e tij nuk është e izoluar nga bota reale, përkundrazi, është brenda saj, është plot me të, me të mirën dhe të keqen, me të bukurën dhe të shëmtuarën. Kështu poezia realizohet si një udhëtim i gjatë, sa me veten, edhe me realitetin. Poezia tashmë është bërë vetë dëshirë e të jetuarit, veçse duke iu kushtuar artistikisht jetës së vet sa edhe jetës në përgjithësi, jetës së gjithkujt. Për veten time, libri i parë që ma ka shënuar këtë udhëtim të bukur dhe fantastik, është një hungarez, *Djemt e rrugës Pal*, i Ferenc Molnar. Mund të ishte edhe ndonjë tjetër, por ky ka qenë, dhe këtë e kujtoj si portë hyrëse në botën letrare ku unë kam banuar. Kur kam vendosur titullin për poezinë time, kam pasë në mendje një vezullim gjërash të

pambarim, ndërsa i kam ndër ato si dëshirën time për të jetuar, me to dhe për to. Do doja që kështu t'i ndjejë kushdo që e merr në dorë dhe lexon te ky libër, qoftë dhe një poezi të vetme, pasi mendoj se qëllimi i parë dhe i fundit i poezisë është që t'i bëjë nder njeriut dhe jetës mbi këtë tokë.

Motivet në poezinë tuaj janë të shumtë, prandaj rilind brenda meje një pyetje e zakonshme, por që prej kujtdo merr përgjigje të jashtëzakonshme: Çfarë ju ngacmon dhe shërben si shtysë për ta kthyer në poezi?

Them se poeti ka vetëdijen që është poet, dhe se poezia është përkushtimi i tij i jetës, është lidhja që nuk zhbëhet. Ai këtë e ndjen dhe e di. Atëherë çfarë produkti do dalë nga kjo lidhje, që është mundim por edhe kënaqësi për të? A do t'jetë ky produkt për tu çmuar nga të tjerët, për tu vlerësuar, për tu lexuar? Poeti jeton në një realitet si të gjithë njerëzit, por me shenjë e poezisë në shpirt. Kjo do të thotë se për aq sa jeton si të gjithë njerëzit, ndjen si të gjithë problemet e jetës, dhe për aq sa jeton si poet, ndjen siç thonë, më fort, dhe ndryshe nga njerëzit tjerë. Për shkak të ndjeshmërisë së tij poeti do reagojë si Poet, nuk do reagojë bie fjala si piktor. Mjeti i poetit është fjala. Poeti reagon ndaj botës reale përmes fjalës. Për t'i dhënë reagimit të vet trajtën e poezisë, poetin e shtyn ndjeshmëria e tij e poetit. Në fillim ndoshta i vjen një ide o një imazh o një kujtim. Këtu nis trazimi i lëndës shpirtërore çfarë ai ka brenda vetes: përvoja, refleksione. Dhe atëherë hyn në punë nënvetëdija, gjëra, që

që rrotullohet. Sapo bateria ngarkohet, mekanizmi vetiu vihet në lëvizje. Kështu është edhe poeti, ai jeton me poezinë. Me gjetë se ku nis poezia, është si me gjetë se ku buron në të vërtet lumi. Për poemat, ndoshta si për një roman, mund të shquhet në fillim një ide, që gjithsesi mund të jetë edhe e paqartë. Por për poezitë, mund të jetë edhe ndonjë gjë çfarëdo si nxitje: një imazh a një metaforë a një kujtim a një dëshirë, a nuk e di çfarë. Mund të renditen shumë gjëra, duke shtuar këtu se ka edhe diçka të pashpjegueshme. Kur fjala dhe ritmi takohen, kur këto bëhen bashkë, fillon poezia. Por nxitja mund të jetë si guri që hedhim në pellg; guri ik në fund, ndërsa ne shohim valëzimin. Problemi është se si, dhe sa zhvillohet poezia? Me çfarë mbështillet ideja? Janë këto gjëra që e bëjnë poezinë. Më pas, a na sugjestionon dot ajo? A na bind për ta ndjekur zërin e saj? A është e vërtetë? Kur e kam hedhur si dorë e parë, vë re se ajo është prapë e mangët, se ka nevojë të mbushet, dhe të punohet me detaje artistike tjera. Vë re se një fjalë është përsëritur dy herë në poezi, dhe kështu njëra duhet hequr. Një poezi mund të shkruhet shpejt, mundet edhe jo. Ndërsa një poemë gjithmonë do shumë lëndë, dhe do shumë kohë për tu pjekur, madje më parë duhet kohë për tu bindur se do ta shkruash. Edhe një poemë jo të gjatë si *Trembëdhjetë variacione mbi një ndjeshmëri* më kujtohet se e kam mbajtur më shumë se gjashtë muaj për të vendosur. Gjithë kësaj kohe me sa duket, fermentohej lënda e saj. Një nga poemat e para, *Requiem për borën e pranverës*, e kam shkruar në verën e vitit 1995, dhe siç është kuptuar, ka një nëntekst politik. Por nuk jam i bindur se ka qenë kjo ideja e parë që më ka nxitur. Më kanë bërë përshtypje rastet kur ka rënë borë, shiu që ka rënë, nuk e ka shkrirë borën plotësisht, por ka mbetur një shtresë e hollë. Atëherë ky fakt, që ka mbetur një *shtresë e hollë bore*, përbën një rrezik pasi gjatë natës kjo do ngrijë akull, dhe do dëmtojë jo thjesht lulet por më shumë se aq. Tash për të bërë një poemë sipas këtyre ideve – asaj politike dhe asaj natyrore - që i përkasin të dyja botës reale objektive, që ekziston jashtë nesh, duhet që ndjeshmëria e poetit të ndërhyjë dhe të realizojë poetikisht një fuzion harmonik të tyre. Pas takimit me simbolizmin francez, unë u orientova kah një gjuhë poetike më e përsosur por edhe më e sofistikuar, përmes poetikës së simboleve. Ky rrugëtim ka vijuar

deri me librin *Vera fantastike* që u botua në verën e vitit 2003, dhe me të cilin do merrja Çmimin për Poezinë. Por në shtator familja ime u çvendos në Tiranë sepse vajzat vazhdonin studimet ndërsa gruaja donte shërbimet e tyre për shkak të sëmundjes. Mbetur vetëm në shtëpi, unë reflektoja mbi poezinë. Dhe kuptova se duhej të lëvizja, si të thuash, pasi vijimi i mëtejme në këtë linjë, mund të më çonte kah një asfiksi poetike, kah një shkëlqim i zbrazët, gjë që nuk përputhej me vizionin tim. Përgjigjen e kësaj situatë e dhashë në verën e vitit 2004, (Çmimin për *Vera fantastike*, të botuar para një viti, do ta merrja në dhjetor) kur shkrova poemën *Drapri këtu dhe atje*. Sipas kësaj ideje kam vazhduar deri sot, me librin e fundit *Brymë vere*, një produkt ky, që po ta marrim në sasi, përbën rreth dy të tretat e veprës sime, ndërsa më duhet të them këtu se kërkesa për ta rafinuar poezinë, nuk ka rënë, përkundrazi. Domethënia e lëvizjes që përmenda është kjo: duhej ta shihja jetën gjerësisht si burim frymëzimi, si burim të lëndës poetike. Poezia është në jetë dhe në realitet, është brenda nesh, është në ndjeshmërinë tonë reaguese ndaj realitetit, por duhet zbuluar. Nëqoftëse ne dimë ta kërkojmë atë, atëherë vetë ajo vjen, edhe nga atje ku ne nuk kemi qenë, dhe na gjen atje ku jemi. Ne do merremi me disa gjëra të pabuja, të vogla, jo të mëdha, por këto gjëra të vogla, duke u shtuar ditë pas dite, do bëhen shumë sepse jeta është e madhe, ndërsa ato do t’jenë të ngarkuara me plot ndijime befasuese që japin një vizion të ri të botës sonë, përmes shprehjesh poetike të bukura, shoqëruar me emocione të forta. E veçanta këtu mund të jetë se ky orientim krijues gjendet jo ndër degëzime sporadike të një rrjedhe kryesore por është vetë rrjedha qendrore që përshkon të gjithë fushën e poezisë, në gjithë jetën. Më ka munguar fare dëshira për ta parë veten të rëndësishëm në shoqëri, por kam pasë përkushtimin maksimal të mundshëm ndaj poezisë. Kam dashtë ecjen, jo ndenjen. E kam dashtë të krijuarit artistik. Në poezinë *Udhëtari* nga libri *Avulli i verës*, 2014, kam shkruar: *E vështirë është udha / dhe një torbë e vjetër më rëndon / ajo frymën ka me ma marrë / por unë jetën time kam në të*. Duke parë këtë rrugëtim poetik, në parathënien që i ka bërë librit tim, Stefan Çapaliku ka shkruar: *“Në poezinë e Sokol Zekajt nuk mund të hysh dot nëse nuk di se ç’është përulësia”*. Më duket se e ka thënë bukur dhe drejt.

“Çdo njeri ka një pus të thellë/ Dhe një ujë të errët që kumbon nga fjalët që bien./ Një fëmijë kureshtar zbret poshtë nëpër gurët e pusit./ Vuajtja jote është ta nxjerrësh të gjallë atë fëmijë./ Dritë e errësirës, tingull i përditshëm!” Ta nxjerrësh gjallë atë fëmijë, më shumë se vuajtje ngjan si mison, jo i çdo njeriu por sidomos i poetit. Pse për ju, kjo është “vuajtja jote”?

Kjo poezi na sjell në kujtesë anën e vështirë të artit, por edhe të jetës sonë, të njeriut në përgjithësi kudo dhe kurdo, se edhe jeta kështu është e vështirë. Por të dyja këto, arti dhe jeta, ndërsa janë të vështira, janë edhe të bukura, janë edhe një mision, një detyrë e dhënë dhe e pranuar. Jeta e një njeriu mbi këtë tokë ka qenë dhe ka mbetur e shkurtër por fryma e tij është transmetuar te tjetri, te pasardhësi. Dhe kështu jeta ka vazhduar. Edhe arti ka vazhduar. Joyce-i tek *Ulliksi* i vet, thotë një gjë që më duket thelbësore: *Çështja e çdo arti*, thotë Joys-i, *është se nga çfarë thellësi jete vjen*. Arti i mirë dhe i vërtetë, gjithmonë vjen nga thellësia, sado të themi se na i *solli Muza a na ranë nga qielli*, e gjëra si këto. Arti nuk është një mineral që gjendet në sipërfaqe dhe mblidhet me lopatë. Gjithë problemi është se si vjen jeta te poezia, a na vjen dot si zbulim, si befasi artistke. E vërteta është se poezia e sidomos ajo moderne, nuk është një makinë e bërë prej instrumentash të mbërthyer saktë dhe fort. Jo, instrumentat e saj të bërë prej fjalësh, fuknksionojnë lirshëm, nuk janë detyrues për ne, afrohen, largohen, ndërsa na lënë të lirë në përjetimet tona, në imagjinimet apo edhe në trillet tona. Ato na ftojnë për një imazh, na sugjerojnë një ide, na kujtojnë një përvojë a na ringjallin një ndjenjë. Poezia duhet shpëtuar që të vijë. Rasti më fatkeq në letërsinë tonë, është ai i Migjenit. Ai iku shpejt. Por duke qenë *absolutisht modern*, siç thoshte Rimbaud, ai është poet i vërtetë. Ai është identifikuar si poet i mjerimit, dhe kjo nuk e ka ndihmuar imazhin e tij, ndonëse edhe këto poezi janë të mira, dhe i bëjnë nder jetës njerëzore. Por të krijohet një përshtypje sikur ne jemi të gatshëm të pranojmë Baudelaire-in, por jo Migjenin, kur nëse ia lexojmë *Kangët e rinisë*, kuptojmë se sa elegancë dhe finesë kanë, sa muzikalitet - ritme dhe rima të bukura- dhe një pasion të ngrohtë, jo të bujshëm që shkon kah ndjenjat e buta. Për Shkodrën shkruan: *Sa dëshira të flakta ushqej për këtë qytet! Dëshirat e mia janë shumë-shumë ma të singerta e ma të mëdhaja se dëshirat që pat perëndia kurse krijoi botën. Shkodra, dashunorja e shekujve!...* Këtu nuk mbetet ndonji gja për me dyshue! E gjithë poezia e tij, jo e shumtë në sasi - përfshirë prozat e mrekullueshme poetike - vjen si një dritë që ngjitet nga thellësitë e errta të qenies. Më shumë të sofistikuar janë disa nga prozat poetike, duke qenë, po themi, edhe më moderne, ndoshta edhe më të bukura. Sot tek ne gjërat nuk janë si kanë qenë, kanë lëvizë në atë drejtim që donte Migjeni, prandaj veprën e tij, një vlerë e artë, me përmbajtje të fortë humane dhe moderne, me cilësi të larta artistike, nuk e ndjejmë prapa krahëve, por e ndjejmë bashkudhëtare të kohës e të jetës sonë. Dekada më pas do vinte Rreshpja, që përkundër problemeve me diktaturën, ndryshe nga Migjeni, mundi ta arrijë, dhe t’ua dhurojë brezave poezinë e vet, bashkë me staturën e *poetit të vërtetë*, diçka e krijuar nga Lasgushi në gjysmën e parë të shekullit të shkuar, por që qe deformuar apo qe shuajtur fare si perceptim gjatë kohës së mbrapshtë të diktaturës.

Dhe së fundmi, “Nga dëshira për të jetuar” është pjesë e kolanës *pikël uji* të përgatitur nga shtëpia botuese “Princ”. Si e shihni faktin që libri juaj, si pjesë e kësaj kolane, rri përkrah Rreshpjes, Shllakut apo Zorbës?

Kam respekt për poetët e zgjedhur të kolanës. Me Rreshpen, siç dihet, unë vetë jam marrë në veçanti. Sidoqoftë çdo vepër poetike mbahet më vete, me miellin e vet, si të thuash, dhe këtu askush nuk merr asgjë nga tjetri, ndërsa nuk ka masë tjetër për të vlerësuar një poet përveç veprës që ne kemi në duar prej tij. Megjithatë kur je në një shoqëri, a kolanë me poetë të mirë, ke një ndjesi sikur je ngrohtë. Tash ndërsa librin e shoh të botuar, me sa duket, edhe pandemia po kalon, ajo që u bë shkak për ta afruar botimin. Ndiej se koha e shkuar gjendet këtu, ndër poezitë. Dëshira ime është që kjo kohë të jetë edhe e tashme, madje edhe e ardhme. Në librin tim vetë Irena Buzi - një piktoe, artiste e formuar - që është edhe botuesja, ka vënë disa punime të vetat, grafika të bukura që i shoh si një vlerë. Nuk është se e kam thyer penën, por gjithsesi këtë botim e konsideroj si mbërritje. Kështu, të falënderoj ty Andreas, dhe falënderoj gazetën tuaj ExLibris, për vëmendjen me të cilën e keni përcjellë daljen e librit tim, që si çdo autor për punën e vet, do doja me qenë i gjithkujt.

UNË JAM NJË KLOUN

Ka një kohë kur një person 'zhduket' edhe kur është vetëm në dhomë, ka shumë arsye për këtë. Një person mund të vdesë edhe kur jeton.

Franz Kafka

Kisha kohë të gjatë që dëshiroja të kem një gramafon. E bleva dy javë më parë. Është shumë i bukur. E vendosa mbi tavolinën e drurit, pranë dritares së madhe. Në fakt, unë vetëm atë dritare kam. Jetën time në një dhomë të vetme, shumëkush e ka quajtur të mangët dhe të cunguar nga jeta normale që bëjnë njerëzit e tjerë, por kjo nuk më pengon. Më pengonte dikur, tani jam mësuar me ta. Muret janë të gjata dhe të mbushura me fotografi. Kam disa maska të vendosura nëpër to. Më duhen, unë jam një kloun, megjithatë për vete një maskë mbaj. Të tjerat i kam për të huajt. Shumëkush ka huazuar maskat e mia. Në fakt, nuk m'i kthyen kurrë më. Pra, nuk mund të them se i huazuan. Kjo i bie se ata i morën, dhe i mbajtën për vete. Por unë nuk mërzitem, edhe pse nuk më kanë ngelur edhe shumë maska. Kam dy apo tre të tilla që më kanë mbetur ende në muret e mia. Këto i dua shumë. I kam vendosur m'u pranë fotografive të miqve të mi.

Jashtë po bie shi. Në gramafon kam vendosur pllakën e Setie-s. Po dëgjoj Gymnopédie-n e tij të parë. Qëndroj ulur kundruall dritares dhe shoh qiellin teksa qan. A nuk është e çuditshme? Qielli qan dhe bima çel – unë qaj, dhe ti qesh. Unë jam një kloun; a nuk duhet që ti të qeshësh me mua? A nuk duhet që ti të gajasesh nga unë? Tragjikomike apo jo?

(Të gënjeva kur të thashë se më kishin ngelur edhe dy-tre maska të tjera në mure. Ato i dhashë katër muaj më parë.)

Jam vetëm. Kam ftohtë. Edhe pak do bëhet një vit e gjysmë që kur fillova të kem probleme serioze me depresionin. Nuk haja. Nuk pija. Njerëzit m'u bënë të huaj dhe morën me vete të gjitha maskat e mia. Ende vazhdoj të mos i dua njerëzit. Thjesht kam frikë... Shpesh mendoj se njeriu është krijesa më e keqe që Perëndia ka krijuar. Nuk e di, nuk dua që kjo të tingëllojë si blasfemi apo ku ta di unë, diçka të këtij lloji; ndoshta edhe e kam gabim. Por fundja, kush i merr për të mirëqena fjalët e një klouni? Kam ditë të tëra që nuk mendoj gjë tjetër pos revolverit. Besoj që sot do e vë në punë. Unë gjithmonë jam vetëm; unë dhe fotografitë e mia plot kujtime të së kaluarës. Fundja, kush do më ndalojë që ta tërheq këmbëzën?

28. 2. 2021 – Prishtinë

PARALIZA

Në mëngjesin e hershëm të tetëmbëdhjetë nëntorit, diku rreth orës pesë e gjysmë, atëherë kur ende dielli nuk kish lindur, sytë m'u hapën nga shtrëngimi që pata në gjoks. Ktheva sytë nga e majta dhe pash se dera e dhomës ishte e hapur dhe se në hyrje të saj gjendej dikush. Nuk arrita ta dalloja mirë pasi që drita që vinte nga korridori nuk më lejonte të kisha një imazh të qartë të personit. Ajo që pash ishin vetëm sytë e tij që shkëlqenin. Tek këmbët e tij ishte një tjetër që ecte këmbadoras. Erdhi deri tek unë dhe vendosi dy duart e tij në gjoksin tim. Nuk mund të lëvizja! Më zihej fryma! Krijesa këmbadorasë lëvizi duart e saj gjigande e të rënda drejt fytyrës tim duke më shtrënguar gjithmonë e më tepër. Ishte një shtrëngim që vinte thellë nga mushkëritë e që bllokonte të gjithë kanalin frymëmarrës. U afrua tek hunda ime dhe vendosi veshin pranë saj. "Po merr frymë." – i tha njeriut me sy vezullues, ndërkohë që frymëmarrja ime ishte e çakërditur dhe e ngulfatur. Asgjë pos syve nuk mund të lëvizja. U ngrit dhe u ul mbi gjoksin tim. Brinjët po më thyheshin. "Ç'është kjo krijesë kaq e rëndë?" – thash me vete. Këmbën më vendosi në fytyrë, që të sigurohej se frymëmarrjen do ta kisha të zorshme, e duart e rënda e me majë shpate futi në kraharorin tim dhe e çau atë në dysh. Nuk doja asgjë më shumë se veç të vdisja në atë moment e të mos përjetoja atë shtrëngim paralize kur shihja se si torturohesha nga krijesa që nuk kishin të ngjarë me asgjë që kisha parë deri atë ditë. Përpiqesha të lëvizja, por nuk mundja. Djersët më shkonin rrëke ballit. Sytë m'u bënë si dy topa gjaku që endeshin sa në një anë e sa në tjetrën nga pamundësia për të nxjerrë zë kur krijesa këmbadorasë më nxori zemrën dhe duke më vënë gishtin e tij të gjatë e me majtë, - që i pikonte gjak nga gjaku im - mbi buzët e mia, më psherëtiu: sshhhh...!

4. 4. 2021 – Prishtinë

DY TREGIME

nga

ANDRIN KABASHI

MARTESA

Martesa
Është një ishull idilik
E ishulli ka pamje veguese ku duhet shijuar muaji i mjaltit
martesa
është ai ishull që çdoherë e ka më të pakët hapësirën
martesa
është ishull i rrahur përherë nga valët e njelmëta
nga stuhitë që sjellin pas vetës mbetje të llojlojta dalur
vrazhdë faqeve të bregut
martesa
është ishull që hahet përditë nga përbindëshat e ujit
nga demonët ujësor që e kanë pre tokën pjellore
martesa
është ishull që thahet nga dielli
martesa
është ishull që i ka krijesat në rrezik të zhdukjes
martesa
është ishull i vetëm që pluskon në ujëra
e s'ka asgjë më të vetmuar e rraskapitëse se rrahja e ujit
përvlimi i diellit dhe gjahut demoniak
të vazhdueshëm drejt kërkimit të fundit të lumtur

(2021)

DETI

Deti është i dashuri im i kahmotshëm
ma pushton zemrën
ma çliron frymën
ma humb mendjen

Ai ka
stuhitë e veta
ngrysjet e veta
turbullimet e veta
rrymat e veta
krijesat e veta
e unë,
humbem në të
me po këto të mijat

(Durrës, 24.12.2020)

NËN PLAF

E vetmja e vërtetë me ty gjindet nën plaf
E vetmja e vërtetë
kur hiqen prazmoret
hedhen mburojat
zhvishet shpirti lakuriq
e pastaj shihemi të çiltër në sy
nën plaf
Aty përputhen vrimat
e sindromave post-traumatike fëmijërore
varrat e lëna pas nga dashuriçkat tona të pafata

Ngase të gjithë jemi relike vrimash
mori gropëzash që pulsojnë gjak identiteti
që konfrontohet me llojloj gjendjesh vetanake
E çuditshme se si duhet tjetri
në vorbullën e çmendisë së të qenit
por, të vërtetë jemi vetëm nën plaf
aty kur më merr në gji
e vrimat e tua i përqafojnë ato të miat
e shihemi çiltër në fytyrë
të pafaj
të padjallëzuar
të pastër prej gjitha trukeve
të të qenurit njeri
duhemi...

(2021)

*plaf=velenxë e trashë e me thekë.

PRILL

I

Shi
pranverë që s'çel dot
përvjetor
tridhjetë e pesë vite jetë
vjen edhe një cikël menstrual
me më shumë dhembje koke
barku, shpine, mendjeje e zemre

II

Mendja bluan kopalla që s'përpihen dot
shpirti shkelmon si shtazët para ngordhjes
përditë dëshmitarë të shumë vdekjeve përreth
shumë ankthe në vazhdimësi
e shumë momente reflektimi
përtej të përditshmës përpirëse

III

Dua ta ndërroj stilin e flokëve
dua ta ngjyros një mur në dhomë të fjetjës
dua të fal rroba që nuk i vesh më
dua ta fal atë mikën që s'më kujton shpesh
dua ta fal vetën për ëndërrat që nuk i realizova
për dashurinë e shumtë që e shkapërderdha në
njerëz jo të duhur
edhe vendin ku u linda për pamundësitë që m'i dha

Dua ta puth frikën time
shumëdimensionale të pakuptimtë që e ujis përherë
dua të mos harroj më shpesh
se s'ka asgjë më të hajrit nga kjo lojë
përveç
dashurisë
cikrimave të lumturisë
shijës së konektimit
dhe muzikës së mirë

(2021)

ME PASË

Kjo shtëpi
Këta njerëz
Këto ulëse
Këto lule
Këto shtroja
Kjo makinë
Kjo kohë
Ky shpirt
Këto ankthe
Këto ëndrra
Këto rutina
Këto përbirje
Këto shtirje
Këto tranija
Këto frikëra
Këto dëshira
Kjo gotë
Ky vend
Të gjitha të miat
dhe të huajat,
përnjëherë.

PESË POEZI

nga

NORA PREKAZI

SURPRIZA

Tregim nga Roland Gjoza

Thikat, sa herë ju kam thënë, se nuk e kanë vendin këtu. Dhe i hynte nga e para sistemimit të sirtarit të enëve te kuzhinës.

Gruaja, një aktore e famshme, bënte buzën në gaz me një pezm e lodhje disi të përmbajtur, sikur të thoshte; ma hëngre shpirtin, o zot!

Ajo ikte vulltas për provat e Joneskos, ndërsa ai vinte përparësen e saj, një cohë me lule dhe fillonte të përgatiste drekën.

Ishte një nga regjisorët më të mëdhenj.

Pastaj i kujtohej ajo puna e ftesave dhe nxitonte të hapte dritaren nga ana e rrugës. Priti gjersa të dilte ajo te cepi i pallatit. I foli nga lart për shpërndarjen e ftesave, veçoi ato të regjisorëve, që s'i kishin bërë ndonjë të keqe. Ai mbante mëri. Kishte ditëlindjen pas një muaji, po rregulli e donte që ftesa të ishte në dorën e secilit, që të kishin kohë për t'u menduar, ndoshta edhe për t'u marrë njëfarësoj me të, sepse regjisor i KK ishte disi harbut në mbledhjet e Këshillit Artistik ku miratoheshin skenarët e filmave. Po ç't'i bënte ai i zi, a heshtet para gabimeve trashanike, logjikës strikte dramaturgjike, që shpesh bëhej pre e lajthitjeve artistike?

Gruaja, Silva Xh tundi kokën, atë përsosmëri greke, finesë e përkorë, që ia kishte ngrënë kokën KK-së kur ishte i ri, i sapodiplomuar në Moskë. Ajo ishte e fejuar me një kolonel nga krahina e saj, një lokalitet i humbur i veriut. Por ëndërronte të bëhej aktore. Ishte shumë e bukur, tejet joshëse, me një kurm të zhdërvjelltë, gjeste tunduese, gjer dhe fjala kur e nxirrte nga goja, të trondiste me një mbresë epshi.

Publiku mahnitej me figurat e saj, që sido që të ishin, partizane, apo mjeke, mësuese, apo shefe komuniste, të emociononin prej natyrshmërisë, vërtetësisë dhe sidomos, prej atij feminiteti sensual, që e kishte të lindur. Dhe në ato figura kishte dorë i shoqi, regjisor i KK.

Ai e linte pa gjumë. E vinte të punonte pa kohë. I rrinte mbi kokë dhe kur mendohej se gjithçka më në fund qe përkryer, ai e shikonte me mërzë, i pakënaqur duke belbëzuar; nuk është keq, dreqi ta hajë! Dhe kur ajo merrte çmime, ai i jepte atë dorën e thatë, që priste shtërngim prej

tjetrit dhe të mundonte me vështrimin e mistershëm, por sidomos me heshtjen e rëndë.

Ajo ishte shumë e përzemërt, i takonte anës tjetër, temperamentit shpërthyes, ndjenjës, emocionit përplot gabime, që s'bien fort në sy, se i mbulon natyrshmëria dhe vërtetësia. Po ai vinte në plan të parë arsyen, logjikën e ftohtë. Dhe pasi ia sqaronte me një gjuhë tejet profesionale, qëllimshëm të thjeshtë e tejet të kuptueshem, kinse për të ("...megjithëse kane kaluar mbi 35 vjet ai më shikon si një aktore boshe") varg e vister dobësitë që dilnin se ishin më fort të dukshme, se të mirat, shtonte me cinizmin e tij të zakonshëm, që e kishte bërë vetmitar, pa miq: "e dashur, ti gjithmonë i merr lehtë vërejtjet e mia, nuk ke vullnetin e duhur për t'i korrigjuar. Ja.. Ajo ngrihej dhe ikte me sytë e rrëmbushur dhe, gjatë kalimit nëpër tavolina, dëgjonte ta uronin; je yll, të duam shumë, ç'ka më tepër se ty Sofi Loren?

Ai ishte shumë xheloz. Merrte në telefon rojen e portës te Teatrit; Dolën nga provat? Po, kanë kohë që kanë dalë, janë në klub. Pirro i ka ftuar për një kafe.. Ajo shkëlqeu.. Sa herë është ajo në skenë, unë lë Xhepin këtu, duartrokas i pari.. Shko shiko, ç'bëhet atje.. i thuaj se kam kohë që e pres te parku.

Ajo dilte me ndonjë aktor, partner në rol, duke diskutuar dhe, atje, pikërisht atje, në fillim të parkut, i kujtohej, jo pa një rrëqethje, që e bënte akull të ftohtë, se ai e priste, jo në stol, po i fshehur pas ndonjë peme, me dylbi në sy. Duhet ta ketë parë, sigurisht e ka shquar dhe, për më tepër, ky aktori që po e shoqëron është i ri dhe tejet i pëlqyshëm si mashkull.

Ndahemi? i thotë me një fill zë, me turp, ndahemi se ai ka dalë.. I pëlqen të më shikojë vetëm.. Po ai teveqel, aktor biçimi, krenar e fodull, njeri publik, i përkëdhelur, as që hante pykë, nuk shqitej prej saj pasi t'i shpjegonte mirë e bukur teorinë e Stanislavskit dhe atë të Brehtit për egon dhe alteregon e aktorit. Ndryshimi qëndron.. ngrinte zërin ai, se aktorët flasin rëndom me zë të lartë, edhe pse janë mësuar të bëjnë përshtypje me çdo kusht, pra ndryshimi qëndron në këtë se Stanislavski i jep përparësi emocionit të drejtpërdrejt...

Po ajo s'e dëgjonte më, e linte dhe vraponte nëpër park.

Një muaj skena xhelozie. Ai të puthi. Une të pashë me dylbi. Je në vete? Ti ndjell, e ke në gjak, të pëlqejnë kur ta varin, po ata janë...

Sy të buhavitur, ndërprerje të befta të provave për të gjetur një cep e për të qarë. Duhet të duronte, megjithatë, ai, pikërisht ai, me pedantizmin dhe cerebralitetin e tij të skajshëm, bashkë me atë dreq ironie të pështire, e kishte bërë kaq të famshme.

Atëhere bëja punën e shefit. Ai ishte në shtëpi, shkruante një skenar bazuar në një roman të madh, të përkthyer në shumë gjuhë. Ishte mjeshtër i skenarit. Eja nga shtëpia, më tha, kam gatuar diçka speciale, flasim.. Kur mbërrita atje, gjeta një njeri te dera. Nuk ka njeri, më tha. I bie e i bie, po s'po e hapin. Kush jeni ju? I vëllai. Vij nga larg. U hap dera. Ai ishte pas saj, përgjonte. Nuk e hapi kanat, po fare pak, nxori dorën dhe shtërngoi dorën e të vëllait.

Gabim i përsëritur, i tha, sa herë të kam thënë, ta haje dreqi, që kur të bësh këmbë këndeje nga Tirana, të më lajmërosh, të paktën, një javë përpara, që të marr masat.. U drodha, e ndjeva veten keq, doja t'ia mbathja. Dera u hap më shumë. Ai mbante përparësen e gruas në brez dhe një lugë në dorë.

Na futi brënda. I vëllai u ul në divan dhe nuk e hapi gojën. KK më nxorri përpara fruta deti dhe salcëra të ndryshme, verë, po ajo që të bënte më fort përshtypje ishte servirja pa një cen. Në grykën e shishes së verës ai kishte ngecur një pecetë të bardhë, kërkonte re, që dhe palosjet i kishte si të ujdusura me art rigoroz.

Ky shkrimtari, më tha, ta shkruajë edhe njëherë romanin sipas skenarit tim. Nuk e njeh fare atë ligjësi krejt të veçantë dramaturgjike që i jep kockë mishit të artit. Prej dramaturgisë vuan e tërë letërsia shqipe.

Nuk vura re në këtë ligjëratë që më la pa mend, ndonjë fodullëk apo kryelartësi prej skenarit të sapombaruar që vërtet e kishte qarë. I thoshte gjërat kësisoj, se ashtu i kuptonte. Ai vërtet bënte të pamundurën që çdo gjë që nxirrte nga duart të ishte të paktën në hulli të përkryerjes. Dhe këtë, e them me bindje, se e kishte arritur. Po s'dinte të përmbahej e të sillej njëfarësoj që të mos keqkuptohej. Rëndshëm keqkuptohej e shahej, po kur ndonjë punë e tij shfaqej, i linte të gjithë pa gojë. Salla mbushej plot e përplot, s'ndjehej miza, madje dhe më i poshtri e përbaltësi, shkonte i shtrëngonte dorën i pari, duke fshirë sytë. Ata që lehnin, më pas, e kishin nga zilia, që ai ngjallte tërbueshëm. Të nesërmen e prisnin si mbret, po ai kishte sjelljet e një oborrtari, sepse asnjëherë nuk ishte i kënaqur me veten.

Guxova t'i them një herë, ashtu më tym, më tepër për të shfryrë ndaj tij, se njeriu grumbullonte prej atij njeriu mëri; Temë e rrahur kjo, seç më kujton ca filma të neorealizmit italian. I mori seriozisht fjalët e mia. Mendohej të më bindëte, se ishte një ngjarje e fëmijërisë, e cila e shqetësonte prej kohësh. Aq i logjikshëm dhe mbushamendës ishte në shpjegimet e tij sa të vinte t'i hidheshe në qafë e t'i thoshe me entuziazëm; Ç' thua, pse e mundon kaq shumë veten për të mbushur qypin tim, unë mbetem nxënësi yt që të dëgjoj gojëhapur.. Po nuk e bëja. Sepse e ndieja që atij s'i bënin fort përshtypje këto sjellje, që e kishin fillin te ndjenja.

Shoqërohej më shumë me të paaftët që e shikonin si perëndi. I ndihmonte me shumë përvuajtje, si një vëlla. Sa herë vinte për diskutim ndonjë punë e tyre, do të tregohej i rezervuar. Këtë marrëdhënie të tij me këta pretendues të çuditshëm (të patalentuarit, hamendësoj se, zoti, kinse i ka pajisur me të vetëndjerin e të talentuarit, ndërsa këtij të fundit i ka ngjizur hidhur riskun dëshpërues të të dështuarit) ndoshta ai e krijonte, pra, këtë marrëdhënie për të shfaqësuar njëfarësoj veten, prej të vërtetave të hidhura që i shqiptonte fort e me kënaqësi, si për të nxjerrë në pah epërsinë e tij, e që keqkuptueshëm e kishin lënë pothuajse pa miq, ndërsa kur paraqitej për diskutim ndonjë skenar serioz i ndonjë regjisor rival, ai e merrte fjalën nga fundi, kur entuziasmi kishte elektrizuar gjithçka, dhe ndërsa kruante fytyrën, salla shtangte, ndrydhej diçka, ngrinte pezull një dyshim; O zot, çdo të katranosë ky i poshtër? Dhe ai pa fare ndrojtje, me një zë të akullt, të zhveshur nga emocionet, thoshte, pa parë njeri në sy; Keni qënë ndonjëherë në një sallë kardiologjie ku bëhet prova e biçikletës? (Ishte një skenë e tillë në skenar.) Kjo pyetje i bëhej skenaristit dhe regjisorit bashkë. Jo! Ishte një lloj përgjigje si të flakej nga krah i kundërt dorashka e duelit. E pra, kjo mosnjohje vihet re në tërë ndërtimin e skenarit. Kaq. E mbyllte gojën. Ajo konsideratë që ishte ngritur prej dy orësh, shembej e rroposej prej një fraze, në një minutë të vetme e s'kishte si të mos fyheshe rëndshëm si prej një keqdashjeje dhe, për më keq, një poshtërsie. Po s'ishte ashtu. Kur dilte filmi, vërejtja e tij e dikurshme, që pothuajse s'kujtohej më, rikthehej si temë e ditës në kinostudio. Por askujt nuk i vinte të thoshte se KK e kishte shqiptuar i pari këtë vërejtje. Rëndom, artisti i vërtetë jokonformist, që e shpreh hapur mendimin e tij, e që në 90% të rasteve është i drejtë, ngatërrohet qëllimshëm me njeriun, që ne rastin tonë linte për të dëshiruar.

I kishim marrë ftesat që para një muaji për ditëlindjen jubilarë të KK-së. Nuk kishte ftuar shumë vetë. Bëheshim pothuajse 30. Ku do ta bëjë? Sigurisht, në shtëpi. Kjo sigurisht nuk vihej në diskutim. Ai s'ishte as i kafeneve, as i restoranteve. Edhe kur e ftonin në ndonjë darkë qeveritare, nuk shkonte. Atje jam i huaj, bëj pa dashje performancën idiote të përshtatjes, pra, s'jam unë, kravata ime në grykën time, këmba ime në këpucën time. Në shtëpi jam zot vetë, dëgjoj të tjerët, më tepër, natyrisht, po më vjen mirë që të gjithë janë të vetëdijshëm që ndodhen në një shtëpi të huaj dhe demonstrojnë ndrojtjen, vetëpërmbytjen, kujdesin për të nderuar të zotin e saj dhe këto mua më pëlqejnë fort, se më japin gjithmonë ndjesinë krenare të një avantazhi më shumë.

E përfytyronim me atë përparësinë e djallosur, të lidhur me kujdes në bel, në krye të punëve të kuzhinës dhe nuk dinim me saktësi ç'bënte Silva Xh në rolin e përcaktuar qartë prej tij, fill e për pe e rigorozisht, po e merrnim me mend njëfarësoj sikletin e saj të madh.

Kishte veshur kostum, kravata i rrinte pikë për pikë siç donte ai, kjo dukej mirëfilli, u përkul pak dhe sajoi, se ai nuk dinte, një buzëqeshje që i doli si shtijake, dhe ne hymë brenda, nuk e di pse, pa fjalë. Na priti errësira dhe nuk dinim si të orientohehim. E dinim që kishte bërë regjisorë dhe në ditëlindjen e tij. U ndezën qirinjtë në shandane, plot 50 qirinj, sa mosha e tij dhe hijet tona u shquan dukshëm ndërsa ne mbetëm si fantazma. Ngriti gotën, morëm dhe ne gotat tona dhe i cikëm buzë më buzë, ndërkohë, kur se kishim mëndjen, shpërthyen tridhjetë, aq sa ishim të ftuar, tapa shampanjash që na ranë kokës ndërsa shkumbëzimi flakërues stërpiku gjithçka si me një të qeshur kllouni. Njerëzit e shtëpisë që vunë në lëvizje këtë mizanskenë u zhdukën sakaq prapa një dere që u mbyll pa zhurmë. Nuk gërvinin dyert e tij si ato tonat, se ai vinte në punë dhe për çdo hollësi banale skrupulozitetin e tij rigoroz. Pastaj shumë vend në karriget që kishin emrin e secilit prej nesh. Kollitje, qërim fyti, psherëtimë, fshirje hundësh, për të mbushur njëfarësoj boshllëkun e krijuar, se ai s'na i vari më, po pa fare ndrojtje filloji të na ndajë supën në ca pjata fajance që bënin përshtypje ngacmuese. Qepshja futej lehtë në superen e mahnitshme prej kristali blu dhe nxirrte prej andej një grimë supe larushitëse prej barishteve dhe lloj lloj sajeshash kulinarie, të mësuar dhe të shpikura prej tij. Veç përparësien nuk e lidhi në brez. Iu kthye në një-tjetrit dhe nisëm të gjallërojmë mungesën e mizanskenës me humor. Dikush më pëshpëriti; Të bën përshtypje diçka? Jo. Shiko me vëmendje, mungon një person i rëndësishëm.. Silva Xh. Më në fund KK e kishim në krye të tryezës, ndërsa anash tij, rrinte një karriqe bosh. Po s'kishte emër atje që ta merrnim vesh se e kujt ishte. Pas pijeve të gjithëfarëshme, bollëkut të hajes së zgjedhur dhe gatuar me aq finesë, sa për t'u patur zili, prisnim tortën e ditëlindjes që s'po dukej ende. Vajti ora njembëdhjetë, njëmbëdhjetë e gjysmë, ai përherë i rezervuar, kallp në humor, po i pazëvendësueshëm kur bëhej fjalë për trajtime çështjesh delikate të artit, fill në ora dymbëdhjetë pa një çerek, na foli diçka për suspansin, atë ankh pritës të surprizës dhe, pa e bërë ne pyetjen, e dha vetë përgjigjen me një buzëqeshje të mprehtë në buzë e holla; Siç e shikoni, të dashur miq, një film me të gjithë përbërësit e tij është e mundur të luhet dhe në një mbrëmje të ngrohtë familjare. Jemi të këtij specialiteti, pse krijojmë edhe në kësi rastesh ndonjë mizanskenë nuk bëjmë keq, veç i hedhim një salcë të panjohur darkës sone atë që mungon rëndom, sepse, ta themi pa e fshehur, rëndomësia dhe përsëritja e gjërave mbyt sebetet tona. Ju ka bërë përshtypje një mungesë dhe gjatë gjithë kohës keni ngritur një pyetje; Ku është? Pse mungon? Pra, darkës së zakonshme të një ditëlidjeje i është shtuar dhe një veshje e përkorë arti. Sepse jemi artistë dhe s'bëjmë dot pa të.

Foli kështu me elokuencë të shkathët gjer në orën dymbëdhjetë dhe fiks në atë çast prej një sahati në mur, që s'e kishim vënë re për shkaktë dritës së mekur të qirinjve, doli një qyqe dhe bëri ku, ku, dymbëdhjetë here, dera u hap, Silva Xh e veshur me një fustan të zi me refleksë të puthitur pas kurmit të derdhur, sensual, hyri ngadalë duke mbajtur në duar tortën e madhe me pesëdhjetë qirinj të ngulur drejt në tre rrathë ngjyrë kafe prej çokollatës, mbi të cilën ishte shkruar urimi për KK. Hapat e saj të lehtë e të menduar, (kushedi sa prova kishte bërë për këtë të ecur) u shoqëruan prej sonatës Apasionata të Bethovenit.

E ndau ai vetë tortën, (as këtu s'kishte besim tek ajo,) aq e hollë duhej të ishte secila prerje, sa të përshkohej prej asaj drite qirinjsh.

Silva Xh qëndronte në këmbë. Ajo nuk u ul në karrigen e saj, gjersa torta u nda dhe ai i tha të ulej.

Kjo ishte, tha KK. Dikush duartrokiti, pastaj duartrokitëm të gjithë. Atij i pëlqeu shumë që mizaskena e tij e fundit, ajo e surprizës, pati aq sukses, po nuk e dëgjoi atë që miku im ngjitur më pëshpëriti në vesh; E shkreta, Silva Xh.

ILUZION OPTIK

Tregim nga Istref Haxhillari

Qielli i ngarkuar dhe shiu hollak që spërkaste shtruar tokën, nuk i pengonte njerëzit të dyndeshin dyerve të tregut të madh. Makinat, karrot e furnizimit, këmbësorët zhurmonin si zgjoje bletësh, shitësit rreshtuar trotuareve, ftonin blerësit me vështrime të përvuajtura mikluese.

Në sheshin para magazinës së frutave më tërhoqi vëmendjen një grua e gjatë pa çadër me flokët lidhur prapa. Nuk ngutej të hynte në ndonjë strehë si të tjerët, përkëdhelte me sy piklat e shiut, sfidonte motin me qëndrim shpenguar prej zonje nazike. Kisha përshtypjen se e njihja, po tamam nuk më kujtohej.

“Tërë kjo grua! - përtypa habinë, - e lë veten të laget!”

E hoqa nga mendja, sapo u ndodha ballas mikut tim të hershëm Llazi Vako. Sillej rrotull fillikati, shiu s'i bënte kurrfarë përshtypje. I shtynte ditët me brengën e hidhur të humbjes së gruas dhe djalit. Sa herë e shihja më këpuste shpirtin.

- Qenke bërë ujë! - e qortova miqësisht!

Më kundroi me sytë qelibar prej fëmije të pafajshëm. Flokët e rralluar ruanin gjurmët e dallgëzimit të dikurshëm, balli i gjerë me rrudha të lehta jepte imazhin e burrit fin, po mjekra e rritur, pantallonat e pahekurosura, xhaketa gjithë zhubra e nxirrnin faqe botës në pikë të hallit.

- Si je?

- Oh! - buzëqeshi i çuditur, si të kisha pyetur për diçka të parëndësishme. Mbase nuk qe fare e qeshur, m'u përhitën vegimet e dikurshme.

- Me se merresh?

- Punojmë vreshtin me Koço Binishin, - u përgjigj sikur recitonte.

Ma thoshte gjithnjë. Harronte, a donte të cekte të vetmin përjetim të ditëve të veta pa ngjyrë, vështirë ta ndaje.

- Sa mirë, mbush kohën.

- I kemi bërë tërë atë hyzmet. Sot e krasitëm, lëngu rrodhi lumë, gjak i lig, do t'i mbushim butet sivjet.

- Sigurisht, - i erdha osh.

U gëzua, sido që e dinte se s'kisha haber nga kultivimi i hardhive.

- Shiu s'ka pushuar fare, - më shikoi ngultas, si të varej nga unë nëse do t'i binte vrugu rrushit të tyre.

- Nuk besoj, - i thashë, - tërë ajo punë!

- Ashtu mendon Binishi.

Si të pendohej pse foli aq shumë, u krodh në botën e vet të errët, zaptuar nga heshtja dhe shpërfillja.

E kapa për krahu.

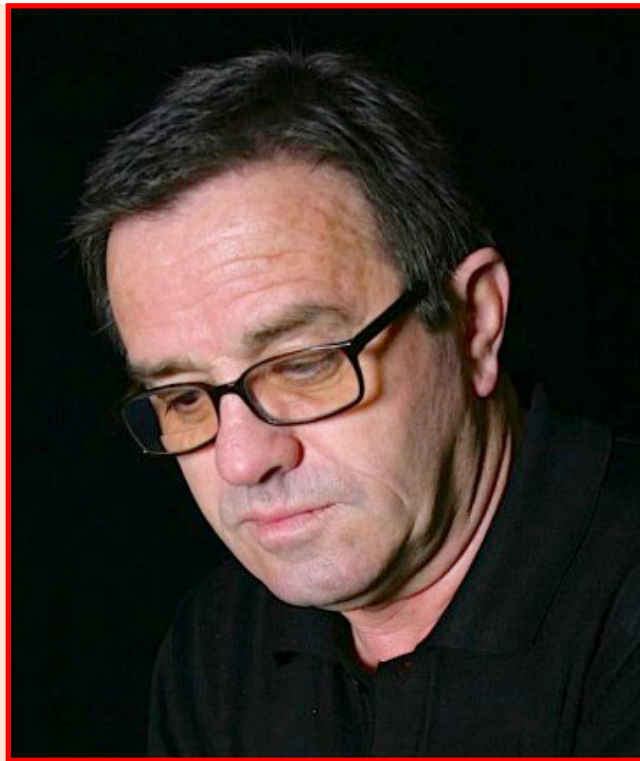
- Pimë kafe? - i tregova me kokë klubin e çobankave.

Seç pëshpëriti nëpër dhëmbë, mbase ndjesë për kohën.

- Unë s'kam si e shtyj, - u përgjigj pas pak.

Zumë tavolinën e lirë afër dritares. Zhytur mes palateve bari i vogël me tre tavolina mezi shquhej, ama pijanecët në moshë të re e gjenin symbyllur. Pasi hidhnin ca gota nëpër klubet e tjera, afër mbrëmjes përfundonin aty. E vetmja stoli e barit qenë çobankat. Më e vjetra kaluar të pesëdhjetave, po fytyra e pudrosur, sytë e mëdhenj ndjellës, vetullat e ngritura, i shtynin qejflinjtë të besonin se ende mund të jepte. Kamerierja më e re, stërhell zeshkane me nishan të madh ngjyrë ndryshku nën mollëzën e majtë, erdhi të merrte porosinë. I shkela syrin, qeshi plot kuptim.

Dikur Llazi lëshonte batuta të kripura, tani as e vuri re, nisi të rrufisë kafën siç ia shërbyen.

- Sheqerin! - e kujtova.

- Oh, pa shiko!

Grisi paketën me ngathtësi pleqsh. Sado u kujdes ta shtinte në filxhan, gjysmën e lëshoi mbi tavolinë.

- M'u derdh, - u shfajësua.

- S'ka gjë, e pastron ajo.

I bëra shenjë zeshkanes me nishanin petashuq sa një lajthi.

Çatisi me pecetë në dorë, fshiu mbulesën, i buzëqeshi për ta inkurajuar, u largua, duke tundur vithet me lezet.

Llazi nuk e ngriti kokën ta shihte.

- Kemi punuar, jo shaka, - u orvata ta nxjerr nga apatia.

- Eh, - bëri me dorë gjest shpërfillës, - ikën ato.

Çobankat kishin shtrirë llërat mbi banak, vështronin rrugën matanë dritares, ku gëlonin burra e gra me shpatullat qëndisur pikla uji.

- Sa njerëz! - psherëtiu.

Zëri erdhi i mbytur si nga tjetër planet.

- Çfarë the?

- Asgjë, asgjë?!

Nuk më ra ndërmend diçka për të vazhduar, u ngujam tavolinës me sytë nga sheshi para barit.

Mes kalimtarëve u shfaq gruaja misterioze me gërshetin mbledhur topuz prapa zverkut. Çapiste ngeshëm, rrotullonte sytë, si të grishte dikë të largët, godiste me thua pikat e ujit varur cullufëve.

“Gruaja e shiut!” - mërmërita jo pa habi.

Më shkonte mendja vetiu qyshkur e hasa së pari në sheshin e pazarit. E gjatë, e hirshme, e lagur, më cyste kujtesën si vegim i vjetër absurd.

Llazi i shpëtoi plogështisë, zgjati kokën sipër tavolinës, e ndoqi plot ankth, gjersa u zhduk pas kthesës. Fytyra e zverdhur, trupi i kontraktuar, sytë e skuqur të thatë, më futën dridhmat.

- Ç'pate? - mezi nxora zë.

Vështroi disa çaste përreth i dyzuar.

- S'ka gjë, - u tërhoqa, - mos u verë në siklet.

U koll të qëronte zërin, më kapi dorën.

- Çdo natë e shoh ëndërr, - tha si t'i fliste vetes, - nganjëherë ditën syhapur.

- Çfarë shikon?

- Atë gruan.

- Je i sigurt?

Miratoi me kokë.

- Çfarë bën?

- Zë rrugën, tjetërsohet, shqyen sytë.

- Flet?

- Prit më thotë, pastaj harron, largohet.

- Kaq?

- Mbrëmë pyeti: *“Ku e ke djalin?”*

Ktheva kokën nga ana tjetër të mbajta lotët.

- Ia ke thënë Koços? - m'u dha ta pyes ashtu kot, sa për të mos e lënë gjatë në dhimbjen e vet.

- Jo, jo, - u çel, - vreshti do punë, jo llafe.

Kisha qëlluar në shenjë...

Shiu pushoi, rrezet e diellit mësynë dritaren, i përkëdhelën ballin e vrarë, flokët me dredha të shprishura, supet e lagur.

- Dalim tani? - e pyeta.

- Dalim, - u përgjigj.

I ramë qark tregut. Gruan e gjatë me flokët lidhur topuz prapa kokës nuk e pamë më.

Treti me shiun.

Ribotohet pas 25 vjetësh libri i parë i Agron Tufës

Shënim i autorit për botimin e dytë të vëllimit poetik ATY TE PORTAT SKÉE

Aty te portat Skée është libri im i parë, i botuar para 25 vjetësh nga shtëpia botuese “Onufri”, që asokohe ishte në Elbasan. Me të nis rishtaria e rrugëtimit tim letrar. Më 1996, kur doli libri, unë isha student i institutit të letërsisë botërore “A. M. Gorki”. Librin e botuar ma dërgoi botuesi, z. Bujar Hudhri, në Moskë, me anë të Olga Kollpakovës, ish-atashe e kulturës në ambasadën ruse në Tiranë. Nuk mund ta harroj kurrë atë emocion, një përzierje midis gëzimit të madh, shqetësimit, parehatisë, madje edhe njëfarë frike. Mezi prita të shkëputesha për t’u mbyllur në dhomë. E kam lexuar i përqendruar, duke u dridhur si në ethe deri në vargun e fundit. Kur mbylla kapakun, thashë me vete: “Po, ky është libri im!” Nuk mund ta banalizoj me asgjë tjetër të krahasueshme atë ndjenjë galdimi e lehtësimi njëherësh.

Vëllimi përmbledh krijimet e mia poetike të periudhës 1990-1994, një fazë kur unë kisha kapërcyer sprovat e hershme dhe të mundimshme me vargjet në kërkim të një forme shprehëse sa më individuale. Mund të jenë grisur disa libra, dorëshkrime të mëparshme, për të mbërritur te ky vëllim. Kisha

botuar disa cikle poezish në shtypin letrar qendror nga viti 1989 e në vijim. Kisha fituar disa çmime poetike kombëtare, disa konkurse, ndër to konkursin letrar prestigjioz “Migjeni”. Periudha e shkrimit të këtyre poezive ka qenë koha e përmbysjeve epokale, e rënies së diktaturës, që për mua dhe shoqërinë e poetëve të grupimit letrar “E përshtatshme” në Fakultetin Filologjik ishte, para së gjithash, koha e shijimit të lirisë krijuese. Tani, pas çerek shekulli, duke rilexuar poezitë e këtij vëllimi nga lartësia e sotme, kuptoj se nuk do t’i kisha shkruar më mirë. Ndaj ribotimi nuk paraqet asnjë ndryshim me versionin e botimit të parë original, me përjashtim të një korrektimi të kujdesshëm. Kuptoj, gjithashtu, se poeti mund të mësojë shumëçka nga kultura, libri, universitetet dhe teoritë, por shqisa e natyrshme e poetit nuk përftohet në rrugën e njohjeve e të dijeve akademike. Ajo ose është e lindur dhe farkëton imazhet në kudhrën e përvojave të brendshme, ose, në mungesë të kësaj dhuntie, do të shpiket një natyrë e dytë, vetëmashtrimi, duke u rrokullisur nga imitimi në epigonizëm. Unë besoj se poeti mëson nga vetvetja, duke “shkepur mish” nga vetja, ose, siç e thotë O. Mandelshtami në një varg: “Vetë jam dhe lule, vetë dhe kopshtar.”

Titulli i vëllimit është një metaforë, siç janë rëndom titujt e librave poetikë. Në poemën e Homerit, *Iliada*, portat Skée janë portat kryesore të Trojës, bri të cilave gjendej Kulla e madhe, prej nga hapej pamja në fushën e luftës para qytetit dhe në det. Nga kjo kullë pleqtë trojanë kundronin luftëtarët akej, ndërsa Helena i jepte shpjegime Priamit për heronjtë që ajo i njihte. Te portat Skée Hektori ndahet me të shoqen Andromakën dhe të birin Astianaksin përpara se të niset në fushë të betejës.

Besoj se me bërthamën e kësaj metafore shumëplanëshe në titullin e të parit libër kam dashur të bëj një besatim solemn me veten, për hir të gjësë më të çmuar që më kishte mbajtur gjallë gjatë fëmijërisë dhe adoleshencës dhe së cilës i qeshë përkushtuar: letërsisë.

Ky libër ka një rëndësi thelbësore për krijimtarinë time. Ai është një këllëf ku janë strukur të gjitha imazhet, tropet dhe figurat e veprave të mia të mëvonshme në poezi e në prozë.

Harmonika rozë

Kilikosa veten
dhe qava i lehtësuar,
i privuar rëndë
nga bota e mishit.
Nëpër brimat e harmonikës rozë
hyn e del shenjtërisht
fryma ime e artë:
e thurur me art të hollë,
e freskuar dhe e dridhshme,
e kulluar në filtrin
prej mushkërisht gjethesh –
ajo ngjall një muzikë prekëse
që të përpëlitet si flutur e shituar
në zgavrën e pazbuluar të ngazëllimit.
Po mjaft!
Manteli i Centaurit u tund
tek digjet në shenjë lamtumire.
Në shkruabin e tij trazo
se ke për të gjetur
eshtrat e frymës sime të artë,
pa të cilën s’kanë për t’u pjekur
frutat e kurmit tënd –
sajuar zjarresh tinëzare...

Sonet

N’errësirë shtrihej gruaaja, shtrati, sakrilegji...
Shtrati, sakrilegji, gruaaja lakuriq...
Tej feksnin çarçafët me bardhësi qefini,
bardhësi qefini që t’i vriste sytë.

Që të vriste sytë dhe të kallte frikë
në palcë e në eshtra si zhavorr i thatë:
gruaaja që dihat, unë me veshët pipëz,
mund ta shihnim fundin shkaras nga një kamë.

Nga një kamë e gjatë si tërbim, si shpagë,
dhe të dy fishek për në ferr pastaj,
por “Ai” vonon, epsi çohet valë,

më rrëzon pa frymë mbi sisët e saj –
po me veshët pipëz, sikur vjedh thesarin,
sikur shtie në dorë botën skaj më skaj.

Aty te portat Skée

Portat e qytetërimit tënd do të hapen
me deshtë që përposh fshehin dashnorë.

Tejçohet dhe imuniteti i prekjes me sy
nga heqja dorë e prekjes me dorë.

Kurrë s’është mjaft

Se si devijoi jeta një mbrëmje... nuk ndodh
veçse ndryshe me njerëzit si unë,
deri atëherë të pamëkatë, madje
do theksuar: vegjetarianë.

E ëndërruara u dha përballë:
e kolme dhe e njëkohshme
si hëna,
me gjithsej pak rroba që fshihnin
mishin e zier me brenga në fshat.

Thelbi i saj qe detyrim dhe bindje
për zota dhe djaj. Tashmë
ajo më urren
dhe do të më vrasë
për ujërat
që me vite ia lashë të ndenjura dhe mishin
të harruar ndër brenga në fshat.

AGRON TUFA

Aty te portat Skée

OnufriPoezi

Elegji

Po afrohet njeriu: siluetë e pikëlluar, ku i le trokun e ëndrrave dhe thyerjet e shpatave? Po afrohet një hije e përmbytur nga barra e fatit me dimensione horizontesh. Një nga një aviten keqardhjet fqinje me kundërmime shirash dhe dritë të djegura në film.

Pllanga të përgjakura gjethesh flijohen mbi supe si spaleta të bronzta.

O ti i prirur si pakkush në shpresë! Po zbrazet planeti ynë i moçëm, me vrunduj gjaku e morali, e gjarpërusha pikëlimtare kanoset mbi fatet e verbra – mbi qenien tënde të thërmmueshme, kalli i pjekur loti.

Oh, le të flijohet, le të flijohet sonte në vaj për të gjithë aorta e kaltër e hënës!

Pikturat e tua

Të të dua ty (me ndikim) tinëzisht duke ndier pengun e një feste të fshehtë pezulluar qyshkur...

Të gjitha kushtet sekrete të ndjenjës piquen në muzg dhe marrin dhenë.

Vijnë mbrëmje bote me këngë inferiore. Vdes toka me mua nën këmbët e tua dhe digjet e bie e shkrin ndër yje fytyra jote – e fundit Bastije.

Të të dua ty: pikë në plan të përmbysur. Simetria pasqyrohet femër mbi gremisjen time. Nëndheshëm uturin qeliza, tym nxjerrin damarët... shiko si t'i mbështjell gjumi fletë-fletë gjinjtë elektrikë me llërë e me seks.

Me fantazi gjeniale gjithë-gjithë je e raportuar lakër kaçurrele, me rrënjë të përjetshme në mish të munduar.

Ka dhe mëngjes sa për t'u dalluar niveli i neverisë në lartësinë e detyrës.

Të të dua ty (teknikisht) e mos të ta shoh formën e vagëlluar që humbet në rrjetën e karkalecave gri:

ata që kthejnë nga perspektiva lajmërojnë gosti të mbaruar, të tjerë nga retrospektiva edhe shijen ia kanë harruar.

Dashuria ime kridhet pingul me ngulm e ide fikse në trafikun e rënduar të gjakrave bojëhiri.

Këngë

Do të të shpërndaj gjithkund në kudo. Dëlirma pak barrën moj mëma natyrë! Hamall i ngarkuar

me një dashuri të rëndë – ah, me një dashuri të rëndë, veshur me lecka të dhimbjes dhe këngë, me lecat e dhimbjes dhe këngë. Bagazhi i egër dhe gjunjët hollakë, ah, gjunjët hollakë tek dridhen, thembrat rrasen përtokë, thellohen në tokë. Si anije tokësore lundroj pa shpresë me zemër të ngrënë, ngado në kudo të shpie, tek zbres, me tokën e vdekshme nën këmbë...

Kuajt e ëndërrt

Kush i lëndoi kuajt e kuq në harbim tokës së ardhur të marsit?

Tutje, perëndimi ia qëlloi ligsht zemrës sime të gjitha pikat e vdekshme.

Trokimë e hingëllima u pinë pa gjurmë në sfungjerin e gjirit tënd.

E megjithatë, i pashë, për besë, kalëruesit që behën nën pasione vetëtimash.

Zigzag elektrik, gjarpër verbues në segmentin e platitur të horizontit përzhitën trëndafilet e pjekur me qumështin radioaktiv të verës.

Më shungullojnë veshët nga ai kalërim i ëndërrt dhe si flatrat e shkrehura të fluturës së vrarë – sytë e mi mjerojnë patkoin e skuqur të zemrës shqelmuar në sprint...

Stinë keqardhjeje

Keqardhja erdhi me varkë dhe lundër pirate, rrodhi vjeshtë e përgjakur ijëve, e papërcaktuar në shifra romake gjithë lëngata për borën e re.

Hëna shkrin kujtesë në pika gjaku të ndryshkur pyjeve.

Nuk dëgjohet më briri, as skërmitja që zvetënon zemrën e pjekur të bishave bojëhiri.

Angullima vjen e largët, e stërvitur në parandjenjë.

Kapërcej hijen dhe shkund këpucët me borë mbi një prag të huaj. Dreqi më çon të shtyj dashuri si fantazmë me nusen e tjetrit gjinxhtë në të errët.

Natë dhe gjinj dhe stinë keqardhjeje. N'at fshat të trishtuar: borë dhe vetmi. Pendimi godet pingul herë-herë misterin e verbër dhe aerobinë.

Keqardhja vjen si shtjellë, si pjalm i hidhur që era e çon me lundër të zjarhtë në lukthin e tharë: taksën do ta marrë taksën do ta marrë dhe s'do na e kthejë më kurrë kurmin prej drite të ngjirur, ashtu të shpërndarë sallatë nëpër dhera.

Jashtë

Ngrihesh në mëngjes dhe kujtohesh se nuk e di ku e ke lënë syrin. Njërën harron se e ke lënë në shpinë e tjetri ka pikuar nga çezma në heshtje. Pastaj kujtohesh se vetëm je zgjuar dhe gjithçka ka qenë një ndodhi pa qerpikë. Piquen kushtet dhe respekti vërshon si katarakt mbi kafkën e shkuar. Të duket se gjithmonë ke kositur jonxhë e një flijim i butë plot aromë klorofili lëron pandehmat e tua bujqësore.

Fëmijëri lucide, e ndodhur rregullisht dhe pa pendesë, si gjithë gjërat e dobishme, pa të cilat s'do të ekzistonin elipset dhe metafizika, fluturimet dhe rëniet, humbjet e anijeve liburne në kurmin e squllët dhe praktik të burrit...

Harresa e tashme me harrimin e shkuar aq bukur përputhen!

UNË PËRGJOJ

Tregim nga Graham Greene

Përktheu nga origjinali Aristidh Shqevi

Charles Stowe priti deri në çastin kur e ëma e tij filloi të gërhijë, dhe pastaj menjëherë, u ngrit nga shtrati. Pasi u çua në këmbë, ai vazhdoi të bënte kujdes me lëvizjet e tij duke u afruar tek dritarja në majë të gishtave. Pjesa ballore e shtëpisë kishte një formë të parregullt, kështu që llambën e vajurit që qëndronte ndezur në dhomën e mamasë ishte e lehtë ta shquaje. Megjithatë, në këtë moment të gjitha dritaret dukeshin pisk të zeza. Një projektor u lartësua në qiell, ai ndriçoi shtëllungat e reve, dhe zhbiroi boshllëqet e thella e të errëta midis tyre në përpjekje për të spikatur ndonjë avion armik. Era frynte nga deti; paralelisht me gërhimat e nënës, Charlie Stowe dëgjoi zhurmën e dallgëve. Një rrymë ajri që depërtoi të çarat e kornizës së dritares i shpurriti këmbishën e natës. Charlie Stowe-n e pushtoi frika.

Mendimi për duhantoren, të cilën babai e mbante poshtë një duzine shkallësh të drunjtë, e tërhoqi drejt tij. Ai ishte dymbëdhjetë vjeç, por që tani djemtë e shkollës County School kishin nisur ta vinin në lojë për faktin se ai akoma nuk kishte pirë as edhe një cigare të vetme. Paketat e cigareve ishin vendosur në stiva prej dymbëdhjetë copësh, të cilat ishin kryesisht të markës *Gold Flake and Players, De Rezke, Abdulla, dhe Woodbines*; dyqani i vogël ishte mbuluar me një perde të hollë tymi të ndenjtur, i cili do t'i mbulonte pothuajse tërësisht gjurmët e kriminit të tij. Charlie Stowe nuk kishte dyshim se vënia dorë në mallin e babait përbënte krim, por babanë ai nuk e donte; ai nuk ishte baba, por

thjesht një fantazmë, një tip i zbërdhulët e i dyshimtë, me një trup të dobët, i cili e vinte re Charlie-n vetëm herë pas here, dhe madje edhe dënimet për të ia linte mamasë. Për këtë të fundit ai ndjente dhe shprehte një dashuri të papërmbajtur; prezenca e saj gazmore dhe shpirti i saj i madh e i bujshëm, e bënin të plotë botën e tij; duke u nisur nga mënyra se si ajo fliste, ai e konsideronte atë mikeshë të të gjithëve, që nga bashkëshortja e famullitarit e deri tek 'Mbretëresha e dashur, me përjashtim të 'hunëve', përbindëshave që përvidheshin në Zepelinët përmes reve. Sidoqoftë, dashuria dhe antipatia e babait ishin po aq të dyshimta sa dhe lëvizjet e tij. Ai kishte thënë se këtë mbrëmje do ta kalonte në Norwich, megjithatë, me të nuk mund të ishte kurrë i sigurt. Charlie Stowe nuk ndjeu asnjë farë sigurie gjatë zbritjes së shkallëve të drunjtë. Në një hop, ato prodhuan një gërvimë të çjerrë, ndërsa ai, me gishtërinjtë e tij, shtrëngoi fort jakën e këmbishës së natës. Në fund të shkallëve, fare papritur, ai u ndodh në dyqanin e vogël. Të orientoheshë në dyqan ishte shumë e vështirë, aty mbizotëronte një errësirë e plotë, ndaj dhe ai nuk guxoi ta ndizte llambën. Për më se një gjysmë minute, i dëshpëruar dhe me mjekrën të mbështetur në të dyja duart, ai qëndroi ulur në fund të shkallëve. Pak më vonë, lëvizja konstante e projektorit u reflektua nëpërmjet njëres prej dritareve të sipërme, gjë që i dha mundësinë djalit t'i nguliste në memorien e tij stivën e cigareve, banakun dhe një skutë të vogël nën të. Hapat e një polici jashtë

në trotuar e shtynë që ta rrëmbente paketën e parë të cigareve dhe të fshihej në skutën poshtë banakut. Një elektrik dore ndriçoi gjithë dyshtemenë, dikush u përpoq ta hapte derën, dhe në kohën që hapat po largoheshin, Charlie e ndjeu ishte ngjethur nga frika.

Më në fund ai e mblodhi veten i bindur, çuditërisht si një i rritur, se nëse do ta kapnin në atë moment ai nuk do të kishte mundësi të reagonte, ndaj do të ishte më mirë që ta pinte një cigare. Ai e vendosi atë në gojë, por menjëherë u kujtua se nuk kishte shkrepëse. Për një copë herë nuk guxoi të bënte asnjë lëvizje. Tri herë projektori e bëri dritë dyqanin tek ai murmuriste romuze dhe inkurajime 'Fare mirë mund të varesh edhe për një dele,' Frikacak, frikacak i madh,' të gjitha këto thirrje të rriturish dhe fëmijësh të pleksura çuditshëm me njëra tjetrën.

Tek lëvizzi, ai dëgjoi hapa në rrugë; duhet të ishte një grup njerëzish që ecnin me hapa të shpejtë. Charlie Stowe ishte në një moshë kur njeriu është në gjendje të kuptojë dhe të shprehë habi nëse konstaton lëvizje në orë të tilla. Hapat u afruan dhe më pas u ndalën; një çelës u rrotullua në derën e dyqanit dhe dikush tha: 'Lëreni të futet brenda.' Më pas ai dëgjoi zërin e babait, 'zotërinj, nëse ka mundësi, mos bëni zhurmë. Mos ta zgjojmë familjen.' Në zërin e pavendosur të babait Charlie dalloi një ton, i cili ishte i panjohur për të. Në atë çast u ndez një elektrik dore, dhe më pas nga llamba e dyqanit vezulloi një dritë blu. Djali mbajti frymën; ai nuk ishte në gjendje ta përcaktonte nëse babai po i dëgjonte rrahjet e zemrës së tij, dhe për këtë arsye ai shtrëngoi fort këmbishën e natës dhe nisi të falet, 'O Zot, mos më lë të më kapin.' Nëpërmjet një të çare në banak, atij iu dha mundësia ta shikonte vendin ku ndodhej babai, i cili, me një dorë, mban-te jakën e ngrirë të ngritur lart; dy burra me kapela dhe pardesy me një rrip në mes, e kishin vënë midis tyre. Ata ishin dy të panjohur.

'Merrni një cigare,' tha babai me një zë tepër të thatë. Njëri prej burrave refuzoi me një lëvizje të kokës. 'Nuk bën, të paktën jo kur jemi në detyrë. Gjithsesi, faleminderit.' Ai foli me një ton të butë, por pa mirësjellje: Charli Stowe pati mendimin se babai i tij duhej të ishte i sëmurë.

'Do ta kishit problem sikur t'i fusja disa cigare në xhep?' pyeti zoti Stowe; kur personi pohoi me kokë, ai tërhoqi nga rafti një stivë me cigare *Gold Flake and Players*, dhe me majën e gishtërinjve, i ledhatoi paketat.

'Atëherë,' tha ai, 'kësaj pune nuk ke ç'i bën më, por të paktën të marr edhe unë disa cigare për vete.' Në atë çast, Charlie Stowe-n e pushtoi frika se mund ta zbulonin, ndërsa babai, në të njëjtën kohë, hodhi një shikim të imët rreth e qark dyqanit; të krijohej përshtypja sikur ai po e shikonte dyqanin për herë të parë. 'Është një biznes i vogël, por i mirë,' tha ai, 'sidomos për ata që i pëlqejnë biznese të këtilla. Ma ha mendja se im shoqe do t'i shesë të gjitha. Përndryshe, fqinjët s'kanë për të lënë asgjë në këmbë. Sidoqoftë, unë besoj se tani ju doni të ikni. Çdo gjë duhet bërë në kohën e duhur. Më lejoni ta marr pallton.'

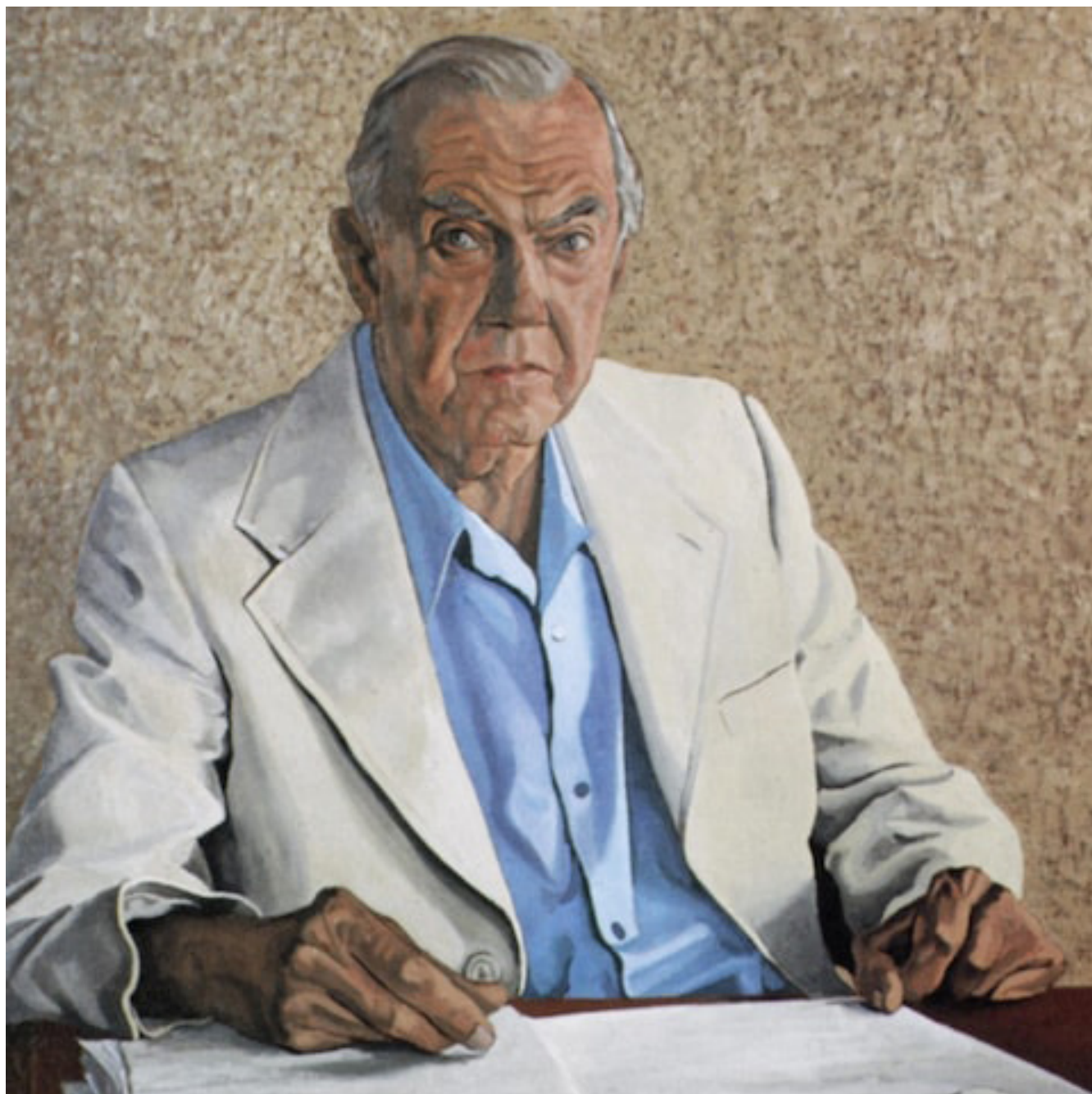
'Nëse nuk keni kundërshtim, njëri prej nesh do t'ju shoqërojë,' tha i panjohuri me një zë të shtruar.

'Mos u shqetësoni. Palltoja është e varur te varësja. Ja, tani jam gati plotësisht.'

'A nuk dëshironi të flisni me bashkëshorten? pyeti i panjohuri tjetër me një zë disi të penguar. Zëri i hollë në vijim tingëlloi tepër i vendosur, 'Kjo nuk vlen për mua. Kurrë mos bëni sot, atë që mund ta bëni nesër. Asaj ka për t'iu dhënë rasti më vonë, apo jo?'

'Po, po,' tha njëri prej të panjohurve me një çehre gazmore dhe inkurajuese. 'Mos e vrit mendjen aq shumë. Për sa kohë që je gjallë...' Papritur, babai u përpoq ta vinte buzën në gaz.

Në momentin që dera u mbyll, Charlie Stowe ngjiti shkallët në majë të gishtave dhe ra në shtrat. Atë e mundoi kërshtëria se përse babai ishte larguar aq vonë nga shtëpia atë natë, dhe cilët ishin të panjohurit. Habia dhe frika e mbajtën zgjuar për një farë kohe. Iu duk sikur një fotografi e njohur doli nga korniza dhe e qortoi për moskujdesi. Ai solli ndërmend çastin kur babai shtrëngoi fort jakën dhe i dha kurajë vetes duke iu referuar proverbave; për herë të parë në jetën e tij ai ishte i mendimit se, nëse mamaja ishte energjike dhe e zhurmshme, babai ishte pak a shumë si ai vetë, një person që pëlqente t'i bënte gjërat në errësirë, gjë që edhe e frikësoi. Sa do të ishte kënaqur sikur t'i zbriste shkallët për të shkuar te babai dhe për t'i thënë se e donte shumë, por, përmes dritares, ai dëgjoi hapat e shpejtë që largoheshin gjithnjë e më shumë. Tashmë, ai ndodhej në shtëpi vetëm me mamën, dhe kështu kapiti sytë.

DY TREGIME

Nga Gabriel García Márquez

I përktheu Fatmir Alimani

ELEGJI PËR NJË BANDIT

Në orët e natës të së shtunës së fundit, ndërsa trompeta e engjëllit të lartë, sapo kish përfunduar të binte, dikush trokiti te porta e ferrit. Portieri, që kishte shërbimin, i veshur me rrobe të zjarra, nxitoi t'i hapte portën këtij vizitori të vonë, dhe ai pa një burrë të ri, me flokë të verdhë dhe nervoz, me dhëmbë prej ari të vërtetë, dhe me kocka që ishin mbushur me plumb të një kalibri të lartë. Ndoshta i porsaardhuri nuk thoshte asnjë fjalë. Ndoshta, ai qëndronte i heshtur, dhe duke gulçuar te pragu, priste urdhërin për të hyrë brenda. Por duhet të kalonte një shekull, para se portieri, në qerpikët e të cilit, ishin të ngjitura ende portretet e ëndrrës së fundit, nuk e kishte lejuar vizitorin ende të hynte, sepse nuk e kishte njohur atë ende, me rregullat kryesore të hierarkisë së ferrit, për hyrjen në ferr.

Kur më në fund vizitori ndodhej brenda, ai zbrazti xhepat e tij, dhe i la gjërat mbi një tryezë prej druri arre, që sigurisht ndodhet në sallën e pritjes së ferrit. Ishin dy pistoleta, tetëdhjetë fishekë, shtatëqind pesos në bankënota, dhe gjithashtu ishin edhe dy skapulare, që portieri, munda t'i perceptojë disi, pjesërisht i befasuar dhe pjesërisht i shtangur, ndërsa po hapte regjistrin e shënimeve për të plotësuar formalitetet zyrtare.

-Emri i vizitorit?

-Marcio Tulio Tafur Triana, i mbiquajtur Lamparilla.

-Toreador?

-Jo. Bandit profesionist. Domethënë kriminel.

-Shkaku i vdekjes?

-Vdekje e natyrshme.

-E natyrshme?

Portieri bëri një gjest që tregonte njëkohësisht dyshim dhe mosbesim.

-Përse thoshte vizitori që ai kishte vdekur nga një vdekje e natyrshme, megjithëse trupi i tij ishte bërë vrima-vrima nga plumbat?

"Lamparilla", tashmë i pavdekshëm, dhe me një pamje të lumturuar nga udhëtimi i mundimshëm metafizik, dha këtë shpjegim:

-Për një burrë si unë, tetë plumba pas një grindjeje, janë një vdekje e natyrshme, më e natyrshmja e të gjitha vdekjeve. Një sëmundje e mushkërive ose e zorrës së verbër, do të ishte për një bandit dinjitoz, një epilog artistik krejtësisht i gabuar."

Gjatë kësaj kohe, në Toro, një fshat paqësor në luginën Cauca, trupi i shpuar nga plumbat i "Lamparillas", prehej i qetë dhe i ftohtë akull, në një sallë vallëzimi, i rrethuar nga disa gra patetike dhe nga burra të ngrysur e të dyshimtë. Varrimi i tij duhej të ishte një procesion i madh kureshtarësh. Më parë, atje ku zakonisht mbaheshin qirinj në duar, qëndronin tre hajdutë të njohur të krahinës, që paraprinin kortezhin, në mes të cilit, miqtë e të vdekurit mbanin mbi supe kufomën vrima-vrima, që gjatë gjithë natës u ruajt nga policia. Kur kortezhi po kalonte, të krijohej përshtypja sikur arkivoli po i merrte me vete të gjitha tmerret, ankthet e netëve dhe të gjitha makthet e krahinës. Dhe ngjante që ndërsa arkivoli i shtrembur, i

lartë dhe i pagdhendur, po zhdukej në qoshen e fundit të fshatit, në mes të një heshtjeje thuajse të kapshme, thuajse trupore, dukej sikur do t'i dilte para britma e një gruaje.

Në ferr, sidoqoftë, ekziston një lloj revolucioni. Diku në mes, nën revolverët, nën fishekët dhe shtatëqind pesot e vjedhura dhe të një biografie jo të gëzueshme, ndodheshin dy skapularet dhe fjala e tij e pendimit në çastin e fundit. Ndoshta kështu do të përfundonte kjo histori. Ndoshta gjyqi i fundit nuk kishte dhënë akoma një gjykim përfundimtar, ndërsa varrmihësi po hidhte mbi të lopatën e parë me dhe, pas tij, një grua filloi të dënese, më kot. Kjo ishte e gjitha, para se portieri i ferrit, i pagjumë dhe i çoroditur, t'i thoshte vizitorit pas tetë shekujve, mbasi ai kishte trokitur te porta:

"Rasti juaj, përveç të tjerave, dotë ishte më i thjeshtë, në qoftë se nuk do të ekzistonin dy skapularet."

DIALOG MBI KAFAZËT

Nëpër disa letra të vjetra kam gjetur një dialog, që unë e kam dëgjuar një herë, pak a shumë besnikërisht, në një përgjim të një vdekuri.

Kjo ndodhi para dy ose tre vjetësh, në një fshat të rrethit të Bolivarit. Dy njerëz të shtëpisë, ndërtues kafazesh, ndërmjet pushimeve të pirjes së rakisë, diskutonin si më poshtë:

-Për kanarinat është e rëndësishme që ato të këndojnë në një kohë të përcaktuar, dhe kjo varet nga drejtimi që vihen thuprat në vrimat e kafazit, thoshte njeri.

-Por varet gjithashtu sesi janë bërë vrimat, thoshte tjetri.

-Unë i shpoj vrimat nga poshtë-sipër, mbasi kafazi është montuar.

-Kjo është arsyeja që në kafazët e tu, kanarinat këndojnë natën.

-Në qoftë se vrimat shpohen nga poshtë-sipër, ato këndojnë me emocion,

sepse kanarinat janë mësuar me faktin që pema rritet nga poshtë-sipër.

-Një kanarinë këndon me emocion nëse këndon para dite. Nata është për kukuvajkat, dhe... por që kanarina të këndojë paradite, vrimat duhet të bëhen nga sipër-poshtë.

-Natën, kanarina mund të këndojë gjithashtu me emocion.

-Mundet, por megjithatë, kjo varet prej...

-Prej kujt?

-Nga kanarina!

-Këtu qëndron problemi. Unë them se varet nga kafazi. Madje, unë shpesh kam besuar që nuk këndon aspak kanarina, por kafazi.

-Një kafaz vetëm nuk mund të këndojë.

-Por, ngjan sikur kanarina të ketë kënduar më parë. Një kafaz nuk është vetëm një kafaz, por duket sikur të ishte brenda, një zog, që ka pushuar të këndojë.

-Sidoqoftë, nëse kanarina do të vihet në kafaz, vrimat duhet të hapen nga sipër-poshtë, në mënyrë që ajo të këndojë paradite.

-Kjo është marrëzi. Nëse ti i bën kështu vrimat, duhet ta vendosësh kafazin mbi kokë, që kanarina të këndojë me emocion.

-Unë nuk e di prej kujt ke mësuar ti kaq shumë budallallëqe. Babai yt ka qenë burri, që në këtë vend merrte vesh nga kafazët.

-Jo, për kafazet, por për zogjtë dinte ai. Dhe prova është, që ai ndërtonte kafaze për gjithë botën, përveç vetes, sepse ai nuk kishte kurrë nevojë për to.

-Kështu thuhej, por unë besoj, që kjo ishte një dërdëllitje.

-Kur babai im ndërtonte kafazet, dhoma e tij e punës ishte plot me zogj. Prej tij, ata nuk kishin frikë, por prej atyre që porosisnin kafazet tek ai. Kur vdiq, njerëzit e lanë përgjimin e të vdekurit, sepse shtëpia u mbush me zogj.

-Fakti është që ti i ke trembur zogjtë, duke i lëvizur kafazet e tu, andej-këtej.

-Kjo nuk është aspak e vërtetë. Ti i ke trembur, sepse zogjtë e dinin që duhej të këndonin gjithë ditën dhe gjithë natën, në kafazët e tu.

-Ti ishe ai. Këtë e pohon gjithë bota.

-Unë do të ta provoj ty, që ti i ke trembur. Dhe unë nuk iki prej këtej, edhe nëse do të duhej të diskutoj për këtë gjë tërë natën.

-Mirë, kush ka të drejtë, nuk nxitohet aspak.

-Atëherë, po ta dhuroj edhe një. Përfundimisht, nata është gjithnjë më e gjatë sesa besohet.

Tregimi “Atë Sergi” i Lev Tolstoit dhe tregimi i Kutelit “E madhe është gjëma e mëkatit”

TAKIMI I KUTELIT ME LEV TOLSTOIN

Nga dr. Sadik Bejko

Tregimi “Atë Sergi” i Leon Tolstoit dhe tregimi “E madhe është gjëma e mëkatit” i Mitrush Kutelit trajtojnë jetën e dy klerikëve ortodoksë: të murgut rus Stepan Kasatskit, me emrin fetar atë Sergi, në tregimin e Tolstoit dhe të priftit shqiptar Tat Tanushi në tregimin e Mitrush Kutelit. Vëmendjen më të përqendruar autorët e drejojnë për nga raporti i një kleriku me mëkatën dhe mbi rrugët e shpëtimit prej tij, pra, në thelb, trajtojnë temën e përsosjes së njeriut.

Çështja e mëkatit mbetet nga nyjet më të rëndësishme të të gjitha religjoneve. Sipas hebraizmit, mëkati është rebelim ndaj perëndisë, ndaj mëkati lahet me gjak, me jetë.

Për krishtërimin njeriu është mëkatar i lindur, mëkatar për nga natyra. Jezu Krishtit në kryq pagoi me jetën e tij për mëkatet e gjithë njerëzimit dhe mbas kësaj nuk ka vlerë rebelimi, mëkati. Kryqëzimi i Krishtit e bashkoi përfundimisht njeriun me Perëndinë. Njeriu nëpërmjet besimit, nëpërmjet bashkimit me Krishtin, vihet nën hirin e perëndisë. I krishteri mëkaton, pendohet, e rrëfen mëkatën dhe hiri, dashuria qiellore, e shpëton. Ky hir hyjnor shpëton edhe kriminelët më të mëdhenj, kur ata venë kokëulur para perëndisë. Madje këta plangprishës të penduar perëndia i do ca më shumë nga të tjerët.

Në teologjinë induiste shpirti i njeriut vdes e ringjallet pandërprerje në trupa të tjerë, derisa, me provat që ka dhënë, është pajtuar nga mëkatet dhe meriton të pranohet në Nirvanë, në Parajsën induiste..

Dy klerikë mëkatarë

Stepan Kasatski (atë Sergi) i Tolstoit, fisnik në origjinën e

tij shoqërore, oficer i ri që po ngjitej në majat e karrierës dhe të shoqërisë së kohës, pas një zhgënjimi në dashuri, rreh të gjejë strehë në kishë. Fillimisht vesh rrason e murgut, pastaj shkon e mbyllet (varroset) si eremit në një nga shpellat e humbëtirave ruse. Kalojnë vite. Po thinjet dhe ai mbetet i papërkulur: ekstremisht i rreptë me veten dhe krejt i kyçur në botën asketike. Botën e ka braktisur jashtë shpellës. Një ve-jushë e bukur e shtresës së lartë i vjen qëllimisht në shpellën e eremitit. Ajo lakuriqet, e tundon, do të vërë në provë devotshmërinë e tij. Për të shmangur mëkatimin me të, Atë Sergi pret me sëpatë gishtin e madh të dorës. Pas kësaj prove, fama për shënjtërinë e tij merr dhenë. Por demonët nuk janë jashtë te bota që e kishte mohuar, janë brenda tij. Në një rast të dytë përballjeje me mëkatën, ai nuk reziston. Një vajzë 22-vjeçare me mendje fëmije ia kanë sjellë në strehën e eremitit për ta shëruar. Vajza e tundon dhe kësaj here atë Sergi dorëzohet... mëkaton.

Menjëherë braktis jetën kishëtare, bëhet lypës, pelegrin dhe zbulon se kushërira e tij, Pashenka, që i shërbente me nënshtrim familjes së saj me shumë halle dhe që shkonte shumë rrallë në kishë, ishte më e shenjtë se ai dhe se sa gjithë ç’ishin fetarë. Fundi i tij është Siberia. Gjen paqe si shërbëtor i zotit, pa emër, pa identitet, tek punon kopshtin dhe u jep mësimet fëmijëve të një muzhiku.

Te “E madhe është gjëma e mëkatit” Tat Tanushi, prift dhe artist, është i lumtur me kishën dhe me gruan e tij të adhuruar. Mitrush Kuteli tregimtar e thyen këtë lumturi me vdekjen e gruas së dashur. Kjo e lëkund rrënjësisht personazhin e Tatë

Tanushit si njeri dhe si klerik. Më tej Tat Tanushi mëkaton me një grua tjetër. Mëkaton brenda kishës me të. Zoti e ndëshkon. Mbi të bie mallkimi i gjëmshëm. Ai duhet të endet si os-hënar dhe eremit për qindra e qindra vjet. Mallkimi vdekësor është aq i keq, sa edhe vdekja nuk e pranon. Edhe nëse vdes, si mëkatar nuk e pranon dheu. Endet pa kohë e pa vend, pa jetë e pa vdekje si i mallkuar në shekuj. Më së fundi, peshkop Nikanori ia fal mëkatet, Tat Tanushi merr hirin e perëndisë dhe vdes i kthyer sërish në Bubutimën e tij.

Prova apo hiri e shpëtojnë njeriun?

Nga sa thamë, vërehen ngajshmëri dhe dallime midis dy tregimeve. Dallimet thelbësore janë dy. Njëri (Mitrush Kuteli) e pranon hierarkinë kishëtare si të vetmen strehë shpëtimi, tjetri, (Tolstoi) e mohon atë krejtësisht. Njëri (Mitrush Kuteli) mendon se me prova mund ta rifitosh devotshmërinë, tjetri (Tolstoi) thotë se shënjtëria arrihet me shërbime të përlulura dhe me dashuri ndaj njerëzve, arrihet edhe jashtë kishës si institucion. Sipas Tolstoit, nuk blihet hiri i Zotit me prova, por ai që është i zgjedhur si shërbëtor i zotit, jep prova të shenjtërisë së vet.

Tregimet janë në kundërbalancë me njëri-tjetrin dhe brendapërbrenda tyre. Atje ku ndal njëri, e rimerr temën tjetri. Në pjesën e parë Kuteli na thotë se laikja është e shenjtë: dashuria femër-mashkull e përkushtuar gjer në vetmohim është e tillë. Në pjesën e dytë thotë se e shenjtja është e kanonizuar nga kisha, jo tjetër. Tolstoi në pjesën e parë na thotë se e kanonizuara (jeta kishtare, në kisha, në manastire) nuk është e shenjtë. Në pjesën e dytë të tregimit na thotë se kur laikja jeton dhe mbron me themel parimet e krishtera, është e vetmja shenjtëri.

Stepan Kasatski rebelohet dy herë: së pari ndaj jetës laike duke kërkuar mbrojtje tek ajo kishëtare, dhe së dyti, rebelohet ndaj jetës kishëtare, e cila qenka e mëkatshme dhe e pambrojtur prej mëkatit njëlloj si e para. Në të dyja rastet vendimet i merr nga përvoja e vet. Kishte mohuar botën, por bota e ndoqi deri në shpellën e eremitit. Kishte pandehur se do ta mundëte të keqen brenda vetes, por kishte dështuar. Përfundimisht, e pranon veten dhe botën ashtu si janë. Për Tolstoin njeriu është mëkatar i lindur. Si i tillë ai duhet ta pranojë natyrën e tij dhe të jetojë jetën e përditshme me shërbime pa shpërblim, shërbime deri në mohimin e vetes.

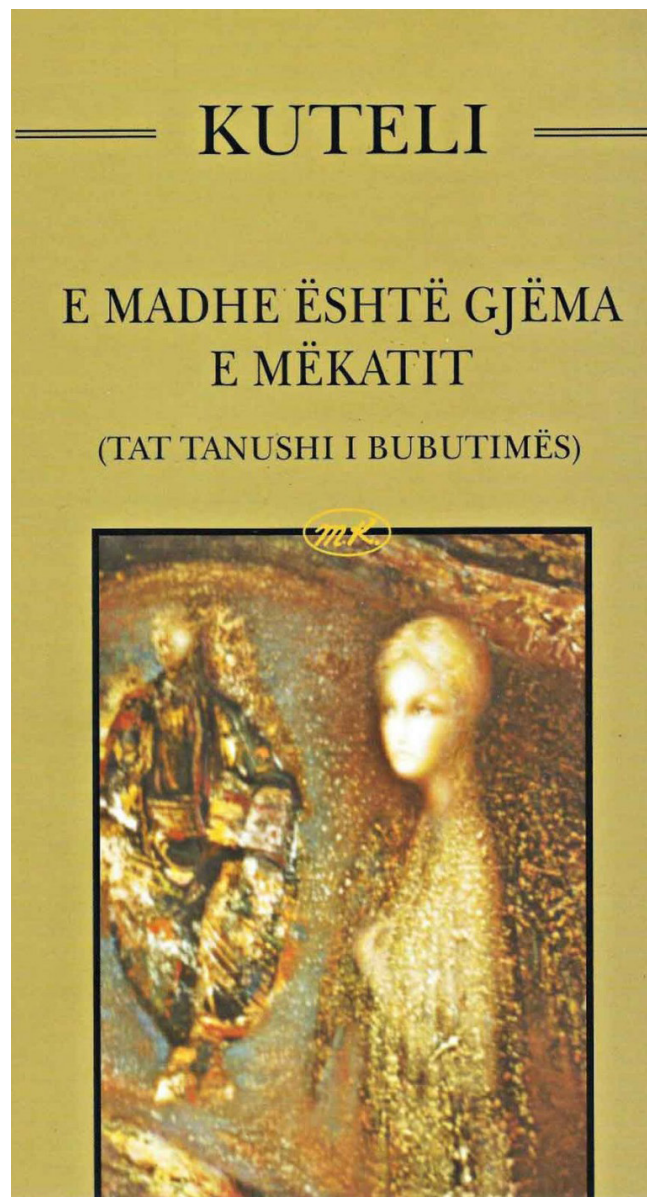
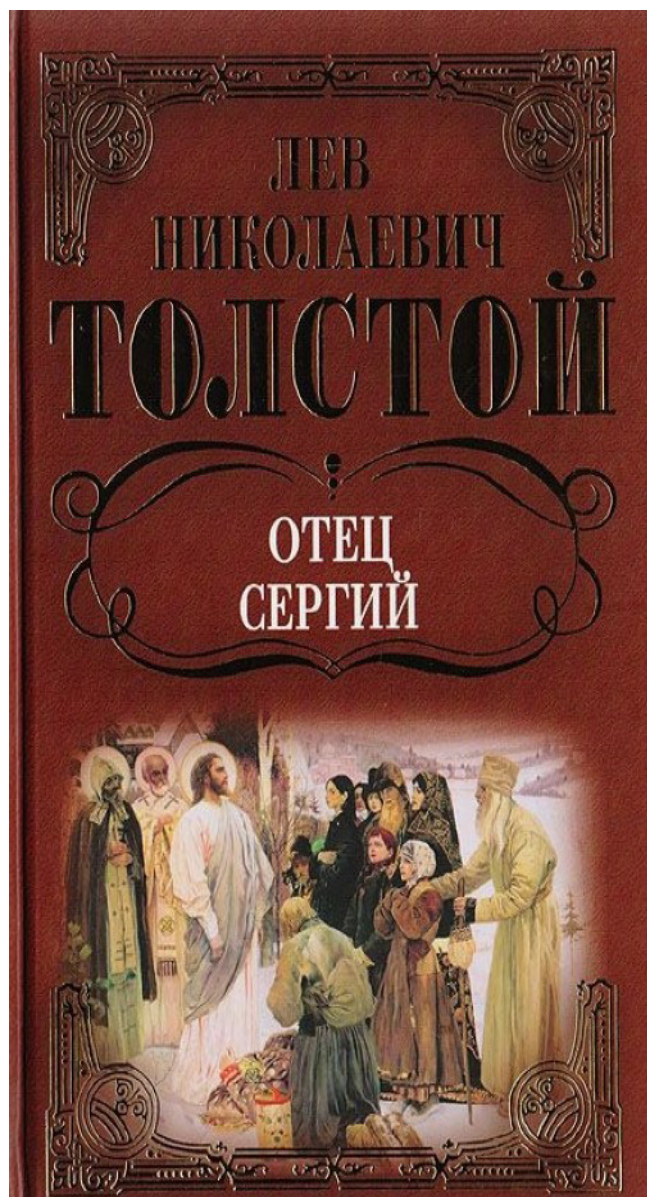
Pra, i shenjtë është te njeriu i zakonshëm, te të veglit, tek ata që do të fitojnë mbretërinë e qiellit, te ata që as i mban kush për të shenjtë, dhe as ata nuk e mbajnë veten për të tillë.

Rebelimi i Tat Tanushit vjen se i morën Kalijen, dashurinë që mbase për të ishte më e lartë se sa perëndia. Tat Tanushin e mallkojnë dhe e zbojnë nga kisha urdhëra që vijnë nga lart, nga altari. I përjashtuar nga jeta, nga kisha, ai ngrin në anulimin e mallkimit, as i gjallë as i vdekur endet që me bamirësi ta rifitojë daljen nga mallkimi.

Tolstoi e nxjerr në jetë eremitin mëkatar, Kuteli e kthen në eremit të përjetshëm priftin mëkatar. E kthen ngulshëm te praktika dhe tradita kishëtare lindore. Tat Tanushi kështu përçon tezën e traditës së kishës së Lindjes që me prova të pafundme mund të meritohet hiri i perëndisë. Sipas Ungjillit, hiri është dhuratë hyjnore që kurrë nuk meritohet me fuqitë tokësore të njeriut. Po të ishte për provat, (Atë Sergi i Tolstoit) edhe njeriu më i ashpër me veten do të dilte i humbur.

Tolstoi ka qenë i çkishëruar nga kisha ruse e kohës se ishte për kthimin e besimit te thjeshtësia ungjillore, te ngjashmëria me ndjekësit e Krishtit, (peshkatarë, muratorë, gra të dyshimta), të cilët në jetën e përditshme ishin njerëz të gabueshëm, por edhe të shenjtë se i pranonin dhe pendoheshin për mëkatet.

Dallimet janë dhe në formën dhe në botën e tregimeve. Si Tolstoi dhe Mitrush Kuteli u referohen shkrimeve të shenjta

në tekstet e tyre, por gjithmonë në shërbim të atmosferës poetike te Kuteli dhe të zbulimit realist të jetës së personazhit te Tolstoi. Tolstoi i përmbahet poetikës së realizmit, ngjarjet në tregimin e tij ndjekin rrjedhën shkak-pasojë. Përmes këtyre ngjarjeve zbulohet imtësisht dhe hap pas hapi jeta shpirtërore e personazhit. Te Kuteli tregimi thyhet në pjesën e dytë e të tretë, mjedisi dhe figura e Tat Tanushit mitizohen, marrin përmasa tej reales. Tolstoi është prozaik, Kuteli është poetik në vizatimin e situatave, të pesonazhit, po edhe në ngjizjen dhe thyerjet subjektore. Tolstoi sistematik dhe epik i jep rëndësi motivimit të mesazhit, Kuteli për nga afëria me elementet poetikë e fantastikë u shkon më pranë tregimeve të Gogolit. Tregimi i Kutelit përmban zëra hyjnorë, hije të të vdekurve, oshënarë shëtitës, engjëj, aureola drite mbi kryet e personazheve, fërfëllima të pëllumbave (simbole të shpirtit të shenjtë), ikona, numrin dymbëdhjetë etj. Me këto ai e përforcon karakterin thellësisht mistik të kishës së Lindjes. Tolstoi është i thatë dhe fare larg nga kjo mistikë e krishterë.

Nuk e dimë pse Mitrush Kuteli i kushton kaq vëmendje provës. Ungjinjtë japin shumë shembuj të faljes së mëkatarëve. Synimi, me çduket, është gjetkë. Edhe shtrirja mitike e ngjarjeve nga hershmëritë ilire e deri në kohët tona, edhe ndëshkimi i konvertuesve (tregimi i Nikanorit mbi Anastasin), edhe shpërblimi pas mundimeve për devotshmëri i njerëzve si Tat Tanushi e nxjerrin Mitrush Kutelin një mbrojtës të krishtërimit tradicional. Theksimi i kësaj vazhdimësie dhe historie të provave të përvetshme e vënë Mitrush Kutelin përballë kohës së tij, kohë që mohonte lidhjet me kulturën tradicionale shqiptare në emër të një bote të re në luftë me gjithçka të vjetër, sidomos në luftë me vjetërsinë në institucionet dhe me besimet të cilat u shpallën armiqësore. Mitrush Kuteli mendonte se kjo kulturë, që ka dhënë prova të mëdha, do të dijë të rezistojë.

Për Tolstoin nuk kanë rëndësi as prova, as vetë institucioni i kishës, ai e vë theksin te fryma ungjillore jashtë të gjitha strukturave. Për Kutelin, për kushtet që iu vunë përpara, jeta do të kërkonte prova të rënda. Dhe Mitrush Kuteli i hoqi ato mbi shpinën e vet.

Por edhe një diçka tjetër: me që shqiptarët ashtu si Tat Tanushi nuk janë as klerikë, as njerëz të pamëkatshëm, madje janë dhe të konvertueshëm, Mitrush Kuteli kërkonte përsosjen e tyre me prova të larta dhe të pandërprera. Hipërbolizonte që në titullin e tregimit gjëmën e mallkimit të përvetshëm si ndëshkim për mungesë devotshmërie. Atëhere si përsoset njeriu? Me besimin dhe praktikimin e mësimave të shenjta (Tolstoi), apo me prova e mundimeve shekullore të pastrimit, me të cilat do ta meritojë hirin hyjnor, dheun

dhe varret e të parëve si Tat Tanushi?

Pavarësisht rrugëve, kërkesa për përsosmërinë e njeriut sot e kurdoherë është një ideal i mirëpritur. Dhe ky është një mesazh i madh i shkrimtarëve që marrin përsipër të jenë mësuesit e popujve të tyre.

Femra, ajo që ia përmbys jetën një burri

Femra, sado dytësore, ka rolin e vet në të dy tregimet. Te Tat Tanushi Kalija (Noemi) është e bukura, e dashura, gruaja, frymëzuesja e krijimit artistik. Ajo poetizohet me gjalljen dhe deri me vdekjen e saj. Ajo hyn midis Tat Tanushit dhe Hyjit duke marrë një vend të parë ose pothuaj të barabartë me Hyjin. Femra e dytë që hyn në jetën e Tat Tanushit, më shumë se sa një personazh është mishërimi i mëkatit që pason mallkimin e gjëmshëm. Simbolizon mëkatin e mishit, i cili i torturon dhe i mposht të dy klerikët.

Te Atë Sergi i Tolstoit gruaja është në rolin e demonit më së shumti. Ajo si edhe te Mitrush Kuteli ia ndryshon jetën një burri. E fejuara, kontesha Meri Korotkova, ia përmbys jetën Stepan Kasatskit, e bën që të urrejë botën me fund dhe me themel. Sa merr vesh që ajo ishte e përvyer në shtrat si dashnore e Carit, ky njeri me vullnet të pashtershëm, i jep shkelmin karrierës së shkëlqyer dhe gjithëkaje tjetër që kishte arritur.

Vejusha e bukur, e cila çdo burri që t’ia vinte syrin, e shite nën këmbët e saj, e pësoi keq nga refuzimi i atë Sergit. Ai u gjymtya dhe nuk e pranoi atë. Më tej, kjo vejushë e shtresës së lartë, e penduar për rolin e ulët që kish ndërmarrë, u fut në manastir.

Femra e tretë, Marija, vajza e re, e sëmurë dhe fyçkë, e mposhti atë Sergin me lehtësi, me naivitetit të saj. Atë Sergi i dha kështu fund krizës brenda tij: jeta kishëtare nuk i kishte dhënë paqen e dëshiruar.

Femra e katërt, kushërira e moshuar Pashenka, Praskovja Mihajlllovna, një njeri jo i përkryer, grua fatkeqe, por e devotshme gjer në flijim ndaj të vetëve, i jep atë Sergit modelin e njeriut që duhet të ndjekë. Ajo ishte me zotin, pa e ditur se ishte e tillë.

Asgjë nuk është poetike tek këto gra të Tolstoit, siç është Kalija e Tatë Tanushit e denjë për t’u kënduar sipas modelit të Këngës së Këngëve të Solomonit, e denjë për t’u pikturuar në ikona. Por gjithçka është brenda konceptit të Tolstoit: të mos mitizojë, përkundrazi, të çmitizojë edhe Carin, edhe klerikët e lartë, edhe eremitët e murgjit.

Humanizmi: si ta përsosim njeriun

Synimi i Mitrush Kutelit është teologjik dhe nacional (tipare të kishë së Lindjes këto). Mesazhi i Tolstoit është më

universal: përsosja dhe kërkimi i së vërtetës është një punë e mundimshme dhe e gjatë, brenda vetes, së pari, dhe pastaj i ushtuar me shërbime ndaj të tjerëve.

Tolstoi ngjan pak me protestanët. Kuteli shkon drejt Dhjatës së Vjetër. Në mos edhe më tej, drejt induizmit, ku duhet të vdesësh e të ngjallesh pafund, derisa të pastrohesh. Hyji i Mitrush Kutelit ngjan shumë me Jehovahin. Mallkimi i Tat Tanushit të çon te mallkimet e lashtësive biblike. Tolstoi fisnikun e vesh me rroba muzhiku. Njeriu i Kutelit, pasi pastrohet, flet me engjëj. Ky njeri është i ndërtuar mbi filozofinë e Kishës ortodokse, mbi teozën, doktrinën mbi njeriun-zot, njeriun gati në një lartësi me Perëndinë. Ndaj në fund të tregimit Tat Tanushi dhe Zoti i kërkojnë ndjesë njëri-tjetrit.

Për Tolstoin një njeri i tillë nuk ekziston. Për të bashkimi i njeriut me Perëndinë duhet të realizohet atje poshtë, tek ata që janë kripa e tokës, tek ata që rrojnë me mundime, pa bujë dhe pa shkëlqim, por që e kanë të nevojshëm si ajrin praktikimin e krishtërimit.

Mitrush Kuteli të rrëmben me shkëlqimin gjuhësor dhe me larminë e shkrimit: poetik, alegorik, simbolik, ekleziasitik (S. Hamiti, Vepra letrare, 8, faqe 640, botoi Faik Konica, Prishtinë, 2002). Ky tregim i gjatë i Kutelit (disa e quajnë novelë) është kryevepra e tij, është shkruar më bukur se gjithçka para dhe pas saj.

Dhe sidomos ai të prek me atë se kujt i refrohet me mesazhet e tij. Njeriu mund të jetë i bukur dhe me shumë cilësi, por po qe mëkatar, herët a vonë gjëmat do të bien mbi të pafundësisht. Ky trualli ynë dje dhe sot ka nevojë për të tilla porosi morale. Ndaj tregimi i tronditi të gjithë ata që e lexuan dhe shkruan mbi të. Mesazhi tingëlloi profetik: u lexua mbas gjysmëshekulli ndalese. Mitrush Kuteli i kishte parashikuar gjërat: do të mbeteni as në tokë as në qiell, as dheu as vdekja nuk do t’iu pranojnë. Pastrohuni që ta meritoni vdekjen, dheun e të parëve dhe një varr pranë varreve të tyre.

Por a e pastron veten njeriu ndonjëherë? A përsoset dot? Ndaj ky tregim do të ketë dhe lexime të tjera.

Së fundi, kjo pranëvënie me Tolstoin na e zbulon më mirë Mitrush Kutelin. Edhe pa pranëvenie të tilla Mitrush Kutelit i mjafton vetvetja dhe vendi i merituar që ka zënë në letërsinë shqipe. Krahاسimi me kryeveprat botërore i veprave të autorëve tanë, një porosi mbase dhe e keqkuptuar e Konicës kjo, do të sillte më shumë objektivitet në gjykimin mbi trashëgiminë e tyre. E them këtë se ende kritika jonë nuk u ka shpëtuar përfshirjes së faktorëve jashtëletrarë në vlerësimet për autorë dhe vepra.

Postscriptum: Takimi im me Kutelin

Dhimitër Paskon, alias Mitrush Kutelin, e kam takuar për herë të parë nën një gjysmëterr të zgjatur qershori në një rrugicë të Tiranës. Në rrugicën “Him Kolli”. Viti 1965. Gjatë gjithë atij takimi të rastësishëm fizionomia dhe gjithë figura e tij vinte pak si e harkuar, si e shtëmëngur. Shpirt që frymonte përmes një ajri të rralluar. Bimë e prirur, e gatshme për t’u fshirë nga çasti në çast. Një gjallim që njëherësh ishte dhe nuk ishte i këso bote.

Gjysmëterri i gjatë i asaj mbrëmjeje dhe i atyre viteve e bënte edhe më të tëhuajsuar këtë takim. Takim me një shkrimtar që zyrtarisht ishte dhe nuk ishte i gjallë. E dinte dhe e dinim të tillë: autor i madh, por i botës “së vdekur”, mjeshtër i fjalës, por i ndaluar, autor i gjallë nën cipë terri e nënterri. E makthshme të flisje me një që kish brofur prej andej matanë. Mbase të tillë ma sjellin vitet. Edhe ai, edhe ne sikur nuk donim të ishim të vërtetë në ato çaste. Muzgu që po dëndësohej e mpiksej na ndihmonte. Dhe ja, (veç të tjerash, veç të tjerash), ja, bomba që ai lëshoi nga goja: lexoni Biblën dhe Kuranin, në doni të dini gjërat më të vyera për humanizmin, më të lashtat. Ju, të rinjtë, t’i lexoni, t’i lexoni patjetër këto dy libra.

Për kohën porosia ishte pëlcitëse. Mbase shumë herë më sureale se sa ai rrëzim i qetë gjysmëterri mbi tjegullat e qerpiçet e shtëpive të ulëta të Tiranës së atëhershme. Një porosi që gati t’i shqyente sytë dhe trurin. Por sado t’i shqyeje, prapë mbeteshe në errësirë. E para, se nuk kishe ku t’i gjeje libra të tillë. Dhe, e dyta, politikisht ishe gati si të varrose-she për së gjalli, po të lexoje dhe të pranoje filozofi të tilla. Profesorët tanë zyrtarë këto libra i kishin shpallur si kulmi i idiotësisë dhe i mjerimit intelektual. Gjithë takimi mbeti me shijen e atij gjysmëterri të pakontrolluar nga askush, nga ai muzg që po teptisej me shpejtësi, deri sa në fund të tij ne nuk mund të shihnim dot se më kë po bisedonim. Mitrush Kuteli e ruajti distancën. Foli si tej vetes dhe fare përtej nesh. I ftohtë dhe neutral. Një zë nga matanë... Donte që modes-tisht të ishte nën hije, një zë që ia lejonte veten shkretimin dhe muzgun. Por atë që donte të thoshte, e tha. Pa i dhënë rëndësi mënyrës, përcjelljes, së asaj që foli.

Nga ana tjetër, ai foli në mirëbesim: përpara kishte djalin e mikut të tij të vjetër, Ilon, të birin e Sterio Spasses. Isha dhe unë, që më paraqitën si mik të Spasseve. Ai këtë miqësi që na bashkonte e na lidhte si në një rrënjë, mbase e dinte. Duhet ta dinte shumë mirë. Ndryshe nuk kishte pse të hapej në biseda që.... të kushtonin.

RIDVAN DIBRA

gruaja që deshe

Onufri Roman